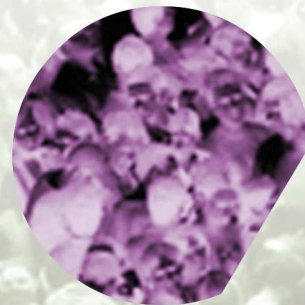

Disjuntiva

CRÍTICA DE LES CIÈNCIES SOCIALS

Volum 1 / Núm. 2
Juliol 2020

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

CRITERI-Socioeconomia Crítica i Territori

DISJUNTIVA
Crítica de les Ciències Socials

Revista editada pel grup d'investigació
CRITERI-Socioeconomia Crítica i Territori

IUESAL-Instituto Universitario de Estudios Sociales de América Latina

PUBLICACIONES DE LA
UNIVERSITAT D'ALACANT

Publicacions de la Universitat d'Alacant
Campus de Sant Vicent del Raspeig, s/n
03690 Sant Vicent del Raspeig (Spain)

publicaciones@ua.es

<http://publicaciones.ua.es>

Telèfon: 965 903 480

Fax: 965 909 445

DISJUNTIVA-Crítica de les Ciències Socials

© de la present edició, els autors

Edició: CRITERI-Socioeconomia Crítica i Territori (IUESAL-Universitat d'Alacant)

Periodicitat: semestral

URL: <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/90552>

E-mail: disjuntiva@ua.es

ISSN: 2659-7071

DOI: <https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA>

Disseny d'imatge gràfica: Juan Seguí - Crehaz.

Els contingut estan sota una llicència de Creative Commons Reconocimiento 4.0 España. Els continguts poden copiar-se, distribuir-se o comunicar-se públicament, sota les condicions generals següents: reconeixement. S'han de reconèixer els crèdits de l'obra de la manera especificada per l'autor o el llicenciador (però no d'una manera que suggerisca que té el seu suport o donen suport a l'ús que se'n fa de la seua obra). Els termes de la llicència estan disponibles on-line en: <http://creativecommons.org>.

DISJUNTIVA-Crítica de les Ciències Socials és una revista d'investigació de periodicitat semestral editada per CRITERI-Socioeconomia Crítica i Territori, grup d'investigació integrat en la seu de la Universitat d'Alacant de l'Instituto Universitario de Estudios Sociales de América Latina (IUESAL). La revista està dirigida a professionals, investigadors/es estudiants, professorat i públic general interessats en la investigació acadèmica en l'àmbit de les Ciències Socials, i especialment amb una perspectiva crítica.

La revista naix el 2019 amb l'objectiu de difondre estudis de naturalesa acadèmica que contribuïsquen a la comprensió de les dinàmiques de funcionament de la societat en tots els seus àmbits sota el mode de producció capitalista i al coneixement de les alternatives amb capacitat de transformació. Està oberta a la publicació de resultats d'investigació empírica i teòrica d'àmbit autonòmic, estatal i internacional, i inclou temàtiques de disciplines com ara geografia humana, psicologia social, ciència política, sociologia, antropologia social, economia política, urbanisme, història o filosofia política. S'acceptaran treballs publicats en espanyol, anglès, català, italià, francès i portuguès.

La revista està integrada en RUA-Repository Institucional de la Universitat d'Alacant i compleix amb l'estàndard de metadades Dublin Core (<http://www.dublincore.org>) i amb el protocol OAI-PMH (Open Archives Initiative-Protocol for Metadata Harvesting: <http://www.openarchives.org>) per a transmissió de continguts a Internet. Compta també amb el DOI 10.14198/DISJUNTIVA. A través de la pàgina web i del RUA, la revista ofereix opcions d'accés a continguts per títols, autors, paraules clau o data.

Amb la finalitat d'assolir el major nivell de qualitat possible en els treballs publicats, tots els articles se sotmeten a l'arbitratge per parells acadèmics, considerant tant la novetat dels resultats com el rigor metodològic en els dissenys d'investigació i anàlisi. L'equip editorial de DISJUNTIVA-Crítica de les Ciències Socials no es fa responsable, en cap cas, de la credibilitat i autenticitat dels treballs. De la mateixa manera, les opinions i fets expressats en cada article són d'exclusiva responsabilitat de les seues autores o autors i DISJUNTIVA-Crítica de les Ciències Socials no s'identifica necessàriament amb ells.

EQUIP DE REDACCIÓ

Director:

Josep-Antoni Ybarra Pérez (Dpt. Economia Aplicada i Política Econòmica, Universitat d'Alacant).

Editors:

Lluís Català Oltra (Dpt. Sociologia II, Universitat d'Alacant), lluis.catala@gcloud.ua.es, 965903400-2899.

Lluís Torró Gil (Dpt. Anàlisi Econòmica Aplicada, Universitat d'Alacant), lltorro@ua.es, 965903609.

Consell de redacció:

Albert Alcaraz Santonja (Dpt. Sociologia II, Universitat d'Alacant)

Bernabé Aldeguer Cerdà (Dpt. Dret Const., Ciència Política i de l'Admó., Universitat de València)

Pedro E. Bascuñana Mateo (Dpt. Sociologia I, Universitat d'Alacant)

Pau Caparrós Gironès (Dpt. Sociologia i Antropologia Social, Universitat de València)

Carmel Gradolí Martínez (Universitat Politècnica de València)

Maxi Nieto Ferràndez (Dpt. Psicologia de la Salut, Universitat Miguel Hernández)

Stephen Trinder (Higher College of Technology-Abu Dhabi)

Comitè Científic

Josep Anguera Torrents (Universitat de Girona)

Anna-Britt Coe (Umeå Universitet, Suècia)

Eva Espinar Ruiz (Universitat d'Alacant)

Sandra Ezquerria Samper (Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya)

Lina Gálvez Muñoz (Universidad Pablo Olávide)

Alfredo Hualde Alfaro (El Colegio de la Frontera Norte, Tijuana, Mèxic)

María Isabel Jociles Rubio (Universidad Complutense de Madrid)

Enzo Mingione (Università di Milano-Bicocca)

Susana Narotzky Molleda (Universitat de Barcelona)

Antónia Pedroso de Lima (ISCTE-Instituto Universitário de Lisboa/CRIA)

Andrés Piqueras Infante (Universitat Jaume I)

Albert Recio Andreu (Universitat Autònoma de Barcelona)

Fabio Sforzi (Università di Parma)

Dina Vaiou (Ethnikó Metsóvio Polytechneío/ Universitat Politècnica Nacional d'Atenes)

José Ramón Valero Escandell (Universitat d'Alacant)

Darcie Vandegrift (Drake University, Iowa, EEUU)

Julen Zabalo Bilbao (Euskal Herriko Unibertsitatea)

NÚMERO MONOGRÀFIC

Conflictes al territori. L'evidència de la incompatibilitat del binomi
creixement econòmic i sostenibilitat

VOLUM 1, NÚMERO 2

Coordinadors:

Pau Caparrós Gironès // Aina Faus Bertomeu // Marina Requena i Mora
Dpt. Sociologia i Antropologia Social (Universitat de València)

Aquest número especial està dedicat a la memòria d'*Olivia Manzanaro*, tècnica de l'àrea de Publicacions de la Universitat d'Alacant, que ens va donar suport per iniciar aquest projecte i ens va deixar durant els primers moments de la pandèmia de la COVID-19.

ÍNDEX

Introducció al número monogràfic “Conflictes al territori. L’evidència de la incompatibilitat del binomi creixement econòmic i sostenibilitat” (Marina Requena-i-Mora i Aina Faus-Bertomeu).....8

Articles

La participació dels espais rurals en la sostenibilitat ambiental. Anàlisi dels discursos d’iniciatives productives en el context rural de Castelló (Vicent A. Querol i Xavier Ginés Sánchez)13

Hacia el estudio de megaproyectos turísticos desde la perspectiva de la desterritorialización (Mariel V. Massé, Elva E. Vargas, Alejandro Palafox y Lilia Zizumbo)29

Entrevistes

Entrevista a Joan Olmos: “El port de València provoca unes interaccions, de necessitats i servituds, per a les quals la ciutat no està preparada” (Pau Caparrós)51

Entrevista a Ernest Garcia i Joan Martínez-Alier: “Per conservar la llibertat hem d’aprendre a deixar de creure en l’abundància i el creixement econòmic” (Marina Requena-i-Mora i Aina Faus-Bertomeu).....65

Anàlisis cartogràfics

A global environmental justice movement: mapping ecological distribution conflicts (Joan Martínez-Alier).....83

La rajola a la costa i els residus a l’interior. Mapa dels conflictes socioecològics al País Valencià (Aina Faus-Bertomeu i Marina Requena-i-Mora) 129

INTRODUCCIÓ

Cita bibliogràfica: Requena-i-Mora, M. i Faus-Bertomeu A. (2020). Introducció al número monogràfic “Conflictes al territori. L’evidència de la incompatibilitat del binomi creixement econòmic i sostenibilitat”. *Disjuntiva*, 1(2), 8-11.
<https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.1>

Introducció al número monogràfic “Conflictes al territori. L’evidència de la incompatibilitat del binomi creixement econòmic i sostenibilitat”

Introduction to the monographic issue “Conflicts in the territory. The evidence of incompatibility between economic growth and sustainability”

Marina Requena-i-Mora (Universitat de València)

Aina Faus-Bertomeu (Universitat de València)

Llicència: Aquest treball està subject a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

© Marina Requena-i-Mora & Aina Faus-Bertomeu

El creixement econòmic està produint canvis en el metabolisme social. Les societats cada vegada consumeixen més materials i energia alhora que produeixen més quantitats de deixalles, tot impulsant un desplaçament geogràfic de fonts de recursos i embornals de residus. Això crea impactes que no són resolts per polítiques econòmiques o canvis en la tecnologia, i per tant, cauen desproporcionadament sobre alguns grups socials que moltes vegades protesten i resisteixen, encara que tals grups no sempre es defineixen com a ecologistes (Martínez Alier, 2003). La distribució ecològica es refereix, així, a les asimetries o desigualtats socials, espacials, temporals en l'ús que fan els humans dels recursos i serveis ambientals, comercialitzats o no, és a dir, la disminució dels recursos naturals, incloent-hi la pèrdua de biodiversitat i les càrregues de la contaminació. Per exemple, hi ha conflictes històrics i actuals per l'extracció de carbó (referents a la salut dels miners, la subsidència a la terra, la producció de diòxid de sofre) i l'extracció de petroli (sobrecendència del gas, pèrdua de biodiversitat). A nivell global, també més bombeig de combustibles fòssils significa més producció de diòxid de carboni, cosa que genera un conflicte per la distribució de les responsabilitats i els danys derivats del canvi climàtic (Martínez-Alier, 2009).

Portat a l'extrem reduccionista es podria afirmar que un conflicte socioecològic és un conflicte entre ecologisme —que tendeix a un ús lent de les fonts naturals d'energia— i productivisme —que tendeix a la màxima explotació de les fonts de baixa entropia (Garcia, 1997). D'acord amb

Garcia (2004) cal observar tres aspectes concrets i interconnectats. En primer lloc, l'aspecte mediambiental, que es concreta en descobrir quines són les variables mediambientals en joc en cadascun dels enfrontaments; en segon lloc, l'estructural, que se centraria en examinar com eixes variables modifiquen les relacions entre els agents socials implicats; i finalment l'actoral, a través d'un estudi de les percepcions i actuacions dels agents implicats que mostre la seua heterogeneïtat i posició social. Els tres aspectes –mediambiental, estructural i actoral— han de ser posats en connexió per a aconseguir aproximar-se a una comprensió del conflicte. Tanmateix, la combinació dels tres aspectes, origina conflictes socioecològics diversos i variats. Garcia (2004) indica que per a l'estudi i comprensió d'aquests conflictes, cal avançar en dues direccions: d'una banda, a través del perfeccionament de les teories més generals per ser aplicables a tots els contextos concrets; i de l'altra, acumulant informació d'estudis de cas amb l'objectiu de poder establir tipologies més rigoroses que permeten comprendre aquet fenomen.

Tot seguint allò proposat per Garcia (2004), el present monogràfic, que porta per títol “Conflictes al territori. L'evidència de la incompatibilitat del binomi creixement econòmic i sostenibilitat”, tracta de recollir i analitzar diversos conflictes socioecològics, sobretot al País Valencià, però sense perdre de vista experiències arreu del món. Només incrementant la investigació sobre aquesta complexíssima realitat social i ecològica, serà possible descriure i explicar amb la màxima precisió i profunditat possible la naturalesa dels conflictes i les seues lògiques de funcionament.

En el primer treball d'aquest monogràfic, Vicent Querol i Xavier Ginés analitzen com la divisió entre naturalesa i cultura ha tingut efectes negatius sobre la relació entre les poblacions rurals i les institucions que han de vetlar per la sostenibilitat ambiental. El discurs hegemònic sobre l'entorn rural implica la seua reconversió en una relíquia, un objecte a preservar i contemplar, tot imposant, als que allí hi viuen, el paper de “guardians de la natura”. Aquest article es planteja l'anàlisi d'iniciatives productives que, des de les àrees rurals de Castelló, s'han identificat amb el concepte de “Nova Ruralitat” i de quina manera els seus discursos harmonitzen amb la sostenibilitat ambiental. Amb el seu treball empíric mostren com en aquests entorns es continua afavorint la conservació dels recursos naturals amb les formes de vida i treball lligades a un major coneixement i una consciència de la dependència directa de la seva comunitat del medi natural. Malgrat això, paradoxalment, hi ha figures administratives (zones protegides, projectes Leader) que fan seu el discurs de la sostenibilitat ambiental i l'imposen en aquestes àrees rurals. Aquests, però, queden buits quan no atenen allò que passa en l'entorn on s'executen. Els autors, conclouen que cal un diàleg i participació que incloga les mirades rurals.

Traslladant-nos fins a Mèxic, Mariel V. Massé, Elva E. Vargas, Alejandro Palafox i Lilia Zizumbo analitzen el model turístic dels territoris litorals. El seu estudi ens ensenya com aquest model s'ha basat en una política internacional adoptada per l'Estat mitjançant tres dinàmiques: penetració, desterritorialització i acumulació. Aquestes dinàmiques, s'han interrelacionat amb el capital turístic i el territori. Conclouen que aquet model hegemònic s'ha basat en la creació de megaprojectes, que permeten “l'acumulació de capital per desposseïció” (Harvey, 2004) als autòctons, així com la destrucció del territori on habiten. Al litoral del País Valencià potser no es pot parlar de desposseïció exactament en el mateix sentit (tot i que n'hem tingut), però sí de manera sistèmica de mercantilització sense capacitat de decisió ciutadana, i també, com allà, hem tingut diverses operacions urbanístiques de gran abast. Entre elles destaca Terra Mítica, els

terrenys circumdants de la qual segueixen en expansió constructora, posant en greu perill la sostenibilitat dels recursos de l'àrea.

A continuació, en aquest número especial presentem dues entrevistes de gran interès. Un primera amb Joan Olmos, professor d'Urbanisme a la Universitat Politècnica de València, en conversa amb Pau Caparrós, analitza el creixement de València en el seu front litoral durant la segona meitat del segle XX i la relació entre la ciutat i el seu port. En especial, sobre la relació entre el creixement i l'ordenació urbana de la ciutat i la cohabitació amb grans infraestructures, com el port de València. Per últim, s'analitza com aquesta ordenació ha primat el creixement econòmic en contra de la preservació mediambiental de la devesa del Saler, del parc natural de l'Albufera i el conjunt de l'Horta.

En la segona entrevista, amb Joan Martínez-Alier i Ernest Garcia, s'analitza com el discurs mediambiental hegemònic es basa en la promesa de fer compatible el creixement econòmic amb la sostenibilitat. Tanmateix, els recursos s'estan exhaurint i, com es manifesta en aquest monogràfic, els conflictes socioambientals proliferen arreu del món. Per tant, cada vegada es fa més evident que aquesta promesa no és, ni serà, realitzable. Això ha produït canvis i polaritzacions en la consciència col·lectiva. Per una banda, hi ha reaccions del tipus negacionisme extrem i de destrucció ambiental. I, per altra, reaccions de col·lapse. El decreixement, no és una opció política, és un escenari que es produirà o de forma voluntària o de forma catastròfica. La pregunta és com tornar a una situació que combine el benestar amb la viabilitat ecològica. Així mateix, cal buscar quines condicions poden donar lloc a una transició de decreixement que siga benigna, controlada, conscient i assumida col·lectivament.

L'últim bloc està dedicat al desenvolupament explicatiu de cartografies dels conflictes de distribució ecològica. En la primera de les peces, Joan Martínez-Alier presenta *The Global Atlas of Environmental Justice (EJAtlas)*, un inventari en línia i d'accés obert d'aquests conflictes de distribució ecològica basats en coneixements acadèmics i activistes. L'*Atlas* recull 3.150 conflictes de distribució ecològica al món. La riquesa de la investigació procedent dels *EJAtlas* contribueix a donar una resposta afirmativa a la pregunta: n'hi ha un moviment de justícia ambiental global?

En una línia semblant al treball de Martínez-Alier, presentem també un mapa de conflictes ambientals, aquest, però, centrat al País València. El mapa elaborat per Aina Faus-Bertomeu i Marina Requena-i-Mora, classifica en cinc categories les confrontacions mediambientals —derivades de processos urbanístics, d'infraestructures, contaminació i salut pública, l'extracció dels recursos minerals i l'ús de recursos hídrics—, i desemmascara la seua distribució desigual segons l'ús espacial que donem al territori. Així, a la costa i a Alacant, espais de concentració poblacional i econòmica, es dibuixen els conflictes relacionats amb la construcció d'habitatges i la xarxa viària. I, a l'interior de València i Castelló, zones de despoblament i ruralitat, es troben els conflictes relatius a l'extracció minera i els dipòsits de residus.

En suma, les lectures tenen a les mans un ventall no només de conflictes socioambientals, sinó també de teories generals aplicades a diversos contextos. Esperem que aquest monogràfic servisca per trobar eines que motiven a seguir investigant críticament la realitat social i ambiental, així com per aprofundir en l'enteniment dels conflictes ecològic-distributius. Fer més visibles conflictes antics o emergents contribueix a situar l'ecologia política al centre de la política.

Bibliografia

García, E. i M. Cabrejas (1997). *València, l'Albufera, L'Horta: medi ambient i conflicte Social*. València: Universitat de València.

García, E. (2004). *Medio ambiente y sociedad: la civilización industrial y los límites del planeta* (Vol. 232). Madrid: Anaya.

Harvey, D. (2004). "The new imperialism: Accumulation by dispossession", *Socialist Register*, 40(1), 64-87.

Martinez-Alier, J. (2003). *The Environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. London: Edward Elgar Publishing.

Martinez-Alier, J. (2009). "Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, and Languages of Valuation", *Capitalism Nature Socialism*, 20, 1. <https://doi.org/10.1080/10455750902727378>

ARTICLES

Cita bibliogràfica: Querol, Vicent A. & Xavier Ginés Sánchez (2020). La participació dels espais rurals en la sostenibilitat ambiental. Anàlisi dels discursos d'iniciatives productives en el context rural de Castelló. *Disjuntiva*, 1(2), 13-28. <https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.2>

La participació dels espais rurals en la sostenibilitat ambiental. Anàlisi dels discursos d'iniciatives productives en el context rural de Castelló

The participation of rural spaces in the environmental sustainability. Analysis of productive initiatives discourses in Castellón's rural contexts

Vicent A. Querol (Universitat Jaume I)

Xavier Ginés Sánchez (Universitat Jaume I)

Resum: Els espais rurals han estat cridats a jugar un paper central en la lluita per pal·liar els efectes del canvi climàtic. La categorització exògena que ha dividit i separat la natura de la societat i la cultura ha tingut efectes negatius sobre la relació entre les poblacions rurals i les institucions que han de vetlar per la sostenibilitat ambiental. Aquest article es planteja l'anàlisi d'iniciatives productives que, des de les àrees rurals de Castelló, hem identificat amb el concepte de Nova Ruralitat i de quina manera els seus discursos harmonitzen amb la sostenibilitat ambiental. L'enfocament teòric revisa un marc on s'exposen les accions del conservacionisme propi de les àrees protegides i del desenvolupament rural, com també les noves concepcions que reforcen els enfocaments que donen veu i valor a les mirades des del rural. I això sense perdre de vista un context institucional supralocal que concentra serveis i infraestructures a les ciutats al temps que genera normatives que segueixen desequilibrant el territori valencià. El bastiment d'una ciutadania rural conscient del canvi climàtic alhora que esperonada a la participació en els processos institucionals esdevé una de les claus d'una sostenibilitat ambiental que ha de recolzar-se sobre una altra sostenibilitat: la social al rural.

Paraules clau: rural, sostenibilitat ambiental, participació, conservacionisme, desenvolupament rural.

Abstract: Rural areas have been called to play a central role in the fight to mitigate the effects of climate change. The exogenous categorization that has divided and separated nature from society and culture had negative effects on the relation between rural dwellers and the Institutions that supposed to look after environmental sustainability. This article is an analysis of productive initiatives that, from the rural areas of Castellón (Valencian Autonomy), we have identified accomplishing the concept of New Rurality, and how in their discourses they harmonize with environmental sustainability. The theoretical approach reviews a framework in which the conservation actions related to protected areas and rural development are exposed, as well as the new conceptions that reinforce approaches that give voice and value to rural views.

And so, without losing sight of a supralocal institutional context that concentrates services and infrastructures in the cities, while generating regulations that keep unbalancing the Valencian territory. The construction of a rural citizenry aware of climate change while encouraging participation by institutional processes, all together becomes one of the keys to environmental sustainability that must be based on another sustainability: social sustainability in the rural areas.

Keywords: rural, environmental sustainability, participation, conservationism, rural development.

V.A. Querol: <https://orcid.org/0000-0003-1051-6433>

X. Ginés: <https://orcid.org/0000-0002-1156-4042>

Correu electrònic de correspondència: fgines@uji.es (Xavier Ginés).

Llicència: Aquest treball està subjecta a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

© Vicent A. Querol & Xavier Ginés Sánchez

1. Introducció

Els escenaris futurs per a la sostenibilitat ambiental de la Mediterrània es preveuen difícils. Les previsions del canvi climàtic auguren unes condicions que, tal com ja estem copsant, aniran polaritzant-se amb episodis cridats a desfer molts dels equilibris dels seus ecosistemes que ara coneixem. Si el problema han estat les persones, la temptació de treure-les dels ecosistemes sura de forma constant dins una equació, a priori, clara i simple. En conseqüència, com que l'antropització ha generat el mal, mort el gos s'acabaria la ràbia. Una equació que, com a poc, es topa amb models de gestió històrica dels territoris que han sabut conjuminar l'explotació dels recursos amb una sostenibilitat dels mateixos, i això durant segles. Aquesta presència humana que als espais rurals del País Valencià ha anat minvant, des de fa més d'un segle, dins un model desequilibrant que concentra les dinàmiques d'activitat productiva, les infraestructures i els serveis a les ciutats; i en el nostre cas, ben apegades a la costa. En aquest context, no podem sinó pensar en les transicions d'un model que haurà de respectar una integració equitativa dels territoris, i el fet de que construir «ecoterritoris resilents és essencial i els sistemes regionals/nacionals, per la seua escala i grau de complexitat, constitueixen peces sociopolítiques clau per a això. Efectivament, la integració compatible entre els universos urbans, rurals i naturals per relacionar les necessitats socials i les capacitats ecològiques i per optimitzar la sostenibilitat endògena» (Prats, Herrero, i Torrego, 2016: 178). Un canvi cap a un model que pugui fer front a les crisis que patim i patirem. Una adaptació a l'increment de la seua freqüència, ja siguin aquestes crisis sanitàries, alimentàries o climàtiques. En aquest text proposem una reflexió i una anàlisi sobre els espais rurals en general, però amb la concreció de

la Mediterrània i els espais d'interior del País Valencià. Entrarem en el debat sobre el desenvolupament rural i les seues formes institucionals més significatives a més a prop. En com, als darrers anys, les administracions estan incorporant enfocaments de la perspectiva i mirada rural. També explorarem les condicions de les àrees protegides, que serien les figures vingudes a convertir-se en els referents de sostenibilitat i com es perpetua un conflicte provocat per les categoritzacions que el conservacionisme aplica sobre les poblacions rurals d'arreu del món; finalment identificarem les concepcions d'una nova ruralitat, d'uns espais contemporanis complexos i diversos amb què hauran d'interaccionar les polítiques de sostenibilitat i de desenvolupament. L'anàlisi posterior tracta de captar els discursos que, des de les iniciatives productives, es relacionen amb la sostenibilitat ambiental del territori.

2. La quadratura del cercle: creixement econòmic i equilibri ambiental

Hem incorporat el Canvi Climàtic al nostre present i futur amb la resignació de saber que les instàncies polítiques dels més alts nivells faran ben poca cosa per mitigar-lo. L'assentament de la nostra civilització sobre les energies fòssils i els seus enormes interessos té una inèrcia que arranca de tant enrere, que ha fet impossible deslligar-nos d'ella. Queda dit, al menys des de l'informe Meadows, que el model de desenvolupament econòmic actual condueix a un planeta difícilment habitable a poques generacions vista. Portem dècades amb la certesa que el "desenvolupament" és un concepte científicament fràgil, bastit en un moment històric en què la capacitat depredadora del sistema capitalista, primer de producció i després de consum, havia de vehicular una sortida davant les evidències científiques. Però el debat continuava i pel que fa a l'afectació a territoris concrets, les *teories de la modernització* seguien proposant els canvis induïts des de fora front a l'enfocament del *desenvolupament centrat en la llibertat*, on les persones afectades prenen control de les estratègies que afectaran les seues vides. Això sí, tant l'una com l'altra no es desmarquen del creixement econòmic i les seues conseqüències sobre els aspectes socials i ambientals del territori (Payne i Phillips, 2011). A Europa, el desenvolupament de les àrees rurals ha quedat institucionalitzat amb el programa Leader i els Grups d'Acció Local com a ferramenta endògena, *bottom-up* i de filosofia participativa. Ara bé, el programa ha tingut èxits desiguals a Europa i la degradació d'aquesta ferramenta democràtica al País Valencià ha tingut una etapa nefasta que es tracta de remuntar amb l'actual període (2014-2020). Des d'aquestes polítiques continentals, la sostenibilitat ambiental travessa, amb èxits desiguals, totes les iniciatives engegades i esteses de Nord a Sud i d'Est a Oest de la Unió Europea.

Com que el futur del planeta s'entén i s'administra a escales diverses, les trobades mundials sobre el tema es perceben com escenaris d'esperança que han de marcar un abans i un després. Ara bé, els fracassos de les cimeres del clima i, sobretot, en l'aplicació de les mesures, marquen un panorama descoratjador on la Mediterrània queda especialment afectada (IPCC, 2019) per l'increment de temperatura en el context d'un mar interior i d'espais densament poblats. Al territori valencià, si bé els episodis de pluges torrencials han format part del patró històric, no es registraven amb la freqüència tan alta com l'actual (Escrivà, 2017). Alguna cosa pareguda passa amb la neu: en general neva menys, però s'ha incrementat el nombre de grans nevades. A l'altre extrem tenim els episodis de sequera, en una dinàmica de desertització que avança des del Sud del país. I, ben lligat a la manca d'aigua, el perill de grans incendis va tocant a les portes del

Sud d'Europa. En un moment va ser Portugal, d'altre va ser Grècia... i les persones expertes anuncien que també arribarà ací. Anunciat està i fer-li front és una tasca humana, de gestió i previsió i, cada volta amb més claredat, de model de vida i producció al territori.

En el cas de l'avinguda de DANA¹s es produeix una desfeta important que cal reconstruir per a un dels sectors econòmics més importants del país: el turisme. Servida queda la polèmica quan la propera DANA pot estar a la volta d'una o dues temporades i els costos de reparació fan difícil la sostenibilitat de certes infraestructures de costa. Trobem, doncs, que els models urbanístics de les línies de costa hauran d'adaptar-se a noves convivències amb l'impacte de la natura.

En el cas dels boscos, aterrant ja sobre entorns més a prop d'allò que entenem i percebem com a rural al nostre territori, els perills dels incendis apunten a una manca de gestió integral i a una visió que no contempla com cal la vida i producció als pobles (Lage, 2003). O, d'altra manera, connectant la sostenibilitat social del rural amb la defensa dels boscos, tal com enuncia Marc Castellnou, cap de bombers del Grup de Recolzament d'Actuacions Forestals de Catalunya (GRAF), «els pagesos són gent que apaga incendis i que fabrica certesa de que el país serà viable a futur» (Castellnou, 2020). Per a la viabilitat dels paisatges que tenim, cal apuntalar un espai de vida sostenible i de futur per a les persones.

Tanmateix, de forma generalitzada, ens trobem amb una mirada urbanocèntrica del rural, d'un espai amb construccions simbòliques (Lash i Urry, 1998) del que gaudir i consumir (Crouch, 2006). Sobre els espais rurals es bolquen percepcions o prejudicis construïts durant molt de temps; com també incideixen i alimenten les polítiques i normatives redactades amb un traç únic, sempre urbà.

3. Intents d'actuació amb perspectiva local

Creix, no obstant açò, una mirada i reflexió des del rural que es concreta, a diversos estats, amb una nova forma de relació amb les seues administracions de referència (REDR, 2018176-181). Trobem, no a prop de casa, a les administracions de països del primer món, concepcions assentades com la *rural lens* al Canadà (Government, 2019; ROMA, 2015), el mètode del *rural proofing* per al Regne Unit o Austràlia (Affairs, 2017) amb aplicacions a àmbits diversos, com ara la salut (Eagar, 2013) o l'educació (Wallace i Boylan, 2007). Comparteixen la idea de que les normes que es promulguen des dels centres de decisió política han de passar pel filtre de la ruralitat, escoltar les persones que allí viuen i gestionen i tindre en compte com l'impacten. Això sí, l'expectativa generada d'unes polítiques que havien de ser sensibles als espais rurals i amb l'enfocament de les vides i dinàmiques que allí es produeixen, també ha mostrat les seues ambivalències i límits (Shortall i Alston, 2016; Sherry i Shortall, 2019). En qualsevol cas, cal apuntar que les polítiques per als espais rurals no són neutres i les reaccions dels habitants dependran, entre altres factors i tal com ens explica la literatura, d'un procés més o menys democràtic que s'ha d'obrir per dialogar amb les persones que hi habiten.

Un dels majors camps d'assaig de polítiques al rural als països desenvolupats és, tal com dèiem, Europa. Amb el programa Leader que va engegar-se el 1991 a Europa, els projectes actuen en

¹Acrònim de «Depressió Aïllada a Nivells Alts». El nom popular és «Gota Freda» i consisteix en pluges torrencials que poden provocar inundacions greus i fenòmens marítics que poden destrossar infraestructures costaneres.

espais rurals mitjançant grups d'acció local (GAL). Aquests grups estan convocats a proporcionar projectes concrets que enfortisquen la sostenibilitat social a les zones rurals. Estan cridats a treballar de manera participativa per reforçar la governança als espais rurals. Entenem aquí la governança com un procés per implicar la ciutadania en les seves pròpies institucions (locals, regionals ...) per millorar la qualitat de la democràcia i aprofundir en un procés més participatiu per a la presa de decisions que afecten les seues vides. Amb tot, una participació més democràtica i informada, tal com es va promulgar a partir d'iniciatives de desenvolupament rural de la UE i amb la ferramenta de *desenvolupament local impulsat per la comunitat* (CLLD)², representa un nou esforç cap a un horitzó de desenvolupament més democràtic i participatiu per a les zones rurals al període 2014-2020 (ENRD, 2014). Tanmateix a l'entorn més immediat del País Valencià, la pèrdua de legitimitat dels projectes Leader es connecta, de manera fonamental, amb el clientelisme polític i la instrumentalització del projecte per al poder polític (Esparcia, Escribano, i Serrano, 2015).

4. La necessitat de vincular la sostenibilitat ambiental i la de la vida i les relacions

Al nostre context, la dinàmica queda marcada per un desequilibri territorial entre la costa i l'interior que continua el buidament poblacional de dècades. A sobre de les piràmides demogràfiques malmeses per l'èxode dels anys 60 i 70 del segle XX, tenim ara un altre tipus de despoblament: l'èxode juvenil, amb particular importància sobre les dones qualificades (Aparici, Querol, i Ginés, 2019). Com a conseqüència dels desequilibris territorials que venen enfrontant els espais rurals trobem unes piràmides poblacionals sobre-ennvellides i masculinitzades, amb una falta de dinamisme que, amb la concentració de serveis i infraestructures a les ciutats, precisa de polítiques clares i actualitzades per a la seua sostenibilitat social (Camarero, 2009; Aparici et al., 2019). L'èxode juvenil -sobretot de les xiques qualificades- és el repte més important que, a hores d'ara i en termes socials, enfronta la ruralitat de les àrees del País Valencià (Aparici et al., 2019). Els espais rurals han de ser espais capaços d'atreure projectes vitals per a les dones, llocs on la seua realitat quotidiana no continue invisibilitzada, com propugna, entre d'altres i per a qualsevol espai, l'ecofeminisme (Herrero, 2015). A més, el model existent que divideix i jerarquitzava la producció i la reproducció prové de l'artifici que separa humanitat de natura (Herrero, 2015) tot menystenint l'ecodependència a les nostres vides. L'ecofeminisme, en contemplar conjuntament la reproducció i les relacions, d'una banda; i la sostenibilitat del planeta, de l'altra, fa entendre com «la crisi ecològica és també una crisi de relacions socials» (Herrero, 2015: 6). L'equilibri territorial i ser conscients de la nostra ecodependència demana apostar per revitalitzar la vida rural. Contextos territorials dinàmics, amb agricultures i produccions de proximitat... són claus per fer front a una dependència tan acusada d'importacions per a les matèries fonamentals de la vida. Una dependència exterior que mostra els seus efectes nefastos en crisi com la sanitària de la COVID-19, la pandèmia mundial començada als inicis de 2020.

5. Les àrees protegides com a escenaris de conflicte

² En anglés: community-led local development (CLLD). Es tradueix també com a 'desenvolupament local participatiu'.

A l'imaginari general de l'ecologia resulten molt importants l'existència de les àrees protegides i la imatge social que projecten, concrecions de consum com com l'ecoturisme, etc. que permeten reblar multitud d'arguments i pràctiques que apuntalen aquesta ideologia. Tant és així que als espais on es delimiten aquests tipus de zones surt una nova representació de la natura, una cosmologia sobre com mirar o com estar en el món que té implicacions sobre allò que és correcte o fins i tot sobre allò que és delictuós (West, Igoe, i Brockington, 2006: 255). Tota una literatura recull els canvis causats per la delimitació i posada en marxa d'àrees protegides i com queda palesa la dificultat de pensar en espais buidats i sense gestió local com a llocs sostenibles; lluny de caure, tal com apuntàvem adés, en una dicotomia naturalesa *versus* cultura que ha generat en el camp del conservacionisme tantes àrees de protecció expropiadores de les formes de vida humana existents als territoris (Brockington i Duffy, 2010; Büscher, Sullivan, Neves, Igoe, i Brockington, 2012; Requena, 2015; West et al., 2006). Dins aquesta esfera de la protecció i conservació de la natura, la dicotomia entre cultura i natura es trasllada a un conflicte, dels molts que s'hi apunten, entre dins i fora de l'espai afectat, o en el ser o no ser local, per damunt, fins i tot, de posicionaments ideològics antagònics. Les anàlisis expressen sovint un enfrontament on els locals pugnen per un control de les reserves front a la intervenció externa vinguda amb les seues pròpies agendes internacionals de conservació de la natura dependents d'esferes polítiques no incardinades al territori i una elit científica que l'acompanya i li dóna suport (Whitesell, 1996). L'efecte sobre la població local provoca violències de diferent grau i tipologia, amb resistències a les institucions que hi proposen i, de retruc, a les categories de l'ecologia internacional. L'ecologia té un cul-de-sac en el manteniment d'aquesta manera de relacionar-se. Cal superar, doncs, els models actuals de relació amb la natura tant com els de la relació entre humans on les veus i mirades des del rural són una peça clau del re-equilibri (Requena i Moreno, 2019). Ara bé, sense oblidar que aquests re-equilibris es negocien, tal com adverteixen alguns autors, en el marc d'un neoliberalisme que va adaptant-se a escenaris diversos sense haver d'eliminar del tot les formes existents de relació amb la natura i amb el paraigua d'una relació entre capitalisme i conservació que no és gens nova (Brockington i Duffy, 2010: 478).

6. Les persones joves en el centre de les polítiques contra el despoblament

Pel que fa al territori valencià, si entenem que el buidament poblacional és un problema cabdal per a una gestió sostenible dels espais d'interior, cal generar un dinamisme social on la situació demogràfica derivada dels desequilibris territorials s'ha de capgirar d'immediat. De nou, posem l'èmfasi en que s'ha de combatre l'èxode actual amb una lluita en favor dels projectes vitals per a la gent jove. Amb una analogia pròpia de tants prejudicis arrossegats sobre les societats rurals, les simplificacions al respecte d'una societat estàtica, ancorada en un temps passat, fonamentalment agrícola, etc., troben certa idealització i connexió amb models de conservacionisme que pretenen vendre aquests espais com a contenidors d'una cultura conservada i d'una natura preservada. De fet, els esforços conservacionistes sobre aquest binomi «tendeixen a fixar comunitats i pobles en el temps i l'espai i a no permetre cap canvi» (Est et al., 2006: 261). Entenem, amb aquests autors, que no es pot gestionar de forma dinàmica, democràtica i amb vies de futur un espai protegit si no es contempla com un lloc on dialoguen les necessitats socials actuals i les necessitats ambientals. Més encara quan tant al context del Sud d'Europa com a Sud-amèrica ha quedat rigorosament clara l'heterogeneïtat i complexitat dels espais rurals (Toledo, 1995; Oliva, 2006; Camarero, 2009). Els diversos enfocaments

recomanen encaridament fugir de simplificacions, tant des de la banda dels estudis al voltant de l'ecologia política en denunciar «un procés de simplificació que té lloc quan els biòlegs i altres científics naturals escriuen, pensen i intenten legislar les relacions socials entre les persones i el seu entorn.» (West et al., 2006: 265); com per la necessitat d'entendre una ruralitat que resulta complexa de definir, amb hibridacions entre factors humans i no humans (Woods, 2007) i a la qual se li encomana, entre d'altres exigències, ser garant de la biodiversitat (Woods, 2011).

Amb tot, les vies que proposa l'ecofeminisme i on es miren al mateix nivell l'eco-dependència i la interdependència poden ser un camí fructífer d'imbricacions sinèrgiques d'ambdues mirades sobre territori concrets. Unes mirades que cal fer emergir des de la confluència d'agents diversos, potser no només amb la idea determinista de la localització espacial, sinó tenint en compte una *població flotant* amb compromís i sensibilitat per les circumstàncies i futurs del rural. La intensa mobilitat dels qui habiten i transiten els espais rurals (Oliva, 2018) obre a una complexitat als territoris que, cas de no contemplar-la, continuariem observant un espai del passat o amb una mirada esbiaixada i parcial sobre les seues dinàmiques. O com Whitesell demana, per a garantir una viabilitat social i ecològicament sostenible dels territoris caldrà comptar amb «la màxima participació de la societat civil travessant les barreres espacials i amb una àmplia consideració a les generacions futures» (Whitesell, 1996: 432).

En un escenari de desequilibris territorials que continuen despoblant, d'amenaques ambientals que s'han de gestionar i preveure, amb concepcions conservacionistes d'escassa participació social al voltant del planeta i també al País Valencià, observem que els pobles valencians van redefinint les posicions per a resistir en els seus assentaments (Querol, Ginés, i Aparici, 2020). Front a una concepció ampla i amb visió de futur dels territoris, els enfocaments reductivistes i sectorials s'allunyen d'una concepció de la ciutadania rural com un cos integral de drets, com també d'una població que, fruit d'aquest empobriment, s'acaba concebent com a vehicle instrumental per garantir la sostenibilitat ambiental o, dit breument, com a *jardiniers de la natura*. En aquest sentit, Manuel González Fernández planteja la “desconstrucció” del desenvolupament rural essencial, que normalment resta vinculada als desenvolupaments econòmics, polítics i administratius; en canvi, l'autor proposa un model d'entesa transversal, incloent-hi les dimensions “demogràfiques, econòmiques, culturals, polítiques i socials”. Per a fer-ho possible, destaca “recomanacions per incorporar les posicions dels agents (a identificar) i la gestió ambiental” (González, 2006).

Les heterogeneïtats, la complexitat d'aquests espais es recullen adequadament amb un terme ric i extens com és el de *Nova Ruralitat* (Kay, 2009). Aquesta riquesa actual que se sustenta, en gran mesura, en les intenses mobilitats, ve exigint serveis i infraestructures, polítiques de deixen de buidar-la. El foment d'espais on els projectes vitals siguen atractius, on és espacialment necessari que allí les xiques puguen ser modernes i de poble alhora (Gómez Benito i Díaz Méndez, 2009). Aquesta *nova ruralitat* tracta de ser atractiva en un espai global i fent valdre les seues «dinàmiques virtuoses de construcció territorial» (Bonnal, Bosc, Díaz, i Losch, 2003: 13). Cal apuntar que aquestes dinàmiques ja no es sostenen amb massa exclusivitat sobre una agricultura que ha anat abandonant el camp (Camarero, 2017) i, com ocorre al rural europeu, es multipliquen les activitats diverses més a prop de la idea d'un món modern (Sampedro Gallego, 2008) i de les relacions socials que d'aquest s'esperen.

7. Objectius i Metodologia

Aquest article es planteja l'anàlisi d'iniciatives identificades amb el concepte de Nova Ruralitat i la relació dels seus discursos amb les categoritzacions conservacionistes i amb el desenvolupament rural. O, d'altra manera, s'intenta respondre a la pregunta de si existeixen línies discursives en l'àmbit de la producció als espais rurals que harmonitzen o entrebanquen una sostenibilitat futura dels territoris. Aquestes iniciatives productives de la nova ruralitat, a més de fonamentar la sostenibilitat social (Querol et al., 2020), integren la sostenibilitat ambiental en les seues pràctiques i discursos? Amb tot, l'anàlisi tracta de captar els discursos que, des de l'àmbit productiu, es representen el medi ambient. I, de manera més concreta, les ideologies que es vehiculen a través de la gestió de la producció, de la relació d'aquesta amb la natura o amb les persones consumidores.

A tal fi, l'anàlisi s'emmarca dins de les Primeres Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat. Els autors de l'article participen en l'esdeveniment des de la seua concepció i organització. Entenem que les jornades comuniquen des del rural cap al rural. La seua celebració s'executa en un espai rural i identifica iniciatives i agents del territori d'interior de les comarques de Castelló que estan implicats en la recerca de solucions innovadores en un context complex per a fer sostenibles econòmica, social i ambientalment les iniciatives productives.

En un format més o menys tradicional, les jornades programen conferències i taules rodones. També, però, es va concebre una format pilot definit com a *show-cast*. Aquesta experiència selecciona un ventall d'iniciatives identificades dins els paràmetres de la *nova ruralitat*, que hagen estat capaces d'entroncar amb formes tradicionals que han catapultat cap a una producció i gestió actual i moderna. El format tracta d'emfasitzar el valor, i importància de cada cas, amb una dinàmica comunicativa que aporte frescor en l'exposició de les diverses iniciatives. Així, la configuració del format vetla per la seua agilitat i captació de l'atenció del públic present. A aquest objecte, el de ser àgil i atractiu, el *show-cast* és conduït per una presentadora professional amb el suport escènic d'una banda de música, també rural, que connecta el pas d'una a una altra iniciativa amb un directe engrescador. L'espai físic és l'auditori municipal de Benlloc (la Plana Alta, Castelló). En concret, es van exposar en aquest format una selecció de 13 projectes productius del territori rural de la província de Castelló. La selecció es fonamenta en un seguit de criteris que exemplifiquen la diversitat productiva al territori: activitats agropecuàries, industrials i terciàries; encara que cal apuntar com moltes de les iniciatives es mouen de forma transversal entre diversos sectors. Un segon criteri va ser la seua cobertura representativa de l'espai de la ruralitat de la província de Castelló. També es va tractar, en tercer lloc, de significar la presència femenina, amb la identificació i selecció de projectes liderats per dones. Finalment, les iniciatives havien de contenir característiques pròpies de la concepció de nova ruralitat, tal i com hem definit més amunt. El següent quadre mostra els perfils dels 15 participants indicant el sexe entre parèntesis.

Quadre 1. Perfils

Formatger artesà 1 (H)	Xef Slow Food (H)
Formatger artesà 2 (H)	Allotjament sostenible (H)
Artesana Cosmètica Natural (D)	Gerent empresa menjadors escolars (H)
Cooperativistes Patata i Tòfona (H i D)	Grup de fotografia de festivals (H)
Comercial internacional (H)	Viticultor (H)
Empresaris de calçat (H i D)	Gerent Cooperativa (H)
CEO empresa software (H)	

Font: elaboració pròpia

Les I Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat tenen entre els seus objectius específics presentar projectes que trenquen amb concepcions obsoletes sobre la ruralitat. Aquest disseny comporta la selecció d'iniciatives que impliquen una renovació dels discursos sobre el rural des de les mateixes pràctiques productives.

El treball que aquí presentem és, per tant, l'anàlisi dels discursos que van produir en aquell show-cast. A més, la informació s'enriqueix amb la visita a 11 de les 13 iniciatives, així com entrevistes complementàries prèvies o posteriors al *show-cast*. en tots els casos. Finalment, s'ha analitzat la informació de les pàgines web de cadascun dels projectes. Tota aquesta informació lateral té l'objectiu d'afinar millor els contextos d'aquests projectes empresarials, de descriure puntualment dins l'anàlisi amb l'objectiu d'interpretar amb major garantia l'enunciació dels discursos reproduïts en aquest show-cast.

Les condicions concretes a tindre en compte de la producció dels discursos són: el biaix de parlar en una situació pública, a un escenari d'un auditori per part de persones que poden estar més o menys avesades a fer-ho; no obstant això, el públic al qual es dirigeixen els missatges és un de receptiu a les circumstàncies del rural i els seus esforços, reflexions o iniciatives sobre el seu desenvolupament. El registre documental és obert, es pot consultar el vídeo editat a la plataforma YouTube que conté gran part del *show-cast*.³ de les I Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat celebrades a novembre de 2016.

8. Anàlisi

Les iniciatives al rural han estat sovint criminalitzades ja que no entraven dins les categories d'un conservacionisme també present al nostre territori (Requena, 2015). La consciència

³ Amb el títol 'Showcast Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat' es troba a Youtube en la següent adreça: <https://www.youtube.com/watch?v=aXPMF-14RPc&t=4394s>

ambiental però, està també ben inserida als projectes productius de les àrees rurals del País Valencià. Els impactes energètics i paisatgístics de les diverses explotacions suposen un repte majúscul en engegar infraestructures al territori. El recent impuls de l'economia i cultura vitivinícola a les comarques de Castelló del País Valencià (Ferrerres Bonfill i Querol Vicente, 2019) està desenvolupant bodegues amb una mirada ambiental i pràctiques sostenibles. Això implica canvis de models constructius, que dialoguen amb pràctiques tradicionals, i en ser preguntat descriu que és

com una cova [...] l'hem fet baix terra, no tenim aparells d'aire condicionat, no tenim la climatització i simplement amb coses tan senzilles com obrir portes per fer entrar la corrent i compensar els aires o si fa falta humitat, agafar un poal d'aigua i tirar-lo al mig per a que eixa humitat puge... pues d'eixa manera s'intente conservar una temperatura (Viticultor)

No estem davant models tradicionals fixats en el passat, més bé es tracta d'un diàleg dels sabers locals oberts a un futur sostenible. Noves ocupacions agrícoles que conjuminen nous models de mercat i venda amb cultius tradicionals. I les persones que ho gestionen reivindiquen noves formes cooperatives, conreant *pataques* de forma ecològica,

Fem exactament el mateix que feien els avantpassats que vivien a Vistabella: cultivar les pataques i vendre-les. Recuperem terres ermes, llavors (Cooperativista Pataca i Tòfona, H)

Al temps que es lluita, des de la producció, per una agricultura viva i sostenible, per mantindre la biodiversitat de llavors autòctones, com ara llegums; també trobem iniciatives assentades sobre un discurs de la gestió del territori, de la recuperació de la biodiversitat i la seua valorització, però on també es procura fer possible la vida als entorns rurals. El comerç de productes alimentaris implica una elevadíssima connexió amb els mercats urbans, amb les demandes d'un territori rural al qual confiar el menjar de quotidià. Estan, doncs, connectant amb valor emergent *postmodern*, de productes amb significats, que identifiquen un territori proper i generen confiança. En aquest sentit, el fet de donar-li de menjar als fills als menjadors de l'escola, on la preocupació per un consum saludable i segur queda palesa en el moment que es vol elaborar *menjar de qualitat per a xiquets [...] des d'un punt de vista de la sostenibilitat social, mediambiental, del producte de proximitat, producte fresc, producte local i producte de qualitat* (Gerent empresa menjadors escolars).

En aquest cas, la demanda de les escoles, tant urbanes com rurals, dels serveis d'aquesta empresa, respon a un model de negoci que ha trencat el mercat al territori en favor d'una filosofia més sostenible, d'una gestió i elaboració del menjar que defuig dels estàndards del càtering assentats als darrers temps i aposta per una línia amb molt bona acollida per la creixent preocupació de les famílies sobre el menjar de les seues filles i fills. En aquest sentit, la iniciativa no serveix a escoles que no estiguen dotades de cuina *in situ*, ja que no fa càtering a l'ús sinó que el menjar és elaborat sempre la mateixa escola. A més, els seus menús es contempen dins els majors graus de producte ecològic del mercat.

La capacitat de control sobre la cadena de valor permet, en altres casos, una major garantia del producte, a cada estadi, i fins l'arribada al cistell del consumidor,

Nosaltres tenim les ovelles, nosaltres fabriquem, nosaltres venem, aleshores controlem tot els paràmetres del que és el formatge (Formatger artesà 2).

Aquesta presència integral sobre un espai i territori concret suposa una gestió dels recursos que ha de mirar per la qualitat de les pastures, per uns farratges saludables i uns boscos sanejats. Així, acompanyant altres beneficis ambientals, la pastura del ramat pels boscos es converteix en una neteja preventiva davant els incendis. Són formes tradicionals de pastura que es vinculen a produccions modernes; des de la gestió del bosc fins transformar a formatges de qualitat que fan ús de tecnologia avançada.

Les connexions amb sabers tradicionals re-signifiquen el seu valor, ara actualitzat i gestionat per a formes de consum contemporànies. El ventall de reivindicacions dels sabers rurals es concreta també amb la tradició practicada i transmesa per les dones. Si bé sabem que el treball de la dona ha estat també particularment invisibilitzat als espais rurals (Sampedro Gallego, 2014), tant les cures com moltes altres tasques clarament productives han quedat ocultes, sovint en el marc de les explotacions familiars. L'economia feminista trenca les barreres històriques i patriarcals de la divisió sexual del treball, tot afirmant que «no hi ha separació de l'organització dels processos socials per al sosteniment de la vida» (Salobral Martín, 2017). El sosteniment de la vida ha comptat sovint amb un patrimoni de saber femení que, en ser heterodox socialment acabava sent condemnat (Federici, 2010; Ehrenreich i English, 2010) i on trobem formes sostenibles per al medi ambient amb remeis, consells, procediments per a la salut i el benestar físic. Perquè eren *coses que ma mare i m'auela sabien [...] És un entorn totalment natural, no hi ha perill de contaminació.* (Artesana Cosmètica Natural). Les formes de gestionar els recursos existents són sensibles a un territori que es percep com a *natural*, on l'explotació del mateix ha de mantindre'l lliure de contaminació per tal de preservar les facultats de les plantes que hi habiten.

Finalment, es té consciència de l'activitat que es genera des dels espais rurals i el seu valor per al territori. *Si no ho fem nosaltres, estes cases nostres se perdran, estos projectes seran uns altres* (Xef Restaurant Slow). Entonant un 'nosaltres', es posa damunt la taula la importància de cada iniciativa en la construcció d'un territori més sostenible socialment alhora que respectuós amb el medi ambient. Alerta també de potencials projectes que, sense la sensibilitat o amb visions de negoci més extractives, poden malmetre un camí encetat per un grapat d'iniciatives que mantenen un diàleg constant entre la sostenibilitat social amb diversos patrimonis culturals i naturals.

9. Discussió

Sobre els territoris rurals s'ha anat construint una visió de connexió més estreta amb la natura. Se li atorguen, doncs, una sèrie d'atributs que han de fer possible una bona part de la sostenibilitat del planeta. Això, en uns índex de predació i contaminació més baixos dels que es provoquen des dels àmbits urbans. Cal sumar, tal com es deriva de la literatura presentada, una gestió i una aplicació de normatives ambientals pensades des dels espais urbans. Tot i la recent entrada de les mirades rurals, amb el *rural lens* o el *rural proofing*, encara estem per veure les conseqüències de les noves normatives. Aquestes iniciatives, tot i ser envejables, al nostre territori hauran de contrarestar una inèrcia tècnica a les diverses administracions on subjau un centralisme i urbanocentrisme que es fa necessari trencar. D'una forma més clara, des del

Fòrum de la Nova Ruralitat⁴, es ve proposant un doble marc legislatiu. Això és, a grans trets, un marc específic per al rural, amb unes normatives que contemplen l'escala i les dimensions del que allí ocorre (Aparici et al., 2019). Ja que, amb la inèrcia actual, les normatives generalitzades no s'adeqüen a les necessitats d'una ciutadania que veu com s'entrebanquen iniciatives sostenibles, tant socialment com ambiental.

Les diverses iniciatives analitzades anteriorment mostren un panorama de producció moderna, adaptada a l'entorn i que té cura d'ell. Però que també defensa el seu rol davant el desenvolupament del *seu* territori, del seu treball quotidià en la transformació cap a uns espais rurals de referència en la sostenibilitat. I és amb aquests referents amb qui han de dialogar també les diferents administracions quan volen treballar la sostenibilitat ambiental, quan a cada racó es vol pal·liar els efectes del canvi climàtic cal assegurar amb els qui allí viuen i l'han conservat, amb la mesura de les seues possibilitats i circumstàncies, fins a la data.

Conservar-ho fins avui té la virtut de conèixer uns entorns naturals que, amb la gestió que es fa des de les seues iniciatives productives, han de suposar un alleujament a les catàstrofes climàtiques que vindran. La gestió del bosc no potser només una gestió pròpia de brigades forestals, ha de recolzar-se sobre una gestió social, productiva i ciutadana. La suma d'esforços requereix àmbits de participació; sempre fugint, clar està, de la instrumentalització de la ciutadania. Els espais rurals dinàmics i participatius són capaços de, per exemple, frenar el foc i pal·liar les greus conseqüències del canvi climàtic.

Aquest dinamisme, a més a més, és una crida al futur. Els diàlegs dins el marc del conservacionisme o dins el marc del desenvolupament rural han de contemplar una societat rural complexa: heterogènia, d'intenses mobilitats i afectada per normatives que sovint la incapaciten. Els seus potencials passen per revertir la insostenibilitat social a la qual l'aboquen el degoteig de joves qualificades actual. Així, amb l'enfocament de l'ecofeminisme s'ha de poder convertir els espais rurals en contextos atractius per a la vida de les joves, per a forjar projectes vitals interessants. I ací, la participació sobre el destí del territori on les persones viuen, el treball per a que les veus de dones i homes siguen escoltades, poden transformar les formes de vida i els entorns en alternatives que remen en favor de la sostenibilitat social i ambiental. En manifestar les ecodependències i interdependències es signifiquen les vulnerabilitats i les necessitats materials en un plànol de diàleg que té poc a veure amb les imposicions conservacionistes o amb certes instrumentalitzacions institucionals en nom del desenvolupament rural.

Com hem vist, el desenvolupament pot ser més sostenible quan la sostenibilitat social entra en joc i la mirada sobre les dinàmiques productives s'escolta amb amplitud i sense prejudicis.

10. Conclusions

L'acceleració del canvi climàtic que estem veient en pocs anys com a un fet insòlit a escala humana, ens situa davant la cruïlla temporal que afectarà ostensiblement les vides de les generacions futures. Les grans cimeres resten al dictat d'interessos que poca o cap sensibilitat tenen amb les persones que avui són xiquetes o amb qui seran la descendència d'aquestes.

⁴ El Fòrum de la Nova Ruralitat és un grup civil de pressió organitzat a partir de la celebració de les quartes Jornades de la Nova Ruralitat de Benlloc. Més informació a www.novaruralitat.org

Malgrat això, a una escala territorial menor trobem figures administratives (zones protegides, projectes Leader) que fan seu el discurs de la sostenibilitat ambiental. El desenvolupament més sostenible possible, el creixement menys predador, queden buits quan no atenen a allò que passa socialment en l'entorn on s'executen. Sembla clar en aquesta necessitat de diàleg, que el debat local front al no-local resta dinamitat quan la ruralitat manté cert dinamisme en base a la intensa mobilitat; i estaríem més sobre un desenvolupament nexogen (Bock, 2016) capaç d'articular les sinergies des de la *rural lens* i el *rural proofing*.

I això sense oblidar que el repte, de nou, connecta amb una escala planetària i amb aquella idea *glocal* ben entesa i participativa. Doncs tampoc pot servir la connexió amb els reptes globals de model homogeneïtzador a les directrius conservacionistes globals que no contempen les vides, cultures i necessitats locals. Autors com Whitesell, fa vora un quart de segle que encoratgen a «fomentar aliances mundials que donen suport a la resistència i l'autodeterminació locals però que no admetin l'aquiescència i la complicitat locals en favor de l'homogeneïtzació ambiental i cultural» (Whitesell, 1996: 432). Perquè, si ha de vindre un *Green New Deal* capaç de reequilibrar el territori i on les zones rurals tindran molt de protagonisme (Tejero i Santiago, 2019), compensarà fer-ho des de la participació i amb les mirades rurals. Al cap i a la fi, una ciutadania local articulada, esperonada a la participació i conscient dels reptes ambientals i la seua capacitat d'incidència pot ser un dels millors garants, a aquesta escala, davant el canvi climàtic.

Tal com apunten les prospectives del canvi climàtic, les possibles catàstrofes amb inundacions, incendis o d'altres crisis contenen perills per a les democràcies i aquells sistemes més participatius. Si més no, les vulnerabilitats socials d'un territori en *shock* devastat per alguna catàstrofe és un camp idoni per sembrar l'autoritarisme i els guanys socials, per minar la participació i les formes més democràtiques de gestió (Klein, 2007). Només un treball continuat, des de institucions que fomenten la participació i la confiança en les administracions pot, de manera preventiva, pot inocular els antídots davant derives cap a aquests sistemes més indesitjats. L'acceleració del canvi climàtic demana aquest esforç polític i de les administracions per a bastir una tasca inajornable, tant per als qui estem però sobretot per als qui venen i vindran.

Bibliografia

- Aparici, Artur; Querol, Vicent A. i Ginés, Xavier. (2019). “Nova Ruralitat i Despoblament”. *Cicle de Xerrades sobre Nova Ruralitat*.
- Bock, Bettina B. (2016). “Rural Marginalisation and the Role of Social Innovation; A Turn Towards Nexogenous Development and Rural Reconnection”. *Sociologia Ruralis*, 56(4), 552-573. <https://doi.org/10.1111/soru.12119>
- Bonnal, Philippe; Bosc, Pierre-Marie; Díaz, JM i Losch, Bruno. (2003). “Multifuncionalidad de la agricultura y nueva ruralidad. Reestructuración de las políticas públicas a la hora de la globalización”. *Seminario Internacional El Mundo Rural: Transformaciones y Perspectivas a la Luz de la Nueva Ruralidad*, Pontificia Universidad Javeriana, Clacso, Redcapa, Bogotá, 15-17. Recuperat de <http://www.era-mx.org/biblio/politica/NuevaRuralidad.pdf> [11-03-2019]

- Brockington, Dan, i Duffy, Rosaleen. (2010). “Capitalism and Conservation: The Production and Reproduction of Biodiversity Conservation”. *Antipode*, 42(3), 469-484. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00760.x>
- Büscher, Bram; Sullivan, Sian; Neves, Katja; Igoe, Jim i Brockington, Dan. (2012). “Towards a Synthesized Critique of Neoliberal Biodiversity Conservation”. *Capitalism Nature Socialism*, 23(2), 4-30. <https://doi.org/10.1080/10455752.2012.674149>
- Camarero, Luis. (2017). “Por los senderos de la despoblación rural: notas desde la diversidad social”. *Documentación social*, 185, 19-35.
- Camarero, L. A. C. (2009). *La Población rural de España: de los desequilibrios a la sostenibilidad social* (27). Barcelona: Fundación “la Caixa”.
- Castellnou, M. (2020). Entrevista d’Antoni Bassas a Marc Castellnou [08/02/2020]. Recuperat de https://www.ara.cat/videos/entrevistes/Entrevista-Antoni-Bassas-Marc-Castellnou_3_2392590726.html [31-03-2020]
- Crouch, D. (2006). “Tourism, consumption and rurality”. En P. Cloke; T. Marsden i P. Mooney (Eds.), *Handbook of rural studies* (pp. 355-364). London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n25>
- D. O. E. F. R. Affairs (2017). Rural proofing. Practical guidance to assess impacts of policies on rural areas. Recuperat de https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/600450/rural-proofing-guidance.pdf [15-12-2019]
- Eagar, Daygan. (2013). “International Best Practice and the Rural-Proofing of Policy: Opportunities for the South African Context”.. Recuperat de https://rhap.org.za/wp-content/uploads/2014/08/RHAP-Review-of-international_best_practice_rural_policy-2013.pdf [10-10-2019]
- Ehrenreich, B., i English, D. (2010). *Por tu propio bien. 150 años de consejos expertos a las mujeres*. Madrid: Capitan Swing.
- ENRD. (2014). Community-led local development. Cohesion policy 2014-2020. Recuperat de http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/community_en.pdf [12-01-2020]
- Esparcia, Javier; Escribano, Jaime i Serrano, J. Javier. (2015). “From development to power relations and territorial governance: Increasing the leadership role of LEADER Local Action Groups in Spain”. *Journal of Rural Studies*, 42, 29-42. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.09.005>
- Federici, S. (2010). *Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Ferreres Bonfill, Juan Bautista, i Querol Vicente, Vicente Alberto. (2019). “La multifuncionalidad del espacio rural: la puesta en valor de los recursos vinícolas como factores de desarrollo local en el interior norte valenciano”. *TERRA: Revista de Desarrollo Local*, 5), 126. <https://doi.org/10.7203/terra.5.14818>

- Gómez Benito, Cristóbal, i Díaz Méndez, Cecilia. (2009). “La juventud rural en el cambio de siglo: tendencias y perspectivas”. *Revista de Estudios de Juventud*, 87), 125-144. Recuperat de <http://www.injuve.es/sites/default/files/Revista-87-capitulo-8.pdf> [15-01-2020]
- González, M. (2006). “Las perspectivas de los agentes sociales ante cuestiones ambientales: Elementos para su comprensión”. En L. C. Camarero (Ed.), *Medio ambiente y sociedad. Elementos de explicación sociológica* (pp. 216-241). Madrid: Thomson-Paraninfo.
- Herrero, Yayo. (2015). “Apuntes introductorios sobre el ecofeminismo”. *Centro de Documentación Hegoa. Boletín de recursos de información*, 43, 1-12.
- Kay, Cristóbal. (2009). “Estudios rurales en América Latina en el periodo de globalización neoliberal: ¿una nueva ruralidad?”. *Revista mexicana de sociología*, 71(4), 607-645. Recuperat de <https://www.redalyc.org/pdf/321/32113274001.pdf> [22-01-2019]
- Klein, N. (2007). *La Doctrina del Shock*. Barcelona: Paidós.
- Lage, X. A. (2003). *Bosques, sociedad y cultura forestal en Galicia*. Vigo: Universidade de Vigo.
- Lash, S., i Urry, J. (1998). *Economías de signos y espacio. Sobre el capitalismo de la posorganización*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Government, N. A. L. (2019). Rural Lens. Assessing Regional Policy Implications. A Guide for Public Bodies. Recuperat de <https://www.gov.nl.ca/pep/files/Rural-Lens.pdf> [17-01-2020]
- Oliva, J. (2006). “Movilidad laboral y estrategias de arraigo rural”. *Revista Española de Estudios Agrosociales y Pesqueros*, nº 211, 2006, págs. 143-187.
- Oliva, J. (2018). *Movilidades, Trayectorias vitales y sostenibilidad social*. Pamplona: UPNA.
- Payne, A., i Phillips, N. (2011). *Desarrollo*. Madrid: Alianza.
- Prats, F.; Herrero, Y. i Torrego, A. C. (2016). *La gran encrucijada. Sobre la crisis ecosocial y el cambio de ciclo histórico*. Madrid: Libros en Acción.
- Querol, Vicent A; Ginés, Xavier i Aparici, Artur. (2020). “Nueva ruralidad y generación de discursos sociales desde el ámbito productivo: pastoreando significados (Castellón, España)”. *AGER. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 28), 161-183.
- REDR. (2018). Analizando el medio rural en clave positiva. Recuperat de <https://issuu.com/redr/docs/redpoblar> [11-01-2020]
- Requena, M. (2015). *Entre natros i mosatros: representacions socials, discursos agraris i discursos mediambientals al Delta de l'Ebre i l'Albufera de València*. Universitat de València.
- Requena, Marina, i Moreno, Guillermo. (2019). “Another Turn of the Screw on the Environmental Opinions: Utilising Surveys and Social Discourses to Investigate the Social Perception of Environmental Issues”. *Conservation and Society*, 17(1), 38-50. <https://doi.org/10.4103/cs.cs.16.48>

- ROMA. (2015). The Rural and Northern Lens. A Voice for Rural and Northern Ontario. Recuperat de <https://www.roma.on.ca/ROMA-Docs/Reports/2015/AVoiceforRuralandNorthernOntario201501.aspx> [09-10-2019]
- Salobral Martín, N. (2017). “Transformaciones del trabajo desde una perspectiva feminista”. En VV.AA. (Ed.), *Economía Feminista. Una alternativa al capitalismo*. San Sebastián: Gakoa Liburuak.
- Sampedro Gallego, R. (2008). “Cómo ser moderna y de pueblo a la vez: los discursos del arraigo y del desarraigo en las jóvenes rurales”. *Revista de Estudios de Juventud*, 83), 179-193. Recuperat de <http://www.injuve.es/sites/default/files/RJ83-12.pdf> [12-06-2017]
- Sampedro Gallego, R. (2014). “Conciliación de la vida familiar y laboral en el medio rural: género, trabajo invisible e “idilio rural””. En *Mujeres rurales: estudios multidisciplinares de género*. En (pp. 81-93). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Sherry, Erin, i Shortall, Sally. (2019). “Methodological fallacies and perceptions of rural disparity: How rural proofing addresses real versus abstract needs”. *Journal of rural studies*, 68, 336-343. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.12.005>
- Shortall, Sally, i Alston, Margaret. (2016). “To Rural Proof or Not to Rural Proof: A Comparative Analysis”. *Politics & Policy*, 44(1), 35-55. <https://doi.org/10.1111/polp.12144>
- Toledo, Víctor Manuel. (1995). “Campesinidad, agroindustrialidad, sostenibilidad: los fundamentos ecológicos e históricos del desarrollo rural”. *Cuadernos de trabajo*, 3, 1-45.
- Wallace, A., i Boylan, C. (2007). *Reawakening education policy and practice in rural Australia*.
- West, Paige; Igoe, James i Brockington, Dan. (2006). “Parks and Peoples: The Social Impact of Protected Areas”. *Annual Review of Anthropology*, 35(1), 251-277. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.35.081705.123308>
- Whitesell, Edward A. (1996). “Local struggles over rain-forest conservation in Alaska and Amazonia”. *Geographical Review*, 414-436. <https://doi.org/10.2307/215505>
- Woods, Michael. (2007). “Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place”. *Progress in Human Geography*, 31(4), 485-507. <https://doi.org/10.1177/0309132507079503>
- Woods, M. (2011). *Rural*. New York: Routledge.

Cita bibliogràfica: Massé Magaña, Mariel V., Vargas Martínez, Elva E., Palafox Muñoz, Alejandro & Zizumbo Villarreal, Lilia (2020). Hacia el estudio de megaproyectos turísticos desde la perspectiva de la desterritorialización. *Disjuntiva*, 1(2), 29-49. <https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.3>

Hacia el estudio de megaproyectos turísticos desde la perspectiva de la desterritorialización

Heading the study of tourist megaprojects from the perspective of deterritorialization

Mariel Verónica Massé Magaña (Universidad Autónoma del Estado de México)

Elva Esther Vargas Martínez (Universidad Autónoma del Estado de México)

Alejandro Palafox Muñoz (Universidad de Quintana Roo)

Lilia Zizumbo Villarreal (Universidad Autónoma del Estado de México)

Resumen: El capital requiere de nuevos espacios para la reproducción del turismo. La producción primaria es objeto de nuevas fuentes económicas, donde territorios rurales son incorporados a la dinámica productiva de desarrollo urbano. Se analiza, el modelo turístico a partir de una política internacional adoptada por el Estado mediante tres dinámicas: penetración, desterritorialización y acumulación, y su interrelación entre este, el capital turístico y el territorio. Lo anterior permite analizar el modelo turístico hegemónico basado en la creación de megaproyectos, donde las condiciones territoriales son propicias para lograr la acumulación de capital.

Palabras clave: Turismo de sol y playa; Estado; despojo, dinámicas capitalistas.

Abstract: Capital requires new spaces for the reproduction of tourism. Primary production is subject to new economic sources, where rural territories are incorporated into the productive dynamics of urban development. The tourist model is analyzed from an international policy adopted by the State through three dynamics: penetration, deterritorialization and accumulation, and their interrelation between this, the tourist capital and the territory. This allows us to analyze the hegemonic tourism model based on the creation of megaprojects, where the territorial conditions are propitious to achieve the accumulation of capital.

Keywords: Tourism of sand and sea; State; dispossession; capitalist dynamics.

M.V. Massé: <https://orcid.org/0000-0001-8535-9482>

E.E. Vargas: <https://orcid.org/0000-0003-2657-2691>

A. Palafox: <https://orcid.org/0000-0003-3988-9428>

L. Zizumbo: <https://orcid.org/0000-0003-0639-5499>

Correo electrónico de correspondencia: mari.masse@hotmail.com (Mariel V. Massé).

Licencia: este trabajo está sujeto a una licencia de Reconocimiento 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.es>

© Mariel Verónica Massé Magaña, Elva Esther Vargas Martínez, Alejandro Palafox Muñoz & Lilia Zizumbo Villarreal

1. Introducción

Actualmente en México existen numerosos tipos de desterritorialización efectuados por el Estado para responder a las exigencias y la presión del capital internacional por expandirse hacia espacios anteriormente no susceptibles para la acumulación y establecer megaproyectos de distintos tipos (infraestructura vial, inmobiliaria, hidráulica, energética o turística), causando serias afectaciones a comunidades rurales en distintos ámbitos.

En la primera parte de este trabajo se busca explicar cómo el sistema económico dominante busca nuevas formas de continuar su expansión y acumulación capitalista. En el turismo, encuentra la forma idónea para la maximización de ganancias bajo una política internacional que promueve un modelo hegemónico, sobre todo, en áreas geográficas con alto valor paisajístico, por lo que el territorio es adquirido por capitales privados en respuesta a las políticas de Estado vinculadas a la transformación del paisaje en megaproyectos de índole turística.

El segundo apartado aborda la postura del Estado como un actor social. Su conformación ha correspondido con el proceso de cambio en las relaciones sociales, fundamentadas en los principios del actual sistema capitalista. Es decir, por un lado, resulta ser un instrumento para la reproducción de una economía basada en la propiedad privada, la acumulación de capital, el despliegue de los mercados y el abandono de las demandas sociales a través de un pacto Estado-corporaciones (Portilla, 2005). Por otra parte, es reflejo de las relaciones sociales no sólo capitalistas sino de confrontación, contradicción y antagonismos de clase; por lo que no es posible limitar al Estado como ente autónomo de las decisiones públicas o simple instrumento político para la definición de ciertos intereses.

Posteriormente se explica cómo el territorio involucra una serie de aspectos en los que participan distintos actores sociales, en este caso el capital, cuyo interés se despliega sobre nuevos territorios; el Estado cuya capacidad radica en el establecimiento de políticas externas; y las sociedades subsumidas por las relaciones entre ambos. La tierra puede o no tener un significado social dependiendo del contexto histórico-simbólico y el tipo de relaciones sociales que ahí se den. Se destacan dos contextualizaciones sobre éste, para unos, lugar de reproducción de vida, cuyos principios son la organización social, identidad y pertenencia; para otros, una mercancía susceptible de generar plusvalía.

Como cuarto apartado, se analiza el proceso de desterritorialización –o aquella forma de despojo– entendida por Haesbaert (2011) como la separación de los productores de sus medios

de producción, apropiándose de éstos para su mercantilización. Las repercusiones de ello se reflejan en tres ámbitos: político, económico y cultural.

Finalmente, se analiza la interrelación entre el capital-turístico, el Estado y el territorio en tres momentos distintos: penetración, desterritorialización y acumulación. Es decir, cómo a través de la relación Estado-corporaciones dentro del proceso de penetración, se conforman las bases estructurales (marcos normativo-jurídicos, instituciones, imaginarios e ideologías y la administración pública) que permitan definir el rumbo de nuevas actividades productivas, en este caso el turismo dentro del sector servicios. El proceso de desterritorialización se entiende como la materialización de las disposiciones en el proceso de penetración, que afectará al territorio en su conjunto, tanto física como socialmente. Finalmente, la acumulación representa la etapa operativa de los megaproyectos turísticos como un modelo hegemónico, basado en la búsqueda de la reproducción ampliada de capital, la mercantilización del territorio y la subordinación de poblaciones locales como principios fundamentales del sistema económico-político dominante.

2. Expansión y acumulación capitalista a través del turismo

El modo de producción capitalista ha encontrado en el turismo la estrategia para lograr la maximización de ganancias, obtención de plusvalía, expansión, liberalización arancelaria y monopolio de los mercados a través de la globalización. Desde la década de los años sesenta, el turismo ha sido reconocido dentro del ámbito económico mundial por su capacidad capitalizadora, a partir del desplazamiento de personas y el intercambio de divisas, hecho que cumple con el fin de la acumulación y reproducción ampliada del capital (Lanfant, 1980). Ello, sentó las bases para la definición de un modelo turístico hegemónico, es decir, el hotelero-inmobiliario, del cual se hará referencia con los denominados megaproyectos turísticos. Estos, bajo un contexto industrializado, persiguen la captación de una demanda de mercado turístico de alto poder adquisitivo, así como la centralización y maximización de los ingresos.

Al ser un modelo de turismo basado en el sector inmobiliario, es indispensable: la obtención de tierras, la transformación y artificialización del paisaje hacia una rápida urbanización, así como la venta de residencias para posteriormente crear nuevos proyectos (Demajorovic, Aledo, Landi, y Mantonavi, 2011). Para ello, el Estado del territorio receptor de las inversiones establece las condiciones necesarias para la operacionalización de los complejos turísticos: bajos costos de producción de medios (tierra) y fuerzas productivas (mano de obra barata tanto para la construcción como para la operación de los servicios), así como el desarrollo urbano necesario, infraestructura de comunicaciones y servicios básicos.

La inversión de infraestructura hotelera-inmobiliaria en el territorio adquirido por parte de empresas transnacionales, por ejemplo, provenientes de países desarrollados con divisas como el dólar o el euro, en países subdesarrollados (Petras y Veltmeyer, 2001), genera ingresos a través de la renta de miles de cuartos de hotel y la especulación mediante el mercado de bienes raíces (González, Pérez y Rivera, 2008). De esta manera, los beneficios económicos son concentrados por los capitales de las empresas. En este sentido, la actividad turística es considerada una forma extractiva dentro de las actuales dinámicas de acumulación capitalista (Palafox, 2010; Palafox, Zizumbo y Arriaga, 2010).

Sin embargo, a partir de la globalización se ha visto un beneficio desigual para quienes de forma directa o indirecta se ven involucrados en ella, además de las repercusiones socio-ecológicas alcanzadas. Por tanto, el propósito del turismo bajo este contexto es imponerse en los países periféricos para explotar sus bienes naturales y humanos para la maximización de ganancias, y no, el aprovechamiento sustentable para el mejoramiento de la calidad de vida de las poblaciones locales como se promueve en los discursos institucionales (Córdoba y García, 2003).

Al ser el desplazamiento de personas el motivo fundamental para el turismo, México se coloca en la punta de generación de infraestructura e Inversión Extranjera Directa (IED) para el desarrollo de proyectos turísticos encaminados a la captación de visitantes, provocando una disminución de los ecosistemas y comunidades rurales. Es decir, se busca la apropiación del territorio para transformarlo y adecuarlo a Grupos Turísticos Internacionales (GTI), los cuales logran insertarse en las zonas naturales y culturalmente ricas para la creación de atractivos turísticos (Palafox, Zizumbo y Arriaga, 2010).

De esta manera, los servicios turísticos constituyen una forma de capital productivo, una industria y el rubro más grande en el comercio internacional de servicios, porque el capital invertido en el turismo está dirigido a la acumulación ampliada de ganancias (Cordero, 2006). Y siendo el Estado, el filtro para la materialización de la política turística internacional, resulta necesario establecer un referente teórico sobre este, el territorio y la desterritorialización, que ayuden a comprender la acumulación a partir de la actividad turística.

3. El rol del Estado en la acumulación

El carácter social de los seres humanos se refleja en las denominadas formas sociales, es decir, interrelaciones de manera desfigurada y no reconocible, a través de las cuales es posible la sociabilidad en las condiciones económicas imperantes, las cuales se manifiestan de manera cosificada. Las formas sociales básicas dentro del capitalismo son: el valor expresado en dinero y la política representada en el Estado (Hirsch, 2005).

En este sentido, como forma de dominación se conforma un aparato de poder autónomo y centralizado, separado de la sociedad y de la economía, diferenciando política y economía como esferas funcionales de una sociedad capitalista que se sostiene y desarrolla materialmente con base en la producción privada, el trabajo asalariado y el intercambio de mercancías. Su coherencia está basada en la apropiación privada de los medios de producción, mediatizada por el mercado y el intercambio de plusvalor producido. En otras palabras, la revalorización del capital para lograr el enriquecimiento.

La acumulación de capital determina de manera esencial las estructuras y desarrollos sociales, así como las condiciones de y la división del trabajo, el progreso tecnológico, entre otras. El hombre está sometido a dichas interrelaciones, las cuales no puede elegir libremente ni modificar mediante la acción individual directa, más bien, los roles sociales dentro de la estructura social condicionan de manera decisiva las posibilidades individuales de configurar y actuar. Por tanto, una comunidad política no puede establecerse de manera directa mientras la sociedad capitalista de mercado se rige por los propietarios tanto de los componentes para la producción, como de las mercancías. Por el contrario, son los antagonismos de clase, conflictos,

disputas y luchas los que forman parte de sus características principales, ello hace poco posible que los individuos puedan tomar decisiones libres respecto de sí mismos.

La participación del Estado favorece a la clase capitalista debido a la dominación de los medios y fuerzas productivas, cuyas acciones se ven controladas en cuanto a la existencia de un poder económico por encima de éste. Pero también participa como mediador entre las clases sociales (dominante y dominada), ya que es necesaria una cohesión social que evite dar pie a una lucha mayor en manos de las clases más vulnerables (Miliband, 1969). Entre sus funciones se encuentran dos roles importantes, por una parte, promover la acumulación de capital a través de la creación y sostenimiento de las condiciones necesarias, intentando ocultar su naturaleza capitalista y por otra representar los intereses sociales con un rostro humano.

En el rol social de mediador, aparece como un árbitro neutral aparentemente autónomo de la lógica económica, en su búsqueda por garantizar la igualdad de derechos de todos los habitantes, pero despliega una legalidad que, en nombre de la igualdad, favorece a los poderosos, consagra el despojo y mantiene la desigualdad de la propiedad (Navarro, 2015). Contrario a la postura de un Estado autónomo con respecto a la economía, representa más bien la organización social y la concreción entre política y economía, como intermediario entre los distintos roles sociales cuya actuación prevalece en apoyo a las clases despóticas a partir de su capacidad de dominio y opresión mediante distintos aparatos estatales -policíaco, militar, educativo, administrativo (Míguez, 2010).

Osorio (2014) considera al Estado como el único actor social que puede imponer intereses y proyectos privados como intereses y proyectos de la sociedad en general. Por otro lado, Roux (2005) afirma que el Estado es un tipo de corporativismo basado en la propia racionalidad mercantil capitalista, como forma de composición de la comunidad estatal con la peculiaridad de incorporar y reconocer derechos e intereses particulares en la constitución política del Estado y la vida pública. Es decir, que su racionalidad está basada sólo en la posibilidad de reproducir intereses privados, los cuales constituyen la comunidad estatal y ésta, a su vez, se reproduce preservando la existencia de dichos intereses.

Así, el aparato estatal como forma particular deriva de la totalidad social capitalista, donde economía y política son formas específicas de relaciones de producción en mutua ilación. De esta forma, Estado y capital son formas inherentemente dinámicas de una relación social, en la cual se favorecen intereses particulares –privatización, liberalización del mercado y la reconversión del rol del Estado– para la generación de ganancias a cualquier medio, en beneficio de los máximos bloques económicos mundiales. Por lo anterior, se piensa que no existe tal autonomía estatal (Holloway, 1980).

En este sentido, el papel del Estado está fundamentado en crear las condiciones generales de producción, aquellas que hacen posible la conexión entre las diversas unidades particulares de producción (Porto, 2001), y preparar el terreno para la expansión de capitales dentro y fuera del país, en su rol por mantener el orden social y asegurar las condiciones de acumulación capitalista (Panitch y Gindin, 2004). Por lo que, en relación estrecha con las políticas económicas internacionales, recurre a su función jurídico-política para implementar la dominación, a través de la creación de las condiciones materiales que permitan el desarrollo económico capitalista. Esto se vuelve legítimo, no sólo a través de estrategias de consentimiento, sino también mediante el uso de la fuerza pública o monopolio de la violencia

legítima. Lo anterior fragmenta las relaciones espacio-territorio y produce a su vez, una nueva forma de organización de la vida social: proletarios desposeídos y consumistas.

En coincidencia con lo anterior, Altvater (1976) expone brevemente las áreas principales que determinan las funciones del Estado: a) la creación de condiciones generales para la producción; b) el sostenimiento del sistema legal; c) la regulación de conflictos entre trabajadores y capitalistas; y d) la expansión del capital nacional en el mercado mundial. Asimismo, son necesarias una serie de políticas encaminadas a la flexibilidad del trabajo (González y Palafox, 2017), la privatización, desregulación y también de estándares ecológicos para la explotación de los bienes naturales en beneficio de la industria, los mercados y sus diversas ramas: minería, agroindustria, presas hidroeléctricas, parques eólicos, represas, infraestructura urbana, comunicaciones o turismo. De esta manera se asegura el orden público para proteger la propiedad privada de los medios productivos arrebatados a las mayorías y sectorizar los beneficios (Hernández, 2001).

El proceso de globalización del capital dirigido a la apertura de las barreras comerciales ha influido en la eliminación de las murallas político-nacionales mediante cambios en la Superestructura a fin de contribuir a la transnacionalización de la economía global con fuertes intereses en los países periféricos por su privilegiada geografía. Estas reformas del Estado implican estrategias de estabilización y ajuste estructural a las cuales los gobiernos deben responder obligadamente producto muchas veces de la dependencia económica legitimada mediante acuerdos que con el paso de los años ha profundizado la brecha entre el subdesarrollo y desarrollo. La mundialización mediante la expansión de las políticas neoliberales tuvo como objetivo sentar las bases para la expansión y el dominio global de corporaciones transnacionales por encima de los Estados-nación, obligándoles a conformar marcos jurídico-normativos, administrativos e institucionales.

Esta nueva configuración del aparato estatal involucra la creación de organismos descentralizados estratégicos para representar un Estado legítimo no sólo política y jurídicamente sino territorial y multifacéticamente, pero en servicio a los distintos acuerdos con organismos financieros internacionales, corporaciones transnacionales y grupos monopólicos. Además, aquellos han sido planificados de forma que puedan cumplir con los distintos requerimientos de los mercados mundiales y que han servido de puente para transformar no sólo la dinámica económica sino también política y hasta cultural.

La importancia del aparato estatal radica en acciones que permitan el desarrollo de las exigencias de la globalización, la apertura comercial e instalación de mercados, permitir la libre circulación de capitales, resignificación y reordenación del territorio como mercancía, concesión de bienes nacionales, así como los procesos y relaciones sociales de dominación, segregación y exclusión de las poblaciones mediante políticas cada vez más flexibles. De esta manera, el rol del Estado favorece el desarrollo de un nuevo capitalismo más voraz, rápido y depredador.

Con las políticas tanto de austeridad como de ajuste estructural que centran sus postulados en el libre mercado, así como la afirmación del individuo y la crítica al Estado benefactor, han surgido desigualdades sociales y ante estas, luchas, movimientos y resistencias contra la voracidad de un mundo casi trastocado en su totalidad, los cuales se abren paso en diversos conflictos socioambientales y disputas por la tierra y por la vida. Por citar, hasta febrero de 2019, se han registrado 800 conflictos socioambientales generados por proyectos mineros y

energéticos (Zaramberg, 2019). Es importante mencionar que el Estado incluso ha retomado las formas de represión, autoritarismo, eliminación y violencia, mediante marcos jurídicos y regulaciones para la privatización y el despojo. De hecho, el conjunto de las formas de supremacía se presenta como una lucha del capital por negar los procesos sociales de insubordinación, por lo que resulta importante reconocer estos tipos de dominación (Dávalos, 2014).

Los requerimientos estructurales para la valorización del capital apelan a la representación estatal como instancia separada, autónoma y neutral de la lógica económica. Así, el Estado llega a tener “legalidad institucional” cuando se conforma de un andamiaje jurídico y administrativo donde las políticas son respaldadas jurídica e institucionalmente para dar fe y coherencia a las transformaciones económicas, sociales y políticas impuestas por las necesidades dinámicas de acumulación capitalista.

Lo anterior lleva al “consenso y legitimidad” como formas en que el Estado actúa bajo el permanente intento de unificar una sociedad, inhibir la confrontación, suspender el conflicto e institucionalizar y domesticar la política (Roux, 2005). Ambos conceptos refieren directamente a los paradigmas del “progreso”, “desarrollo” y “modernización” como valores positivos de una modernidad en marcha, representados en este caso por el desarrollo de proyectos cuya misión es propagar sus beneficios entre las poblaciones aledañas a su zona de influencia. El “desarrollo”, particularmente, ha sido y quizá siga siendo una de las estrategias más potentes utilizadas por el capital para penetrar en los territorios (Barreda, 2011).

En el sentido de una construcción de lealtades y producción de relaciones de incondicionalidad sobre una base de sometimiento y subordinación, se recurre a la “captura y cooptación”. Tanto el Estado como las empresas responsables, desarrollan programas sociales focalizados para contener las demandas sociales locales y generar apoyos para gobiernos y proyectos extractivos, “... el papel de la redistribución por medio de programas sociales de compensación focalizados, son muy importantes. Allí donde éstos no existen, las protestas sociales [...] son mucho más intensas” (Gudynas, 2009: 211).

Sin embargo, si se impone un régimen autocrático-clientelar cuya cúspide reside en la administración de la compañía desde donde se parten beneficios selectivos y se subordinan autoridades comunitarias, a su vez pueden reproducir esta lógica sobre el resto de la comunidad (Garibay, 2010). De esta forma se ha logrado “la gestión de la gobernabilidad”. El despojo capitalista encuentra un campo amplio de posibilidades cuando se debilitan o desgarran los lazos comunitarios sociales, cuando se fractura la cohesión social y de esta forma logra extender esta misma lógica donde antes no existía. El control del capital sobre los territorios y sus poblaciones se basa en un poder que va configurando formas de ver, sentir y experimentar el mundo –se configura lo ontológico– aunado a los sentidos de adaptación, representación, deferencia, resignación y miedo como parte de una estrategia de producción de subjetividades dóciles (Machado, 2009).

El “disciplinamiento y la normalización” busca moldear a las personas y las subjetividades de quienes habitan los territorios. Funciona como un mecanismo de mayor sofisticación y sutileza. Consiste en la aceptación de beneficios a través de programas o proyectos sociales de empresas y gobiernos los cuales son considerados procesos de alienación y fetichización como estrategias de reproducción de la sociedad capitalista con el objetivo de inhibir el movimiento dialéctico de

negación contra el capital, así como los impulsos de autodeterminación social. En particular, “se combate a los grupos indígenas y campesinos con racionalidad pragmática, acusándolos de impedir el desarrollo y generar perjuicios para todo el país” (Gudynas, 2009: 206).

No sólo se les extrae de sus medios originarios para su sostenimiento, son despojados, arrinconados y masacrados ante cualquier acto de resistencia. En este caso se habla de una “represión” aplicada a partir de violentos despliegues de las fuerzas de seguridad estatal bajo la justificación de que las luchas en defensa de la vida y los territorios amenazan la seguridad social. En otros casos, esta misma violencia se producen también a partir de enfrentamientos dentro de las propias comunidades. El terror estatal puede ser abierto o clandestino. El primero ocurre cuando el Estado asume abiertamente la responsabilidad del acto represivo fundamentado en escarmentar y desestimular acciones consideradas contrarias a sus intereses; el segundo, cuando se ejercen mediante diversos aparatos represivos –ejército, policía, grupos paramilitares tolerados– al margen de la Ley y donde el Estado no asume ninguna responsabilidad, un acto estatal efectuado a espaldas de la sociedad (Figueroa, 1990).

Las relaciones de dominación anteriores se encuentran en constante proceso de reelaboración, puesto que los antagonismos de las clases sociales subalternas y sometidas no dejan de expresar su descontento. En muchos casos, no dejan de articular su energía contra las formas variadas de agresión. Los antagonismos de clase forman parte del constructo de la hegemonía estatal, no sólo en los espacios y sedes físicas de los aparatos de Estado o en la cabeza de sus dirigentes, sino también en las luchas de los oprimidos y subalternos desde tiempos inmemoriales (Roux, 2005).

De esta manera se deja en claro la participación del Estado en el neocapitalismo, cuya nueva institucionalidad está fundamentada en un carácter corporativo para impulsar proyectos de desarrollo y explotación bajo la presión de empresas e inversores nacionales y transnacionales, los cuales tienen una fuerte influencia sobre el procedimiento de aprobación de estos. Por otro lado, el Estado apela a la búsqueda del bien común como principal eje de interés para el impulso de ideales ligados al crecimiento económico: inversión, creación de empleos y la idea de desarrollo entendida como aumento de infraestructura y explotación de bienes. Y, en ese momento donde se aprecia un choque de proyectos, el Estado prioriza la racionalidad económica sustentada en la máxima ganancia individual por encima de las necesidades sociales, lo cual ha servido para justificar la privatización y el despojo en aras de garantizar la acumulación.

4. El territorio para entender la desterritorialización

Para comprender el proceso de desterritorialización, es necesario entender al territorio no sólo como un espacio físico sino también social. Desde la perspectiva político-jurídica, Lefebvre (1976) lo define como una interacción dialéctica de múltiples factores, de relaciones entre humanos, sociedad y el medio natural. Principalmente como un ambiente construido por las personas en el que intervienen factores políticos y económicos a través de reglas institucionales. Por lo que, en primera instancia, es el producto de una construcción social en el que se manifiestan las relaciones sociales.

Se construye a partir de relaciones de espacio-poder en una dimensión espacial delimitada y controlada a partir de lo cual se ejerce un determinado poder político estatal (Haesbaert, 2011)

donde su significado radica en una idea de apropiación y dominación. En este sentido, se considera un instrumento político intencionalmente manipulado en manos de un individuo, grupo o colectividad, de un poder o una clase dominante que en algunos casos representa a la sociedad en general y que estaría entonces al servicio de una estrategia proyectada. Su carácter y aplicación como tal serán definidos en función de las intencionalidades de quien lo manipule y sin duda con afectaciones en las relaciones sociales que lo componen. Para Godelier (1984: 112), el territorio tiene que ver con [...la porción de naturaleza, y por lo tanto del espacio, sobre el que una sociedad determinada reivindica y garantiza a todos o parte de sus miembros; derechos estables de acceso, de control y de uso con respecto a la totalidad o a parte de los recursos que allí se encuentran y que dicha sociedad desea y es capaz de explotar.].

De esto se destacan los sitios de resistencia ante la existencia de la falta de acuerdos entre individuos o grupos sociales dentro y fuera de estos. Los contradiscursos o la manifestación de desigualdades surge cuando los sujetos se niegan a reconocer y aceptar un poder hegemónico (Lefebvre, 1991). A estas visiones es importante agregar la dimensión histórico-simbólica, cultural e identitaria atribuida por los grupos sociales como forma de control sobre el espacio donde viven y, por último, una dimensión de carácter político-disciplinario como forma de apropiación y ordenamiento, es decir, de dominio y disciplina de los individuos (Haesbaert, 1997). La perspectiva histórica y cultural predomina en mayor medida en aquellos espacios donde el territorio no ha sido atravesado por las relaciones de organización capitalista, de dominación y lucro y que por el contrario trascienden por las relaciones sociales comunitarias, formas de vida tradicionales sujetas al respeto por la vida.

Así, el territorio comprende una zona geográfica bajo un tipo de control político que puede ser colectivo o privado. En ello intervienen aspectos legales y administrativos del ejercicio del derecho de autogobierno y autonomía, pero resulta imprescindible una articulación de lo político, lo soberano, lo administrativo y lo operativo de las comunidades con su espacio para la protección y reproducción de sus espacios de vida. Como ya se mencionó, cuando alguno de estos aspectos se debilita surge una vía eficaz para la penetración del capital (Toledo, 2005).

Los aspectos histórico-simbólicos dan cuenta de una espacialidad socialmente construida vinculada a la identidad colectiva, es decir, un espacio social y culturalmente construidos que involucran medios materiales y simbólicos. Esto, es completamente distinto del espacio físico de realidades materiales u oficiales donde el grado de control sobre estos medios de existencia determina en buena medida la autonomía de la actividad humana con respecto al capital (Navarro, 2015). En pocas palabras cuando se tiene una fuerte identidad con el territorio, las posibilidades de penetración son menores.

El territorio vinculado a las relaciones de poder significa un escenario de y entre conflictos comunitarios y la capacidad de las relaciones sociales de imponerse sobre la dinámica de la naturaleza para su modernización. La acumulación de capital en el modelo actual neocapitalista y extractivista requiere forzosamente de espacios no lucrativos, tanto para la producción como para el consumo. Para ello, es necesaria la desintegración de las economías campesinas, así como las más diversas y primitivas formas de producción y organización social (Luxemburgo, 1967), siendo fundamental el uso de dinámicas violentas y de despojo, como métodos constantes y aspectos esenciales del modelo hegemónico actual (Navarro, 2015). En el menor de los casos, la represión y en el peor el genocidio, que también trastoca la naturaleza.

La valorización territorial (Marx, 2008) ocurre tras la apropiación, al establecerse estructuras de producción de diversos géneros. Este proceso formaba ya parte de la acumulación originaria y que al expandirse desde los países de Europa hacia otros Estados-nación a través de la colonización, esclavitud, riqueza desigual, depredación, fraude, violencia y en general un sometimiento de los pueblos autóctonos; da lugar al desarrollo del capitalismo en una relación social internacional. Con esto, surge una especialización en la producción y con ello, divisiones territoriales conforme los bienes que cada nación posea en particular (Robert y Messias, 2009).

En la actualidad, la apertura de mercados y su expansión, sigue siendo fundamental como parte de las estrategias de penetración del modo de producción. En este mismo proceso los mercados predominantes absorben otros que no han logrado acrecentar sus capitales, con la finalidad de integrarse al comercio mundial. En este sentido, la etapa neoliberal, deja ver una serie de políticas adoptadas por medio de leyes más flexibles, donde su principal simpatizante, protector y promotor es el Estado. Estas, se han concentrado en los mercados y capitales mundiales, replanteando contantemente el territorio como mercancía –entre otros bienes y servicios públicos– para la inversión extranjera. Entonces, no es sólo la expansión físico-geográfica del capitalismo, sino también la transformación de las relaciones sociales y políticas donde se asienta –reconfiguración del espacio social– a tal grado que puede trastocar todos los ámbitos de la sociedad (Brenner y Nik, 2002).

La política privatizadora resultó ser una licencia para la explotación, el saqueo legítimo del territorio y la privatización de los medios de producción a través de simple pillaje, especulación, abandono de los pueblos y agotamiento. Como indican Brenner y Nik (2002) y Bourdieu (1998), el neoliberalismo –entre otras cosas– es un programa de destrucción metódica de colectivos sociales. En tanto lo anterior, los países del sur continúan en el papel de proveedores de materias primas y los del norte de productores mundiales. Cayendo con esto en cuenta una forma de fetichización de las relaciones económicas internacionales como aspectos positivos para el desarrollo nacional y el bienestar social.

Por lo tanto, la reconfiguración del espacio se ha ido legitimando a través de reformas constitucionales donde se declara el fin del reparto agrario, la anuencia para convertir la propiedad social –comunal y ejidal– en propiedad individual, así como el impulso de programas de certificación y medición para la tenencia de la tierra (Concheiro, 2014). Lo anterior hizo posible la participación del capital privado en la compra-venta, asociación y arrendamiento de las tierras colectivas, bajo el argumento de ayudar a capitalizar e incrementar la productividad de las actividades agrícolas.

Desde esta lógica, se promovió una política agropecuaria de modernización de la infraestructura productiva y de comercialización para aumentar la competitividad internacional, captando la atención de diversas empresas privadas del ramo agropecuario. Las reformas al artículo 27 constitucional y la Ley Agraria, terminaron por detonar un desmantelamiento progresivo de los sistemas de producción y comercialización de productos básicos, dando por finalizada una generación campesina (Salas, 2013).

Así, al ser el mercado el principal medio para el desarrollo del capitalismo, el territorio ha adquirido la propiedad del intercambio, es decir, se ha cosificado para poder ser integrado a la circulación internacional de mercancías a través de dos procesos importantes: a) el espacio que por principio era de propiedad social, pasa a ser reclamado por el Estado para su manejo, convirtiéndose en propiedad de “utilidad pública” en cuya adquisición llama la atención de

indemnizaciones irrisorias o incluso no llevadas a cabo; y b) bajo la forma de propiedad particular adopta la característica del valor de cambio cuyo valor dinerario dependerá de sus posibilidades de generar ganancias. Ya sea mediante espacios construidos, por ejemplo, para el turismo, o mediante la especulación inmobiliaria.

5. La desterritorialización, una forma de despojo capitalista

La desterritorialización que se refiere a la separación entre las comunidades locales y su territorio, donde tienen enraizada su identidad cultural, organización social y formas de vida, representa la propiedad privada como una de las categorías fundamentales del capitalismo. En muchos casos, las tierras de las cuales son separadas pasan a ser reservas territoriales para después ser revalorizadas bajo la tutela del Estado (Robert y Messias, 2009)

Esto, es explicado a través de la idea del “cercamiento de los bienes” en cinco procesos diferenciados (Navarro, 2015): a) la exclusión de las personas del acceso a recursos que hasta entonces habían sido de su uso y propiedad común; b) la creación de personas excedentarias o prescindibles al negarles el derecho de acceso a los recursos que las sustentaban; c) la creación de bienes de propiedad por medio del cercamiento de propiedades comunales; d) la sustitución de la diversidad que abastece necesidades múltiples por monocultivos que proporcionan materias primas y mercancías para el mercado y e) el cercamiento paralelo de las mentes y la imaginación como forma de progreso humano universal y no, de crecimiento de privilegios como derechos excluyentes de unos pocos, a costa de la desposesión y empobrecimiento de muchos (Shiva, 2006).

Bajo estos postulados se transforma toda esfera social a una dinámica de relaciones sociales globalizada, es decir, no sólo cuantitativa sino cualitativamente respecto a los modos de vida, costumbres, tradiciones, hábitos, prácticas, organización, relaciones. Incluso, el mismo Marx planteaba que el capital como relación social, permite que el dinero se revalorice a través del trabajo asalariado, por lo cual el libre movimiento de este capital presupone también una libre movilidad del trabajador y con ello la destrucción de la organización social en apego a la tierra. Se da entonces una ruptura de los lazos sociedad-espacio común como parte del proceso de la economía de mercado donde la diversificación de comunidades-territorio desaparece (Polanyi, 2009).

Con base en estas aportaciones, Haesbaert (2011) explica la desterritorialización en un sentido más amplio de tres esferas particulares: económico, político y cultural. Apoyándose sobre la base de una explicación multifactorial busca comprender la separación de una sociedad respecto a su espacio como un fenómeno complejo. De ello define que [... está vinculada a la fragilidad creciente de las fronteras, en especial de las estatales (territorio político); también está vinculada a la hibridación cultural que impide el reconocimiento de identidades claramente definidas o un espacio de referencia para la construcción de identidades, prioriza la dimensión simbólica y más subjetiva como el producto de la apropiación/valoración simbólica de un grupo en relación con su espacio vivido (territorio simbólico-cultural)] (Haesbaert, 2011: 31).

La desterritorialización entonces como abandono del espacio y ruptura de la relación con y dentro de éste, es un proceso donde las comunidades locales son expulsadas de las tierras a las que pertenecieron, muchas veces de manera forzada bajo los métodos de la acumulación

originaria, viéndose en la necesidad de reincorporarse en el mismo espacio, pero con una nueva configuración territorial y reorganización social que depende de los intereses de producción que allí se establezcan. Estos intereses se basan en adaptar el territorio bajo condiciones que permitan relaciones sociales de poder sujetas a las formas políticas del Estado; agentes económicos tanto internos como externos; y mercados diversos que operan bajo la directriz del consumo, es decir, economía y política que permitan su integración a la circulación de mercancías, la extracción de ganancias, operaciones de inversión y explotación a través de nuevas formas extractivas del capital.

En el análisis de la desterritorialización, se puede identificar una estrecha conexión con los fundamentos de la acumulación originaria, la reproducción ampliada, la acumulación por desposesión mediante nuevas formas neoextractivistas, caracterizadas por el engaño, la violencia, opresión, rapiña y dominación. Lo que el capital y el Estado en conjunto no consideran en sus procesos de desposesión, si se considera que el territorio es constitutivo de relaciones, vínculos y colectivos sociales, son aquellas afectaciones a la reproducción de la vida, que muchas veces incluso la amenazan y destruyen.

Ambos, Estado y capital participan en la configuración del valor de uso del espacio; influyen en la organización social para reproducir la vida y son autores en la fragmentación de las actividades tradicionales, de la cosmovisión respecto a la naturaleza, las relaciones humanas entre ellos, la pérdida de identidad y la adquisición involuntaria ideológica de sus tradiciones a una nueva lógica de trabajo asalariado y consumo de mercancías. En otras palabras, resultan una amenaza a la subsistencia material-espiritual de las comunidades. En el sentido de dominación o apropiación del espacio, exclusión social y múltiples relaciones de poder, se puede afirmar que los objetivos o razones de ello pueden ser diversos y abarcar factores de orden económico, político y cultural.

Precisamente Marx (2008) refiere la “desterritorialización económica” en el instante en que el productor es separado de sus medios de producción para convertirse en trabajador libre asalariado poseedor únicamente de su fuerza de trabajo. Esta dimensión implicó varios procesos: un grado de fragmentación y fragilidad en el campo del trabajo; expansión de una dinámica de concentración; la acumulación de capital a escala mundial; integración y cosmopolitismo generalizado que conforma un mercado mundial con flujos comerciales, financieros y de información cada vez más independientes del espacio específico; el capitalismo de acumulación flexible que debilitó las bases territoriales en la lógica de la localización estratégica de las empresas; y la circulación del capital de manera instantánea gracias a las tecnologías informáticas (Haesbaert, 2011). Estos procesos son componentes para configurar los procesos de desterritorialización a través de relaciones capitalistas.

En vez de disminuir su importancia, el territorio muchas veces amplía su papel estratégico por el hecho de contener características atractivas para el capital e intensificar la diferenciación de las ventajas de un lugar específico. La desterritorialización desde este punto de vista económico está vinculada a los procesos de expropiación, precarización y exclusión introducidos en la lógica de la acumulación de capital por parte de quienes ostentan la globalización del capitalismo, la fluidez del capital financiero o la deslocalización de las grandes empresas que sólo sirven para ocultar una desterritorialización real (Haesbaert, 2011).

Respecto a la dimensión de tipo política, está dada por dos ideas: “la política” y “lo político”. La política refiere el conjunto de las actividades propias de grupos concretos que detentan el

poder, es decir, la clase política ubicada en el estrato más alto de la institucionalidad social (Echeverría, 2012). Ésta, aparece como un poder extraño y separado de la capacidad de autodeterminación que, en calidad del monopolio del Estado capitalista –forma política del capital–, se reduce a una competencia por mandar y gobernar, pero no el asunto común (Gutiérrez, 2009) sino alimentar la expropiación y transferencia reiterada del poder de lo común hacia lo privado. Lo político, es el carácter distintivo de la forma de reproducción de la vida; la capacidad de decidir sobre los asuntos de la vida en sociedad, de fundar y alterar la legalidad que rige la convivencia humana, la sociabilidad como una sustancia a la que se puede dar forma (Echeverría, 2012).

Por ello, la desterritorialización junto a la enajenación de lo producido en el proceso de fetichismo de la mercancía va de la mano con la expropiación de capacidades colectivas de decisión y conducción de lo político, es decir, de la capacidad individual o grupal para determinar una actividad y poder político propios bajo el dominio de una soberanía abstracta (Navarro, 2015) o como lo refiere Echeverría (2012): la puesta en práctica de lo político pertenece al ejercicio de la política en calidad de monopolio.

El despojo de lo político es entonces la expropiación estatal de las capacidades de autodeterminación social. Ello se traduce en el debilitamiento de las políticas que reconocían a las poblaciones comunales o ejidales –lo referido respecto al Artículo 27 Constitucional– en cuanto a sus capacidades de autogestión, decisión, apropiación y manejo de bienes, así como de la conducción de sus formas de organización social. Al respecto la recuperación y actualización por parte de las colectividades implicaría una desafiante disputa contra la política estatal (Navarro, 2015).

El Estado como ejecutor de la desterritorialización, a partir de las reformas constitucionales sobre la tierra y con la finalidad de cumplir en esta funciones específicas (extracción/explotación de recursos, urbanización, industria, turismo), es también destructor de territorialidades preexistentes diversificadas y fundador de nuevos territorios, al seguir un patrón político-administrativo universal derivado de las necesidades económicas de capitales financieros y mercados mundiales (Haesbaert, 2011).

La integración de la economía mundial a través de la producción internacional ha alterado la balanza de poder de los Estados en dirección a los mercados mundiales a través de la privatización neoliberal de industrias, servicios, comercio, tecnología e investigación; una mayor participación de las empresas nacionales en la distribución de la riqueza y el empleo en los países periféricos en comparación con el gobierno y sus programas de acción social; así también la disminución del papel estatal en la resolución de conflictos de interés. Estos aspectos en conjunto han llevado a transferir poder de los estados territoriales hacia las corporaciones transnacionales no territoriales (Strange, 2009).

Finalmente, la dimensión cultural siempre ha estado arraigada a los procesos de desterritorialización. Actualmente el Estado-nación se impone con una nueva reterritorialización universal y exclusivista como patrón del ordenamiento territorial globalizado, donde predomina un modelo económico y, por ende, político. El carácter simbólico de los lazos espirituales empieza a ser suplantado por las vinculaciones con el espacio material de identidades externas. No sólo existe un desplazamiento material de las relaciones sociales tradicionales y comunitarias producto de una transnacionalización de bienes simbólicos y migraciones

multidireccionales sino también de significados contruidos históricamente en estrecha correspondencia con el espacio físico y cuyos componentes naturales tienen un sentido de pertenencia para las comunidades originarias (Haesbaert, 2011).

La vida comunitaria se ve debilitada como consecuencia de la evolución y globalización inevitable de una cultura moderna y posmoderna hegemónica cuyo dominio se asienta en comunidades transnacionales, ciudades turísticas, industrializadas, urbanizadas y multiculturales con una ideología individualista y de consumo. A ello se suman las relaciones de poder de las clases dominantes junto a las “clases reinantes” dentro del Estado mexicano.

Las tres dimensiones enunciadas, son producto de procesos históricos. En este sentido, Toledo (2005) identifica cinco fases que ayudan a comprender el origen y continuidad de las formas de despojo que sirven para comprender que esta dinámica se vigoriza en el neocapitalismo: 1) invasión a partir de la pérdida de la territorialidad política, soberana y sometimiento ante la colonia; 2) la desposesión y presión sobre la tierra para ampliar las fronteras agrícolas y ganaderas; 3) la presión extractiva sobre los bienes naturales (bosques, suelo, agua); 4) la intervención de los espacios con grandes obras e impactos negativos sobre el hábitat y los ecosistemas; y 5) la presión sobre los sistemas de conocimientos tradicionales y biodiversidad de los territorios.

Asimismo, han sido tres los procesos subsumidos a un conjunto de políticas de despojo capitalista de los bienes comunes impulsados contra las comunidades rurales, campesinas e indígenas: a) el impulso de un nuevo sistema industrial agroalimentario y de bioenergía en manos de grandes transnacionales a costa de la exclusión masiva de pequeños productores rurales y la desarticulación de las economías campesinas; b) un nuevo énfasis en las políticas extractivas para el control, extracción, explotación y mercantilización de bienes naturales renovables y no renovables de la mano del desarrollo de infraestructura carretera, aérea y portuaria para circular las materias primas extraídas; y c) el reordenamiento y crecimiento de las ciudades y de nuevas periferias sobre la base de los requerimientos del capital –impulso de megaproyectos e infraestructura– urbanizando zonas tanto productivas como no productivas y desarticulando el tejido social (Navarro, 2015).

6. Las dinámicas de penetración, desterritorialización y acumulación para el estudio de megaproyectos turísticos

La acumulación de capital a partir de un modelo turístico hegemónico requiere de dos procesos previos importantes, las dinámicas capitalistas de penetración y desterritorialización, donde se ven interrelacionados tres elementos fundamentales: capital, Estado y territorio bajo las conceptualizaciones aquí expuestas. A partir de estos elementos teóricos se construye una propuesta de análisis teórico-histórico que permita comprender y explicar el actual desarrollo del modelo turístico hegemónico de costa en México.

El proceso de penetración implica una serie de transformaciones estructurales llevadas a cabo por los gobiernos periféricos en acuerdo con organismos internacionales, así como acuerdos transnacionales, a través de la creación de instituciones, marcos normativo-jurídicos y capacitación de los cuerpos administrativos para dar paso a nuevas actividades económicas. Un ejemplo es la fuerte promoción de atracción de inversión privada extranjera para dar lugar a la llegada de oligopolios turísticos dentro del territorio para la oferta y gestión de los servicios

turísticos encaminadas a la capitalización del capital mediante diversos sectores productivos: agencias de viajes, touroperadores, aerolíneas, cadenas y firmas hoteleras, empresas del ramo inmobiliario, entretenimiento y restauración, renta de autos.

Y ya que la búsqueda de nuevos espacios para la expansión económica es parte de su constitución, se habla de una “nueva ruralidad” (Monterroso y Zizumbo, 2009), la cual consiste en la valorización del territorio dando nuevos usos a los espacios rurales. El paisaje se torna mercancía para obtener un tipo de plusvalía al poner el valor de cambio por encima del valor de uso, es decir, tierras que inicialmente son ocupadas en actividades productivas primarias para el autosustento y la reproducción de la vida o incluso espacios no productivos en su conjunto, van ahora encaminadas al disfrute, ocio, recreación y consumo. Pero además no es el disfrute del territorio tal y como está, sino que es necesario llevar a cabo una configuración de este, esto es, pasar de lo rural a lo urbano. Se da un nuevo valor económico al territorio que cumpla con ciertas características para poder desarrollar enclaves turísticos para la satisfacción de una demanda extranjera de mayor poder adquisitivo, las clases populares de los países primermundistas.

Debido a la regla básica del capital –la maximización de ganancias–, éste busca establecerse donde de manera casi inmediata pueda iniciar el proceso de capitalización. Entonces se hace necesaria la intervención del Estado, único actor social que puede imponer proyectos privados como proyectos de la sociedad en general. Su actuación y participación desmiente los postulados de ser un ente aparentemente separado, autónomo y neutral de la lógica económica. Más bien es la representación política del capital necesaria para satisfacer las necesidades de la economía global. Y para ello, es necesaria una clase reinante al interior de éste educada bajo los mismos principios liberales y al servicio de estos, tal como se hace referencia a Miguel Alemán Valdés reconocido como el máximo promotor del turismo en México. Torruco (1988) muestra como efectivamente hay una continuidad de cambios en la Superestructura para la consolidación del turismo como política de Estado y por tanto actividad prioritaria dentro de los Planes de Desarrollo Nacionales. Así en sus funciones se encuentran la creación de marcos normativo-jurídicos e institucionales, establecer el orden social y crear las condiciones generales para la producción para los intereses económicos que convengan en apego al asunto de la competitividad. En otras palabras, preparar el terreno para la expansión capitalista.

Los cambios más importantes han sido la adopción de una política para la atracción de capitales (Cordero, 2006); la creación de instituciones donde destaca el Fondo Nacional de Fomento al Turismo como organismo encargado de gestionar la venta y concesión de terrenos e incluso otorgar financiamiento para proyectos de desarrollo turístico, así como la Secretaría de Turismo. Aquí cabe mencionar la participación de otras instituciones que para algunos aparece de manera indirecta, pero habría que decir, lo hacen de manera directa. Una de ellas es la Comisión Nacional del Agua la cual otorga concesiones para la extracción de este importante líquido sin el cual sería inviable la operatividad de los servicios. También la Secretaría de Medio Ambiente y Recursos Naturales –máximo organismo encargado de la protección, conservación y cuidado de los bienes naturales del país– facultado para la validación de cualquier proyecto de desarrollo en territorio mexicano, ya sea turístico o de otra índole.

Otras cuestiones importantes fue la reforma al 27 constitucional y la ley agraria y el debilitamiento de los estándares ecológicos establecidos en los denominados Planes de

Ordenamiento Ecológico Territorial. Estas acciones definieron un parteaguas importante respecto al manejo del territorio, lo cual significó quitar barreras para la explotación de los bienes naturales y dar acceso a nuevas formas de acumulación. Por un lado, la flexibilidad sobre la propiedad del suelo que consistió en dar fin al reparto de la tierra, al uso común de esta y permitir la propiedad público-privada y por otro, acondicionar los espacios geográficos estratégicos para la llegada de inversión privada.

Así, los espacios geográficos estratégicos para el capital entran en una dinámica de mercantilización donde estos pueden ser vendidos a personas físicas o morales a fin de desarrollar un tipo de producción dirigida a los servicios turísticos. Aquí la existencia de poblaciones asentadas en ellos no resulta ser un freno. Se recurre a la desterritorialización – como etapa de concreción de lo establecido en la etapa de penetración– para expropiar las tierras litorales mediante el despojo legalizado lo cual no sería posible sin la relación Estado-corporaciones y, una vez que el territorio es apropiado será utilizado para los fines que convenga de sus intereses.

Para describir este proceso, se retoma la propuesta de Haesbaert (2011) en tres ámbitos de análisis: político, cultural y económico. Lo económico muestra el cambio de un tipo de producción primaria para el autosustento: pesca, ganadería o agricultura como producto del trabajo en el campo, a una dinámica de producción de servicios para el consumo, es decir, se vuelven trabajadores “libres” bajo la forma del proletariado en las empresas operadoras de servicios turísticos, lo cual repercute directamente en lo cultural y lo político. El carácter simbólico de los lazos espirituales es suplantado por el espacio material de identidades primermundistas. Esto significa acabar con las tradiciones, costumbres y demás prácticas ancestrales dentro de una organización territorial colectiva en el campo y la ruralidad para imponer un modo de vida sujeta al trabajo asalariado, el consumo, la propiedad privada, la exclusión, el relego social y la explotación en el espacio urbanizado.

En lo político, se expropia la capacidad colectiva de decisión junto con la organización social comunal o ejidal, sustituidas por la búsqueda del bien individual, bajo las prácticas de grupos que detentan el poder e impuestas nacionalmente por la clase política del país aprovechándose de la legitimidad de los aparatos de Estado, en la búsqueda de satisfacer la generación de ganancias, expansión de los mercados, monopolización, competencia y un lugar en la escala internacional.

El Estado participa de maneras distintas para poder llevar a cabo la desterritorialización y finalmente permitir la reproducción-expansión del modelo capitalista y la diversidad de sus formas de acumulación. Por un lado, actúa mediante el uso del monopolio legítimo de la violencia ante la inconformidad social cuando existe un arraigo con el territorio. En otros casos, legitima sus acciones bajo leyes o acuerdos con las poblaciones afectadas, normalmente a través de la creación de programas sociales muchas veces materializados en la forma de apoyos económicos. De hecho, la reducción de apoyo al campo ha generado una situación de pobreza, lo cual lleva automáticamente a los pueblos a buscar alternativas de subsistencia. Se incorporan en muchos casos a obras de construcción y operación de los turísticos.

El Estado justifica la acción de despojo para la “utilidad pública” por medio de su institucionalización y mediatiza los antagonismos de clase a través de promesas sociales en materia de educación, salud, infraestructura o servicios. No hay que olvidar, los casos en que las autoridades comunitarias son subordinadas ante beneficios selectivos, reproduciendo una lógica

a favor de agentes externos y contraria sobre el resto de su comunidad. Muchas veces esto fractura la lucha y defensa por lo común, cuya situación es aprovechada por el binomio Estado-capital para imponer finalmente una organización social, regida bajo sus principios.

Finalmente, las dinámicas de penetración y desterritorialización permiten el tercer momento, la acumulación –como reproducción simple y ampliada del capital–. Esta se ve materializada en los megaproyectos turísticos que dan continuidad al modelo hegemónico del turismo internacional que no sería posible sin la participación constante del Estado. Su fin principal: la generación de riqueza a partir de una inversión mínima, la especulación inmobiliaria, la venta de servicios –en este caso turísticos–, la explotación del trabajo bajo condiciones laborales precarias, la propiedad privada del territorio y los medios productivos de la sociedad, así como la conformación de oligopolios para concentrar la oferta necesaria para el disfrute y con ello los ingresos generados.

Sin embargo, el uso de bienes naturales y humanos que estos desarrollos requieren debido a sus magnitudes, amenazan tanto los espacios geográficos con alto valor paisajístico –costas, litorales y playas– como las condiciones de vida de las poblaciones; donde la reconfiguración del territorio se hace ver en nuevas afectaciones en los ámbitos económico, político y cultural, derivado del proceso de desterritorialización y reconfiguración del espacio urbanizado.

Tal es el caso de la oferta laboral con salarios mínimos, contratos temporales, largas jornadas y desprotección social, a las que pueden acceder las poblaciones desterritorializadas. En comparación con su ingreso mínimo y el costo para acceder por un lado a los medios de vida y por otro al disfrute de los servicios turísticos, se ven completamente excluidas del uso de los bienes que antes les pertenecían, tanto para el disfrute como para la reproducción de su vida, afectando los tres ámbitos en mención. Así, internalizan el trabajo asalariado, el individualismo y el consumo basado en promesas de un futuro mejor, en rompimiento de las relaciones hombre-naturaleza.

7. Conclusiones

El artículo revela las condiciones previas necesarias para comprender las formas de expansión de los megaproyectos turísticos en zonas de litoral y los cambios socioambientales en la relación sociedad-naturaleza, específicamente en territorios rurales. Se da mayor énfasis en las repercusiones sociales de tipo económico, político y cultural, a partir de la incorporación del campo al sector servicios bajo condiciones de exclusión, degradación e incertidumbre de sus escenarios de vida.

Las categorías de análisis referidas –capital, Estado y territorio– inmersas en tres procesos –penetración, desterritorialización y acumulación– surgen de la revisión teórica de distintos autores y posturas, así como de su aplicación en campo. Asimismo, invitan a la posibilidad de ser aplicadas a otros procesos productivos, lo cual será posible en la medida en que se haga una abstracción de los elementos antes mencionados, su interrelación y actuación a través de las diferentes fases en el proceso capitalista para comprender y explicar proyectos de distinta índole.

Por otro lado, el esquema presentado de los procesos de penetración, desterritorialización y acumulación no debe limitarse a una forma lineal, sino que puede variar en un orden distinto. El

Estado en algunos casos legisla para después despojar, o primero recurre al despojo y después justifica esta acción, todo ello bajo diversos discursos internalizados por la sociedad, que legitiman y legalizan su actuar. Es decir, la relación dialéctica está siempre presente en la medida en que se plantee la apertura de nuevos mercados. Sin embargo, estas dinámicas estarán sujetas a un poder por encima de, en tanto se mantengan las relaciones de subordinación de sociedades más débiles por sociedades capitalistas. Tal es el caso de México cuya colonización lo determina históricamente a dicha sumisión.

La riqueza natural de las comunidades provoca la búsqueda constante del capital para imponer proyectos, bajo los cuales se reproduzca la plusvalía. No obstante, las repercusiones, tanto naturales como sociales, son evidentes. Por ello, la importancia de estudiar la imposición de un modelo hegemónico que impone formas productivas también hegemónicas como es el turismo internacional, el cual amenaza a las poblaciones originarias, indígenas, rurales y autóctonas, así como de sus territorios.

Bibliografía

Altvater, E. (1999). “Estado y capitalismo. Notas sobre algunos problemas del intervencionismo de Estado”. En H. V. Heinz Rudolf, *El Estado en el capitalismo contemporáneo* (págs. 88-133). México D.F.: Siglo XXI.

Barreda, A. (2011). “Oilwatch Mesoamérica”. En *Riquezas y miserias de la civilización petrolera*: http://www.oilwatchmesoamerica.org/index.php?option=com_content&task=view&id=3620&Itemid=69

Bourdieu, P. (1998). “The essence of neoliberalism”. *Le Monde Diplomatique*: <https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>

Brenner, N., & Theodore, N. (2002). *Spaces of neoliberalism. Urban Restructuring in North America and Western Europe*. London: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444397499>

Concheiro, L., & Robles, H. (2014). “Tierra, territorio y poder a cien años de la reforma agraria en México: lucha y resistencia campesindia frente al capital”. En G. Almeyra, J. M. Luciano Concheiro, & C. P. (Coords.), *Capitalismo: tierra y poder en América Latina (1982-2012)* (págs. 181-224). México D.F. : UAM; CLACSO; Ediciones Continente.

Cordero, A. (2006). *Nuevos ejes de acumulación y naturaleza*. Buenos Aires: CLACSO.

Córdoba, J., & García, A. (2003). “Turismo, globalización y medio ambiente en el Caribe Mexicano”. *Investigaciones Geográficas*, 52: 117-136.

Dávalos, P. (2012). “Hacia un modelo de dominación política: violencia y poder en el posneoliberalismo”. *Contrapunto*, 1(2): 55-72.

Demajorovic, J., Aledo, A., Landi, B., & Mantonavi, A. (2011). “Complejos turísticos residenciales - Análisis del crecimiento del turismo residencial en el Mediterráneo español y en el Litoral Nordeste (Brasil) y su impacto socio-ambiental”. *Estudios y Perspectivas en Turismo*, 20(4): 772-796.

- Echeverría, B. (2012). *Valor de uso y utopía*. México D.F.: Siglo XXI.
- Figueroa, C. (1990). "Guatemala el recurso del miedo". *Nueva Sociedad*, 105: 108-117.
- Fonatur. (2018). Inicio: Fondo Nacional de Fomento al Turismo. <http://www.fonatur.mx/es/>
- Garibay, C. (2010). "Paisajes de acumulación minera por desposesión campesina en el México actual". En G. D. (coord.), *Ecología Política de la minería en América Latina* (págs. 133-182). México D.F.: UNAM.
- Godelier, M. (1984). *L'idéal et le matériel*. París: Fayard.
- González, D., Pérez, M., & Rivera, E. (2008). "El turismo y sus penumbras: Puerto Vallarta, un lugar turístico en la encrucijada de la planeación". *Revista Urbano*, 11(18): 24-34.
- González, R., & Palafox, A. (2017). *El turismo como catalizador de la pobreza. Trabajo turístico y precariedad en Cozumel, México*. Barcelona: Alba Sud Editorial.
- Gudynas, E. (2009). "Diez tesis urgentes sobre el nuevo extractivismo. Contextos y demandas bajo el progresismo sudamericano actual". En C. A. Popular, & C. L. Social, *Extractivismo, política y sociedad* (págs. 187-225). Quito: CAAP-CLAES.
- Gutiérrez, R. (2008). *Los ritmos del Pachakuti. Movilización y levantamiento popular-indígena en Bolivia (2000-2005)*. Puebla: Tinta Limón.
- Haesbaert, R. (1997). *Des-territorialização e identidade: a rede 'gaúcha' no Nordeste*. Río de Janeiro: Editora da Universidade Federal Fluminense.
- Haesbaert, R. (2011). *El mito de la desterritorialización*. México D.F.: Siglo XXI.
- Hirsch, J. (2005). "¿Qué significa Estado? Reflexiones acerca de la teoría del Estado capitalista". *Revista de Sociología Política*, 24: 165-175. <https://doi.org/10.1590/S0104-44782005000100011>
- Holloway, J. (1980). "El Estado y la lucha cotidiana". *Cuadernos Políticos*, 24: 7-27.
- Lanfant, M.-F. (1980). "Introducción: El turismo en el proceso de internacionalización". *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 14-45.
- Lefebvre, H. (1976). *Espacio y política. El derecho a la ciudad II*. Barcelona: Ediciones Península.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Cambridge: Blackwell.
- Luxemburgo, R. (1967). *La acumulación de capital*. México D.F.: Grijalbo.
- Machado, H. (2009). "El auge de la minería transnacional en América Latina. De la economía política del neoliberalismo a la anatomía política del colonialismo". En H. A. (Coord.), *La naturaleza colonizada. Ecología política y minería en América Latina* (págs. 135-180). Buenos Aires: CLACSO.
- Marx, K. (2008). *El capital. Crítica de la economía política*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Miliband, R. (1969). *The State in Capitalist Society*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Míguez, P. (2010). “El debate contemporáneo sobre el Estado en la teoría marxista: su relación con el desarrollo y la crisis del capitalismo”. *Estudios Sociológicos*, 28(84): 643-689.

Monterroso, N., & Zizumbo, L. (2009). “La reconfiguración neoliberal de los ámbitos rurales a partir del turismo: ¿Avance o retroceso?”. *Convergencia Revista de Ciencias Sociales*, 16(50): 133-164.

Navarro, M. (2015). *Luchas por lo común. Antagonismo social contra el despojo capitalista de los bienes naturales en México*. Puebla: Bajo Tierra Ediciones-Benemérita Universidad Autónoma de Puebla.

Osorio, J. (2014). *El Estado en el centro de la mundialización: la sociedad civil y el asunto del poder*. México: Fondo de Cultura Económica.

Palafox Muñoz, A. (2010). “Treinta años de transformaciones en Cozumel. El turismo como eje de acumulación”. *Revista de Economía, Sociedad y Medio*, 11: 105-122.

Palafox Muñoz, A., Zizumbo Villarreal, L., & Arriaga Álvarez, E. (2010). “El turismo como eje de acumulación: el caso del sector hotelero en México”. *Multiciencias*, 2(10): 193-201.

Palafox Muñoz, A., Zizumbo Villarreal, L., & Monterroso Salvatierra, N. (2010). “Introducción al estudio del turismo a través del materialismo cultural”. *Polis Revista Latinoamericana*, 9(25): 461-486. <https://doi.org/10.4067/S0718-65682010000100027>

Panitch, L., & Gindin, S. (2004). “Capitalismo global e imperio norteamericano”. *Socialist Register*, 20: 19-73.

Petras, J., & Veltmeyer, H. (2008). *Globalization unmasked: imperialism in the 21st century*. London, UK: Fernwood.

Polanyi, K. (2009). *La gran transformación*. Distrito Federal, México: Juan Pablo Editores.

Portilla, O. (2005). “Política social: del Estado de bienestar al Estado neoliberal, las falsas recurrentes en su aplicación”. *Espacios Públicos*, 100-116.

Porto, C. (2001). *Geografías: movimientos sociales, nuevas territorialidades y sustentabilidad*. México D.F.: Siglo XXI.

Robert, A., & Wenderley, M. (2009). *Geografía crítica: la valorización del espacio*. México D.F.: Itaca.

Salas, M. (2013). *Migración y feminización de la población rural en México (2000-2005)*. Zacatecas, México: Universidad Autónoma de Zacatecas.

Shiva, V. (2006). *Manifiesto para una democracia de la tierra*. Barcelona, España: Paidós.

Strange, S. (2009). *The retreat of the state: the diffusion of power in the world economy*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Toledo, V. (2005). “Políticas indígenas y derechos territoriales en América Latina: 1990-2004 Las fronteras indígenas de la globalización?”. En P. Dávalos, *Pueblos indígenas, Estado y democracia* (págs. 67-102). Buenos Aires, Argentina: CLACSO.

Torruco, M. (1988). *Historia Institucional del Turismo en México 1926-1988*. México: Secretaría de Prensa y Difusión; Asociación Nacional de Egresados de Turismo A.C.

Zaramberg, G. (2019). “Identifican más de 800 conflictos socioambientales generados por proyectos mineros y energéticos en los últimos 12 años”. Heinrich-Böll-Stiftung: <https://mx.boell.org/es/2019/02/27/identifican-mas-de-800-conflictos-socioambientales-generados-por-proyectos-mineros-y>

ENTREVISTES

Cita bibliogràfica: Caparrós-Gironés P. (2020). Entrevista a Joan Olmos: “El port de València provoca unes interaccions, de necessitats i servituds, per a les quals la ciutat no està preparada”. *Disjuntiva*, 1(2), 51-64.
<https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.4>

Llicència: Aquest treball està subject a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

© Pau Caparrós Gironés & Joan Olmos

Entrevista a Joan Olmos: “El port de València provoca unes interaccions, de necessitats i servituds, per a les quals la ciutat no està preparada”

Interview to Joan Olmos: “The port of Valencia causes needs and easements for which the city is not ready”

Pau Caparrós Gironés (Universitat de València)

Joan Olmos Llorens (Massamagrell, València, 1947) és Doctor Enginyer de Camins, professor d'Urbanisme a la Universitat Politècnica de València, autor de nombrosos articles sobre la gestió i creixement de l'espai urbà i membre actiu dels moviments socials en defensa del territori. És membre del col·lectiu Terra Crítica, amb el qual manté una gran activitat en l'opinió pública sobre qüestions urbanes i mediambientals.

En aquesta entrevista analitzem el creixement de València en el seu front litoral durant la segona meitat del segle XX i la relació entre la ciutat i el seu port. Parlem del desviament del riu i les seues conseqüències; del Pla Sud, que fou la base dels plans urbanístics de l'època del desenrotllisme urbà i com va condicionar les actuacions futures sobre el conjunt de l'àrea metropolitana de València. En especial, de l'afectació per a l'ordenació territorial i la preservació mediambiental de la devesa del Saler, del parc natural de l'Albufera i el conjunt de l'Horta. Debatem també sobre la relació entre el creixement i l'ordenació urbana de la ciutat i la cohabitació amb grans infraestructures, com el port de València.

Joan Olmos Llorens (Massamagrell, València, 1947) és Doctor Enginyer de Camins, professor d'Urbanisme a la Universitat Politècnica de València, autor de nombrosos articles sobre la gestió i creixement de l'espai urbà i membre actiu dels moviments socials en defensa del territori. És membre del col·lectiu Terra Crítica, amb el qual manté una gran activitat en l'opinió pública sobre qüestions urbanes i mediambientals.

En aquesta entrevista analitzem el creixement de València en el seu front litoral durant la segona meitat del segle XX i la relació entre la ciutat i el seu port. Parlem del desviament del riu

i les seues conseqüències; del Pla Sud, que fou la base dels plans urbanístics de l'època del desenrotllisme urbà i com va condicionar les actuacions futures sobre el conjunt de l'àrea metropolitana de València. En especial, de l'afectació per a l'ordenació territorial i la preservació mediambiental de la devesa del Saler, del parc natural de l'Albufera i el conjunt de l'Horta. Debatem també sobre la relació entre el creixement i l'ordenació urbana de la ciutat i la cohabitació amb grans infraestructures, com el port de València.

Pau Caparrós (PC): *El model d'ocupació del territori valencià, des de finals dels anys seixanta i l'inici de l'obertura econòmica del franquisme, ha estat caracteritzat per la sobreurbanització i l'afectació ecològica, especialment del litoral. Com valora la prevalença d'aquest model, passats els anys?*

Joan Olmos (JO): Els anys seixanta a Espanya es caracteritzen per una etapa coneguda com a desenrotllisme o de *creixement desmesurat*. És el moment de l'obertura econòmica, es deixa a banda la política de l'autarquia i s'inicien els primers anys del turisme. El cas valencià estarà marcat per la riuada del 1957, pel desviament del riu Túria i les conseqüències urbanístiques que s'esdevindrien. Es tracta del Pla Sud, una intervenció que rebrà nom i categoria de pla urbanístic. Aquest es va caracteritzar fonamentalment per l'eclosió i la irrupció del que en aquell moment s'entenia per modernitat; per l'aparició de les grans infraestructures del transport. Es bandeja allò que podia semblar antic (tramvies, troleibusos) i comença a parlar-se d'autopistes i autovies. El Pla Sud es fonamentà en les infraestructures d'alta capacitat; de vies, autovies, cinturons,... En concret de la marginal del riu i l'autovia de la Mediterrània, avui existents, i de l'autovia de Levante que es va dissenyar per dins d'un riu Túria ja desafectat, i que finalment no es va construir.

En primer terme, la ciutat de València i els poblats marítims, finals del segle XIX. A la dreta, imatge àerea actual de a ciutat i el port de València.

PC: *Fins a quin punt la riuada del 1957 i el "Pla Sud" assentaren les bases del que seria el primer gran pla d'ordenació urbana del desenrotllisme valencià, el del 1966?*

JO: El procés d'urbanització (i de creixement urbà) necessita d'una base fonamental que són les infraestructures. No hi ha creixement urbà si no hi ha l'articulació d'infraestructures bàsiques.

D'una banda les infraestructures del transport, i d'altra banda les infraestructures relacionades amb el cicle de l'aigua: abastiment, sanejament i depuració. Sense eixes dues potes resulta impossible dur endavant un procés d'urbanització intensiu com el que es va realitzar. I això, a l'àrea metropolitana de València es va concretar en el primer gran pla urbanístic, el Pla General d'Ordenació Urbana (PGOU) de 1966, adaptat a la solució del Pla Sud. Aquest va canviar completament la concepció del PGOU anterior, el del 1946 que era un pla molt modest, elaborat durant la postguerra, tot i que ja parlava per primera vegada de "València i el seu cinturó", incloent-hi els pobles del voltant i mostrant ja aleshores la seua vocació metropolitana. El PGOU 1966, que és en part una conseqüència de la riuada i del Pla Sud, plantejà una ambiciosa projecció de població per a dos milions d'habitants, que mai es van assolir. Marcarà una fita en l'evolució de la història de l'àrea metropolitana; perquè a partir d'aleshores, les coses ja mai serien igual.

PC: Des del teu punt de vista, el "Pla Sud", com a solució a la riuada del 1957, es podia haver plantejat d'una altra manera?

JO: El primer que cal dir és que encara no es troben suficients treballs que hagen analitzat amb un sentit històric i crític les conseqüències de la riuada i del Pla Sud. Coincidint amb la celebració del trenta aniversari, al Col·legi d'Enginyers de Camins de València vaig organitzar una jornada per analitzar els resultats d'aquell Pla; quan encara vivien els protagonistes que l'havien fet possible, els tècnics i enginyers que el van redactar. I les preguntes que ens féiem aleshores encara estan avui per resoldre. Era l'única solució que hi havia? Calia desviar el riu? Jo estic convençut que no, que l'opció del desviament fou una solució precipitada per una qüestió psicològica. La ciutat estava sota xoc i de fet li costaria l'alcaldia al marquès del Túria (*Tomàs Trénor Azcàrraga, alcalde de València entre els anys 1955 i 1958*). Aquest va pressionar al govern central per tal que donara una solució ràpida, i aquesta era desviar el riu. Es barallaren altres dues opcions; una era pel nord, aprofitant el barranc del Carraixet i una altra era mantenir-ho on estava, intentant fer un embassament que laminara la riuada aigües amunt a l'altura de Vilamarxant. Però per qüestions psicològiques es va triar la solució més espectacular, la més costosa i traumàtica i la que va generar una ferida irreversible en la part sud de la ciutat. Perquè va provocar la desaparició dels centenars de fanecades d'horta productiva que mai més s'han pogut recuperar i per l'afectació que tingué sobre el conjunt dels pobles del sud de la ciutat.

PC: Com valores el desenvolupament urbà d'aquell PGOU del 1966, un cop s'adopta la solució del "Pla Sud"?

JO: Una qüestió era el *Pla d'Urbanisme* i altra molt diferent la solució hidràulica per al curs del riu Túria en el seu tram final; el seu desviament. El Pla Urbà del 1966 respon a un moment d'una eufòria econòmica evident, unit a que les mesures de control urbanístiques d'aleshores eren mínimes. Tot valia. Es produeix una gran expansió i creació de sòl urbà. En el context de les grans migracions dels anys seixanta es produeix un creixement molt important de l'àrea metropolitana de València, però sense les mínimes exigències de qualitat. Es construeixen cases sense urbanització, amb barris sense clavegueram, carrers sense les mínimes dotacions, amb unes condicions mínimes que li donaren forma i sentit als barris. Una gran eclosió urbana que generà un deute, conegut amb l'arribada de la democràcia com "el deute urbanístic del franquisme". S'havia construït una gran quantitat d'habitatge, molt d'ell de molt mala qualitat,

però faltava el barri, la urbanització, el suport físic que dona sentit a l'habitatge. El de 1966 fou un pla d'eufòria econòmica sense control.

PC: Una dècada després d'aquell pla urbanístic, i en plena transició democràtica, la protecció de la devesa del Saler, del llac de l'Albufera, així com la construcció d'un jardí urbà a l'antic llit del riu Túria, foren probablement les fites més importants del moviment ecologista valencià d'aquells anys. Com valoren aquest llegat?

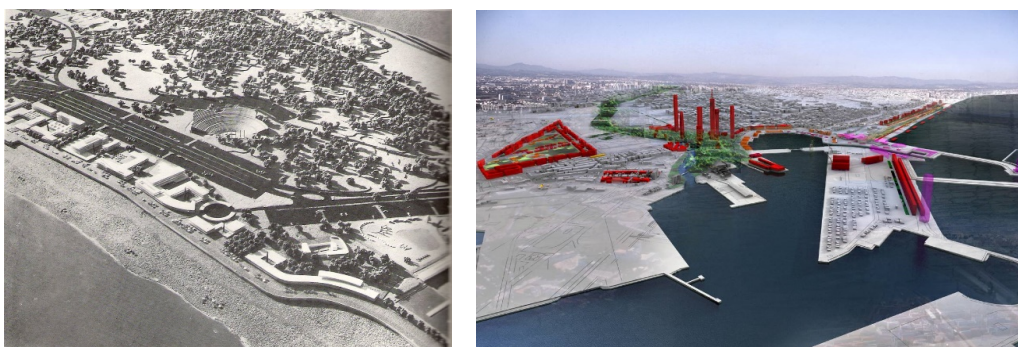
JO: Foren unes conquestes molt importants. En el cas del tram urbà del riu Túria la xarxa de grans infraestructures de l'àrea de València incloïa la construcció d'una autopista per l'interior de l'espai que el riu desviat havia deixat lliure. Formava part de *l'autopista de Levante*, enllaçant la capital de l'Estat amb el Mediterrani, penetrant pel caixer del riu i arribant a la frontissa marítima, on connectaria amb una futura autopista del Mediterrani: un ramal se n'anava cap al nord, passant per damunt del port, i l'altre cap al sud, travessant el paratge Devesa-Albufera. El desviament del riu pel sud havia deixat tot un espai que volia ser intervingut per aquesta gran obra viària que a alguna ment de les que llavors manaven se li degué ocórrer. Però el fet és que gràcies a la gran campanya que es va realitzar en contra, aquesta autopista no es va arribar a construir. Eren els anys setanta, a les acaballes de la dictadura, i la gran mobilització veïnal aconseguí paraitzar el projecte. Jo afegiria que a més de la contestació cívica, que fou sense dubte molt important, va contribuir el fet que en aquell moment els fons públics de l'estat estaven en una situació molt delicada. Amb tot, s'evità el que haguera estat un complet desastre.

Esquema viari del Pla Sud (1966), amb l'autopista de Levante (esquerra), i detall del seu disseny pel caixer de l'antic riu, travessant el centre de la ciutat de València (dreta).

En el cas de la devesa del Saler el primer govern municipal de la democràcia aturà el colp, tot i que alguns li demanàvem més, que recuperara allò que s'havia malmès o urbanitzat. L'argument de l'ajuntament per no fer-ho era que allò costava molt diners, principalment per les expropiacions que s'havien de realitzar. Al Saler, abans de la democràcia, s'havia dissenyat un projecte per convertir tota la zona de la devesa en un gran empori turístic. Amb el suport d'alguns arquitectes de renom d'aleshores, com era el cas Julio Cano Lasso (Madrid 1920-1996). Es va arribar a redactar el projecte d'una gran Marina recreativa (jo mateix vaig veure el projecte l'any 1974 quan treballava al Ministeri d'Obres Públiques). Les autoritats franquistes de l'època estaven obcecades en que al Saler es realitzara un gran complex turístic com els que ja començaven a haver-hi a la Costa Blava.

Més recentment, l'any 2004, un altre arquitecte de renom, el francès Jean Nouvel, va plantejar "València litoral", un espectacular projecte de la mà d'un empresari local del sector immobiliari. Aquesta vegada, la proposta incloïa el tram final del vell riu i el mateix port, així com als barris mariners. El mateix Nouvel, junt amb altres urbanistes, apareix en un concurs internacional d'idees promogut pel Consorci València 2007 per a resoldre al pla del Grau. Ja es podia veure llavors l'interès que despertava el nostre front marítim als negocis de la construcció.

A l'esquerra, maqueta de la marina recreativa dissenyada a principis de la dècada del 1970 al Saler. A la dreta, proposta sobre el front litoral de la ciutat al tram final del riu realitzada l'any 2004 per Jean Nouvel.

PC: *Amb les primeres administracions democràtiques, des de principis dels anys vuitanta, s'impulsaren diferents iniciatives legislatives que han tractat de revertir el model d'especulació urbanística del litoral valencià. Com valoren la seua efectivitat?*

JO: Cal recordar que en un territori tan conflictiu i sol·licitat com el litoral, hi concorren tres administracions: la local, l'autonòmica i la de l'Estat, la qual cosa crea problemes de governança de difícil solució. I amb tres instruments legals bàsics: els que afecten l'urbanisme, la llei de costes de 1988 i la llei de ports de 2011. Dels primers cal destacar la Llei del Sòl de 1975, substancialment millorada en anys posteriors i complementada amb altres lleis sectorials de caràcter netament proteccionista, com les que preservaven el patrimoni natural i artístic o el caràcter públic de les nostres costes. Tot aquest cos jurídic, reforçat per la recuperació de la democràcia als anys setanta, va suposar, sens dubte, una important fita positiva en la

reconstrucció i millora del nostre territori. Una altra cosa és el que ha suposat l'onada neoliberal posterior al fil de la globalització, encara vigent i que ha afectat sobretot a les nostres costes. En tot cas, cal dir que les successives lleis del sòl han estat pensades per a la producció de sòl urbà. Només cal veure com es defineixen les categories de sòl: urbà, urbanitzable i (en negatiu) no urbanitzable. Hi ha una excepció, l'any 2014, on la Generalitat Valenciana va promulgar la "lleï del Sòl no urbanitzable", que tractava de corregir eixa anomalia, valorant el conjunt del territori amb les seues variants.

No obstant les bones intencions, insistisc, el resultat ha estat un territori, especialment el litoral, que es va convertir ràpidament en l'apetència del turisme i l'expansió urbanística, l'espai amb més demanda potencial. S'ha reforçat el dualisme entre interior i la costa al País Valencià, i al litoral es concentra la major part de la població. Per la seua banda, el turisme global i depredador ha continuat demandant més sol i més platja. Amb tot, incloent-hi una gestió molt permissiva de les lleis, al que hem arribat amb els anys és a la pràctica desaparició dels espais lliures del litoral valencià. Amb les poques excepcions d'algunes zones de la serra d'Irta o alguna part de la Safor, està tot construït, ja no hi ha res més per salvar, en tot cas sí per rehabilitar. Cal citar, justament, els esforços del departament de política territorial durant la primera legislatura del Govern del Botànic en la Generalitat Valenciana (2015-2019) establint un nou marc operatiu, amb noves lleis i plans autonòmics, amb l'objectiu de preservar el que queda de les nostres costes, frenar l'urbanisme expansiu, i protegir espais emblemàtics. Entre altres, cal destacar el Pla d'Acció Territorial de la Infraestructura Verda del Litoral (PATIVEL).

PC: Has esmentat la llei de ports. En plena polèmica actual per l'ampliació nord del port de València, com analitzes la relació d'aquesta infraestructura amb la ciutat?

JO: El primer que es pot dir és que l'estatus jurídic del port respecte de la ciutat genera una situació d'extraterritorialitat, un espai al marge de la norma urbanística de la ciutat. Són unes 600 hectàrees de territori, les que ocupa actualment el port de València, sobre les que la llei de ports estableix una legislació especial. Fins al punt que l'Ajuntament gairebé no en pinta res. D'altra banda, la reubicació del riu Túria al sud de la ciutat havia alliberat al port d'un adversari molt potent. Algunes de les dificultats històriques del port per créixer sempre havien tingut a veure amb el riu. Pels sediments que aportava, que s'incrementaven durant les riuades intensificant l'ensorrament del port. Amb l'alliberament del riu, el port de València va trobar una via lliure per a la seua expansió. La qüestió de fons, però, és la tipologia específica del litoral valencià. A diferència dels que es poden construir al Cantàbric o a Galícia -litorals retallats amb badies, rics, estuaris- i per tant amb ports gairebé naturals, el nostre és un litoral obert amb un port totalment artificial, com ara Castelló, Borriana o Sagunt. El front litoral de València té aproximadament uns 25 kilòmetres; des de la séquia de Vera fins al Perellonet, al terme de Sueca. D'aquests, uns sis kilòmetres estan ocupats pel port, que no és poca cosa, a la zona central, amb un impacte extraordinari sobre el conjunt metropolità.

PC: Quina ha estat l'actitud municipal d'avant l'autonomia portuària?

JO: Els ajuntaments mai han plantat cara als ports. Han donat per suposat que era un territori fora de control municipal pel que fa al seu planejament i gestió, malgrat els intents d'entendre's. El Pla General d'Ordenació Urbana de València del 1988 plantejava a la zona marítima un desenvolupament mitjançant un Pla Especial; que és la forma que sol utilitzar-se en el planejament urbà quan no es vol entrar de ple en algun tema concret. Quan el port va deixar de necessitar algunes instal·lacions; per les exigències de major calat dels vaixells, i perquè el nucli

històric va deixar de tenir un ús directe per al negoci marítim; aquestes es varen cedir a la ciutat. Fou un moment importat en el transport marítim constituït per l'extensió de l'ús generalitzat del contenidor per al transport de mercaderies i dels grans transbordadors que ha canviat de manera radical el tràfec marítim i que explica les expansions portuàries a escala mundial.

PC: *El port de València, a més de la ciutat, inclou en el seu àmbit d'acció els de Sagunt i Gandia. Com i quan es planteja el creixement de les seues instal·lacions? En algun moment es va plantejar créixer a Sagunt?*

JO: Durant els anys vuitanta no es parlava de l'ampliació del port de Sagunt. Quan es parla per primera vegada d'aquest és per acollir una zona d'activitats logístiques, just quan el port de València també es plantejava ocupar l'horta a la zona de la pedania de la Punta. En un estudi que es va impulsar llavors, amb el suport d'entitats com ara la Cambra de Comerç, es deia que la ubicació d'una zona logística a Sagunt resultava, des del punt de vista estratègic, la zona més òptima. Però no per a l'ampliació del port. Fins i tot el port de València va arribar a promocionar aquell informe que plantejava el creixement logístic per Sagunt, i que finalment es va desestimar. La primera gran ampliació vindria a finals dels anys vuitanta amb l'actual moll Príncep Felip. Una de les conseqüències d'aquesta primera ampliació sud fou acabar amb la platja del barri de Natzaret, a més de les afectacions sobre la devesa del Saler. L'alternativa de Sagunt no ha estat mai una gran opció, ja que té els seus propis problemes. És un port obert, com el de València, i amb l'espai protegit de la Marjal del Moro al sud de les seues instal·lacions. La qüestió és que, arribat a un moment, el port de València —o millor, la Ciutat— hauria d'haver dit prou, fins i tot al creixement sud. Si quan es va realitzar aquesta ampliació s'haguera establert una avaluació de costos–beneficis de forma correcta, probablement no s'hauria plantejat d'eixa forma. I aquesta que es planteja avui molt menys encara. Mentrestant les autoritats portuàries no paren de pressionar amb plantejaments simplistes, condicionant el benestar econòmic si l'ampliació de les instal·lacions del port no acaba realitzant-se. Però és que, cal insistir, el port mai hauria d'haver crescut a l'espai sud de la ciutat, perquè no tenia les condicions favorables, i perquè arriba un moment que estem parlant d'inversions amb un cost —ambiental, ecològic— que supera en moltes unitats els suposats beneficis. El principal problema del port de València en la seua relació amb la ciutat és que es troba apegat al municipi. I això provoca unes interaccions molt greus, de necessitats d'accessos i servituds per a la qual la ciutat no està preparada.

PC: *Amb la celebració l'any 2007 de la Copa de l'Amèrica la dàrsena interior del port, les seues instal·lacions històriques, passaren a titularitat municipal. Com valoren l'acció del consorci creat entorn de la Marina de València i la creació d'un espai públic dedicat a l'oci i les activitats recreatives?*

JO: Convé recordar algunes de les coses que ja vàrem dir en el seu moment. Cal veure en l'hemeroteca alguns dels nostres articles, em referisc al col·lectiu Terra Crítica. No sols per la seua extensió, sinó pel seu contingut, per la història que acumula i la singularitat del seu enclavament, es tractava d'una extraordinària oportunitat per als barris confrontants i el conjunt de la ciutat. Dèiem que el caràcter públic d'aquesta gran superfície havia de ser estrictament respectat en el que afecta la utilització de la dàrsena interior, tant de l'aigua (que hauria de quedar neta d'obstacles permanents) com dels molls que la conformen. Alertàvem sobre privatitzacions i reclamàvem que s'havien de desmuntar les bases de la Copa per a permetre el

pas franc sense menyscapte de les mesures de seguretat i per a reintegrar la coherència de l'escena portuària. Partíem d'algunes de les recuperacions modernes d'espais portuaris obsolets que van derivar precisament en operacions d'aquest tipus, com en el port vell de Barcelona, o com va ocórrer amb els *Docklands* a Londres, inclosa per l'urbanista Peter Hall en el seu llibre titulat *Great Planning Disasters* del qual ens estalviem la traducció. Amb el temps, creat el consorci i la Marina, les coses s'han resolt a mig fer i per l'apetible de l'espai, amb privatitzacions excessives que poc tenen a veure amb l'interès general.

L'operació Copa de l'Amèrica fou un projecte motivat per una improvisació. La ciutat no estava preparada i calia actuar ràpidament. Del que es tractava era de treure pit i allò de “situar València en el mapa”. Gairebé tot es va improvisar i es va demanar un crèdit a l'Institut de Crèdit Oficial (ICO) de 500 milions d'euros, encara no saldat. Amb l'obligació afegida d'obrir un nou canal de navegació al nord de les instal·lacions portuàries per tal que els velers de la competició salvaren la travessia de la dàrsena sud (els ports del mediterrani tenen la bocana orientada cap al sud, a causa del corrent principal del nord). Fou una operació —la d'obrir una porta al nord— del tot innecessària que va costar molts diners. I a més a més, seria la primera pedra de la nova ampliació, cosa que alguns vàrem advertir.

A l'esquerra, entorn dels antics magatzems recuperats com a espai públic; i a la dreta, vistes des del nou canal d'accés nord a la Marina de València.

PC: *Deia José Miguel Iribas, sociòleg urbà que va col·laborar amb els governs municipals de València durant els anys de la Copa de l'Amèrica, que l'organització de la Fórmula 1 malbaratà les opcions d'aprofitament que se li podien haver tret a l'esdeveniment nàutic del 2007. Que en penses?*

JO: Si com he dit, la Copa de l'Amèrica era un esdeveniment mal plantejat, el de la celebració de la Fórmula 1 es pot considerar una estafa en tota regla, feta a major glòria dels polítics i empresaris que la van promocionar. Però és que, en relació a la celebració de la Copa de l'Amèrica, quan parteixes de la base que has de gastar-te 500 milions d'euros per a realitzar una infraestructura del tot innecessària, m'agradaria saber com pensaven rendibilitzar la inversió, un cop marxaren els velers. A una ciutat com València, sense una tradició esportiva marinera, amb un litoral obert poc apte per a la pràctica de l'esport nàutic. Al País Valencià la nàutica s'ha desenvolupat només amb cert èxit a comarques com la Marina; a Dénia, Xàbia, a Moraira... llocs que presenten característiques geogràfiques més adequades per a aquesta pràctica

esportiva. La Copa de l'Amèrica, un cop acceptat el projecte, s'hauria d'haver aprofitat per a projectes amb trellat per al front marítim, i que jo recorde, no en va haver cap. Cite la reforma de l'avinguda del Port, una oportunitat perduda, amb un projecte que la va empitjorar. I del circuit de Fórmula 1, ja ni en parlem.

PC: En algunes ciutats d'Europa que han traslladat els seus antics ports deixant lliures ubicacions centrals (Hamburg, Glasgow, Liverpool, Bilbao...); s'han desenvolupat fronts marítims urbans amb espais públics i activitats recreatives. Com veus avui les opcions del front litoral urbà de la ciutat de València per seguir aquests exemples?

JO: Una primera consideració és que pense que el paper tan hegemònic que té el port de València en aquest front litoral és un obstacle molt difícil de salvar perquè es puguen donar altres activitats de caràcter més tou. La seua presència, a tots els nivells, paisatgístic, de moviments, de soroll, resulta aclaparadora. Els moviments socials i veïnals que estan treballant hui en dia per la defensa del front litoral de la ciutat, a més de demanar la paralització de l'ampliació del port, lluiten perquè s'acabe el tram final del parc fluvial del riu Túria i es mantinga l'estabilitat de les platges. D'altra banda, no hi ha més espai. El port ho domina tot des de la seua potent posició central. Cal apostar fort per la infraestructura verda, eixe és el gran repte que es pot enllestir a partir de casos com el del port, la ZAL, i el riu. En el cas de València vol dir que, com a mínim, salvem el parc natural de l'Albufera. Si la restinga continua minvant i desapareix, el llac que avui coneguem deixarà d'existir (es tornaria a tenir un golf, com segles abans). La nova ampliació encara impactaria més negativament; paisatgísticament a les platges del nord i amb els riscos sobre les platges del sud.

PC: El port de València planteja la construcció d'una terminal de creuers a la part sud del front marítim urbà, a tocar del barri de Natzaret. Com analitzes aquesta operació?

JO: El cas de Natzaret és encara més difícil de reparar. A veure com repares el mal que s'ha fet ací [per la desaparició de la platja i un barri voltat per les instal·lacions portuàries]. Però el primer que cal considerar és que, quan es parla de creuers i ciutats, ens trobem amb el debat de la contaminació que provoquen els grans vaixells i els pocs beneficis que deixen a la ciutat. Fa vint anys la contaminació de l'aire a partir de les emissions dels vaixells no estava encara present en el debat. Ha estat a partir de les darreres investigacions i experiències que la qüestió ha pres rellevància. Un vaixell contamina com milers d'automòbils. Als grans ports de creuers, com el de Marsella, els mesuradors han arribat a registrar la xifra de 57.000¹ partícules en suspensió per centímetre cúbic d'aire contaminant, en comparació a les 5.000 o 6.000 que es poden registrar, posem per cas, a una ciutat com Berlín. Els vaixells cremen el pitjor fuel que hi ha, el que no està refinat i el que no vol ningú. En cas de la nova terminal per a creuers que es planteja a les antigues instal·lacions de la naviliera Boluda, a tocar del barri de Natzaret, i el mateix projecte d'ampliació del port, entra de ple en aquest tema de la contaminació provocada pels vaixells, i no hi ha cap manera que es puga amagar. Per molt que es pretenga dir que es col·locaran enganxes elèctrics per als vaixells que arriben, aquestes són coses que es diuen per calmar els ànims, de cara a l'opinió pública, perquè el cert és que no existeix a hores d'ara cap

¹ Aquestes xifres es recullen per l'equip realitzador del documental "Creuers, la cara oculta" (*Upside Télévision*, 2016) on a més d de la xifra de 57.000 partícules en suspensió recollides a la zona del port de Marsella, els mesuradors indiquen fins a les 109.000 a dins del propi creuer durant la travessia.

garantia que aquesta solució es pugui produir. El problema, insistisc, és que tenim un port apegat a la ciutat, i això no hi ha forma d'evitar-ho, en tot cas cal minorar els impactes i no augmentar-los. Si el port creix, augmentarà el trànsit, els camions, la contaminació, les molèsties a la ciutadania i les afectacions a la ciutat de València. Mentrestant ens haurem d'esforçar per mantenir dins del nostre front marítim el parc natural de l'Albufera i els vint quilòmetres de platja que encara tenim. Un patrimoni que no totes les grans ciutats de la Mediterrània poden gaudir, amb un valor que resulta impossible de quantificar, perquè és insubstituïble.

PC: *Com analitzes la governança del port de València?*

JO: No sembla molt d'acord amb els temps actuals el manteniment d'un estatus jurídic portuari que confereix al port una autonomia quasi total respecte del municipi al qual pertany. La composició actual del consell d'Administració, per molt que en el mateix hi ha llocs reservats per a ajuntaments i govern autònom, no està d'acord amb l'impacte econòmic, ambiental i social que tenen les seues decisions, màximament en situacions com l'actual respecte de la macroampliació. La tanca que en alguns moments va separar les instal·lacions portuàries de la resta de la ciutat s'ha anat reforçant amb el pas dels anys, però eixa separació ha marcat a poc a poc un territori no sols fora del control democràtic més exigent, sinó també un espai alié als ciutadans, que han vist com el front litoral de la ciutat s'ha anat allunyant. Paradoxalment, a pesar que la zona portuària té un impacte obvi sobre el conjunt del municipi, les normes de la Llei de ports li protegeixen de qualsevol afecció de l'Urbanisme municipal. És a dir, l'autonomia urbanística del port és pràcticament total. Però resulta que la interdependència formal i funcional amb la ciutat és determinant. Una anomalia que està en el rerefons del que ha succeït en els últims anys. És el moment de modificar la norma estatal per a donar més protagonisme als ajuntaments afectats, i de formular un nou marc perquè les obligacions urbanístiques dels ports no configuren un territori al marge de la dinàmica dels municipis.

PC: *A un article que escrivies a la revista Ingenieria y Territorio l'any 2004, tres abans de la celebració de la Copa de l'Amèrica, plantejares un seguit de reptes que la ciutat tenia envers el seu front marítim. Com valoreu el nivell d'acompliment per a cada un d'ells? Te'ls vaig enunciant:*

PC: *Sobre la necessitat d'una visió metropolitana de la intervenció sobre el front litoral de València.*

JO: Continua sent necessària; estem parlant d'un litoral que afecta un ample marc administratiu que encara no té un govern metropolità. El litoral funciona per unitats geomorfològiques, que no tenen res a veure amb les unitats administratives. I per tant el govern i la gestió d'eixes unitats

geomorfològiques s'ha de fer amb criteris de racionalitat. Davant del perill de l'erosió de les platges, els alcaldes es preocupen per les urbanitzacions i el turisme, però no pels espais naturals. S'ha abandonat la gestió del litoral i ara és molt difícil de reconduir. Perquè el dèficit en la relació de sorra que entra i la que s'emporten els temporals, ja és substantiu. Això és el que produeix l'erosió. I no valen solucions que a la fi, són pedaços.

PC: Sobre la Zona d'Activitats Logístiques (ZAL) a l'àrea de la Punta.

JO: El port no ha abandonat les seues intencions de créixer logísticament a la ZAL, i d'altra banda ja planteja que això se li ha quedat menut. No parla d'una ubicació exacta, sinó que està en els seus plans créixer en zones logístiques. Ja veurem si en Sagunt o on. Això, entre altres qüestions, sembla llançar el missatge que el projecte de la ZAL a la Punta es va fer sense massa criteris tècnics. El que significa una burla per a les persones que foren expropiades i foragitades, de manera violenta, d'aquell territori de l'Horta. Els tribunals estan pendents de resoldre el conflicte jurídic. No oblidem que ja hi ha hagut sentències a favor que la parcel·la de la ZAL torne al seu estat urbanístic i jurídic primitiu: sòl no urbanitzable d'especial protecció agrària.

PC: Sobre la finalització del Jardí del Túria i la seua connexió amb la dàrsena interior del port.

JO: Fa poc hem tornat a revifar la Iniciativa Túria que planteja la revitalització del caràcter fluvial del riu (iniciada des del 2007). En aquest sentit, el Manifest El Túria, riu viu, fet públic el 24 de març passat amb motiu del Dia Mundial de l'Aigua, denunciava la pèrdua de protagonisme de l'aigua en el projecte, així com el desviament de la desembocadura del riu feta pel port. També s'insisteix en que no s'ha resolt el problema plantejat en el llit del riu entre el Grau i Natzaret, maltractat pel circuit de Fórmula 1, ara abandonat, amb problemes de tota mena, com la contaminació de sòls i els riscos d'inundació. Cal, per tant, com demana el manifest, descontaminar el tram, completar el projecte del jardí fins a la mar i dotar als barris del Grau, Natzaret, La Punta i Moreres d'espais verds de qualitat. En una visió d'escala major, es tracta de reparar errors històrics, i estimular la idea d'un corredor verd entre el riu i el front litoral, de la manera tan gràfica i raonable com l'ha plantejada l'associació Per l'Horta.

PC: Sobre la rehabilitació dels barris marítics, l'aposta per una mobilitat sostenible i l'anul·lació de l'ampliació de Blasco Ibáñez.

JO: En primer lloc, l'aturada de la prolongació de l'avinguda de Blasco Ibáñez crec que es pot considerar ja com a irreversible. El que existeix ara és un conflicte amb l'actual pla de rehabilitació del barri del Cabanyal, on es poden assenyalar dos corrents: una que està més o menys d'acord amb el pla oficial i l'altra que vol anar més enllà. És evident que es tracta d'un espai estratègic de primera magnitud per a l'apetència immobiliària. Perquè està molt ben situat. Es troba a una pas de la Universitat; pot allotjar diferents espais per a estudiants, per a la realització de tallers o jornades, per a la investigació... Des del principi se sabia que es podia convertir en un objecte d'especulació valuósíssim. El Cabanyal ha passat de ser un bari maleït a esdevenir una zona amb perspectives de futur. I en un barri amb eixes expectatives el que passa és que comencen a pujar els preus i els seus problemes adherits: pujada generalitzada dels lloguers i procés de gentrificació, que és el que està començant en certa manera a passar, tal com ja passa des de fa un temps en altres barris de la ciutat, com ara Russafa o Ciutat Vella. Si,

a més, afegim el turisme, el que es produeix és la desaparició progressiva dels residents i dels comerços locals. Cal estar alerta i cal potenciar polítiques públiques de lloguer d'habitatge, amb el patrimoni públic que hi ha, i que és important.

Terminals sud del port de València i proposta de cinturó verd amb la connexió de l'antic riu amb el nou caixer del Túria (font: Per l'Horta).

PC: *Per finalitzar, i situant-nos ja en plena crisi sanitària de la COVID-19; amb els seus efectes econòmics, socials i mediambientals; cinc recomanacions que plantejaries per a un full de ruta del front litoral de València?*

JO: Vàrem iniciar aquesta conversa en unes coordenades socioeconòmiques que poc tenen a veure amb les actuals, en que vivim en una situació governada principalment per la incertesa. No crec que calga esmenar el nucli central del nostre diàleg, si més no en els detalls concrets. Com a rerefons, la crítica oberta contra l'increment desmesurat de la urbanització i de les infraestructures del transport, o la destrucció de recursos naturals, perquè van contra la lògica de l'economia verda. En un article recent del nostre col·lectiu Terra Crítica en plena fase de confinament per la COVID-19 (Levante, 23-04-2020), ens referíem als molts i variats projectes que hem qüestionat al llarg dels últims anys. I insistíem que les urgències i els reptes anteriors a la pandèmia es mantenen, però ara esdevenen imprescindibles. Es tracta, per tant, d'actualitzar eixos reptes. En el cas del nostre front litoral metropolità, estem davant d'una gran oportunitat per resoldre alguns dels problemes plantejats. En eixa línia van unes recomanacions:

1. En el pla econòmic, diguem-ho clar: encara menys suportable resulta ara gastar un sol euro públic en projectes caducs, perquè són recursos necessaris per a reparar danys socials provocats per la pandèmia i que, al seu torn, generaran més ocupació i de millor qualitat.
2. La necessitat de protecció del capital natural queda reforçada encara més, no sols pels efectes físics que pot provocar el canvi climàtic, també perquè la destrucció d'hàbitats i la pèrdua de la biodiversitat, són factors que van en perjudici de la salut pública i personal.
3. La necessitat d'ampliar la infraestructura verda es converteix ara en urgent: la façana litoral de la nostra àrea metropolitana ofereix una magnífica oportunitat per a la gent, més de milió

i mig de ciutadans pròxims. Es presenta l'ocasió per a reparar les conseqüències d'errors històrics. Acabe de lliurar un text per a la revista *Mètode* on cite un interessant projecte promogut per la Conselleria de Política Territorial per al front marítim del Saler, un programa de paisatge del govern autonòmic en aplicació del *Pla d'Acció Territorial de la Infraestructura Verda del Litoral* (PATIVEL 2015). Entre altres actuacions, es planteja redissenyar la via CV-500 que travessa el citat parc natural, convertint els sis quilòmetres de l'autopista actual en un bulevard verd.

4. Crec que és el moment de rehabilitar el llit vell del riu amb una proposta que ja es va plantejar l'any 2007 amb el nom de *Iniciativa Túria*: la de recuperar la funció fluvial del llit històric, hui Jardí del Túria, i el seu digne final amb el front litoral.
5. Considere urgent replantejar a fons les ampliacions d'infraestructures del transport que estan en candeler, començant per la del Port, node central de la nostra façana marítima.

No podem resignar-nos al fet que, una vegada passat l'esglai tornem a ballar-la. Preferisc acabar pensant que canviarà la nostra manera d'abordar la relació amb el territori i desitge que aquest canvi comence operant en el nostre mòdul de coneixement i investigació, especialment en les nostres universitats. Havíem considerat com a normals actituds i propostes que ens estaven arruïnant a tots els nivells. Per tant, a què ens referim quan es tracta de construir una 'nova normalitat' ...?

Bibliografia contextual de la conversa

- Caparrós i Gironés, P. (2019). "Urban transformation on the waterfronts of Valencia and Bilbao", *PEOPLE: International Journal of Social Sciences*, 4(3): 1011-1025. <https://doi.org/10.20319/pijss.2019.43.10111025>
- Fisher, B. et al. (2004). *Remaking the urban waterfront*. Washington, DC: Urban Land Institute.
- Hall, P. (1982). *Great planning disasters*. Oakland (EEUU): University of California Press. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.455.1311&rep=rep1&type=pdf> (visita el 15-6-2020).
- Olmos, J. (2019). *La reconquesta de l'espai públic*. València: autor editor.
- Olmos, J. (2018). "Territori i urbanisme: nous reptes". *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics*, 63, 174-177.
- Olmos, J. (2004). "Valencia, su frente marítimo y la Copa del América" *Ingeniería y Territorio*, 67: 66-77.
- Olmos, J. (1983). "Informe 'estem carregant-nos el litoral' ". *Revista Generalitat*, 65: 6-10.
- Schubert, D. (2017). "Ports and Urban Waterfronts". In C. Hein (editora), *The Routledge Handbook of Planning History*, New York: Routledge, 338-349. <https://doi.org/10.4324/9781315718996-26>

Una altra documentació (mitjans de comunicació)

- Atez, R. (2018). “La riuà del desarrollisme”. *El Salto Diario*, 3 de noviembre <https://www.elsaltodiario.com/urbanismo/la-riua-del-desarrollisme-valencia> (visita el 12-3-2020).
- Benito, J. i Blanco, F. (2017). “Las riberas del mar océano”. *Radio Televisión Española*, <https://www.rtve.es/alacarta/videos/las-riberas-del-mar-oceano/riberas-del-mar-oceano-nuestro-legado/4136920/> (visita el 12-3-2020).
- Deurdilly, S. (2016). “Croisières, le prix du Rêve”. *Upside Télévision*, <https://youtu.be/eomynMljwmc> (visita el 11-3-2020).
- Dolç, C., Gaja, F., Herrero, A., Herrero, L. F., Olmos, J., i Torres, V. — Col·lectiu Terra Crítica— (2020). “¿Economía a cualquier precio?”. *Levante-EMV*, 23 d’abril <https://www.levante-emv.com/opinion/2020/04/23/economia-precio/2004583.html> (visita el 1-6-2020).
- Gaja, F. i Olmos, J. — Col·lectiu Terra Crítica— (2013). “Marina irreal”. *Levante-EMV*, 8 de desembre http://www.terracritica.org/articulos.php?idioma= v&article_id=478 (visita el 15-6-2020).
- Iribas, J.M. (2010). “Un camino errático”. *El País*, 12 de juliol https://elpais.com/diario/2010/07/12/cvalenciana/1278962285_850215.html. (visita el 11-3-2020).
- La Roca, F. (2020). “Acabar el Jardí del Túria amb la recuperació del riu i la connexió amb el litoral”. *Levante-EMV*, 23 de gener <https://www.levante-emv.com/opinion/2020/01/23/acabar-jardi-turia-amb-recuperacio/1969289.html> (visita el 12-3-2020).

Cita bibliogràfica: Requena-i-Mora, M. i A. Faus-Bertomeu (2020). Entrevista a Ernest Garcia i Joan Martínez-Alier: “Per conservar la llibertat hem d’aprendre a deixar de creure en l’abundància i el creixement econòmic”. *Disjuntiva*, 1(2), 65-81.
<https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.5>

Llicència: Aquest treball està subject a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

© Marina Requena-i-Mora, Aina Faus-Bertomeu & Joan Martínez-Alier

Entrevista a Ernest Garcia i Joan Martínez-Alier: “Per conservar la llibertat hem d’aprendre a deixar de creure en l’abundància i el creixement econòmic”

Marina Requena-i-Mora (Universitat de València)

Aina Faus-Bertomeu (Universitat de València)

El creixement econòmic ha produït canvis en el metabolisme social. L’extracció i ús de recursos naturals i les deixalles, emanacions o residus estan generant cada vegada més conflictes socioambientals i ecològic-distribuïts, tant a escala global com a escala local. Tanmateix, els recursos s’estan exhaustint i cada vegada es fa més evident que la premissa de conciliar creixement econòmic i protecció del medi ambient no és, ni serà, realitzable. Això ha produït canvis i polaritzacions en la consciència col·lectiva. Per una banda, hi ha reaccions del tipus negacionisme extrem i de destrucció ambiental. I, per altra, reaccions de col·lapse. Conversem amb Joan Martínez-Alier, catedràtic i investigador a l’*Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals* (Universitat Autònoma de Barcelona), i Ernest Garcia i Garcia, catedràtic i investigador a l’*Estructura de Recerca Interdisciplinària en Sostenibilitat* (Universitat de València).

Aina Faus (AF) i Marina Requena (MR): *Tots dos heu estudiat diversos conflictes ecològic-socials o conflictes ecològic-distributius, tant al propi territori com arreu del món. Dues qüestions al respecte: com entenem els conflictes que es plantegen en termes mediambientals i com penseu que han evolucionat aquest tipus de confrontaments als darrers anys?*

Ernest Garcia (EG): Jo diria que han evolucionat poc. Almenys des que van començar a associar-se, conceptualment, com a conflictes ecològics. Jo vaig començar a estudiar-los a finals dels anys 80, fa vora 30 anys o més, i tinc la impressió de que els canvis i les característiques

dels tipus de conflicte s'han mantingut estables. No he estudiat la continuïtat en el temps de molts dels conflictes, però en els que he pogut analitzar de manera continuada, es veu bastant bé. Per exemple, ho he vist amb els conflictes al voltant de l'energia nuclear; en concret al País Valencià, la Central de Cofrents.¹ Em va sorprendre com semblava quasi cristal·litzat des dels anys setanta fins a l'actualitat. No podria generalitzar, però sí puc resumir els diversos marcs d'interpretació. Jo sempre els he anomenat conflictes socioecològics o conflictes socioambientals, però és bastant innecessari perquè si els definim com a conflictes, implica ja que són socials. És a dir, la relació depredador-presa no es descriu des de la biologia. La paraula conflicte té la connotació de social, però cal remarcar que en la unitat d'anàlisi és el sistema, la societat i el medi ambient. Aleshores, un conflicte d'aquest tipus, què és? Doncs portat a l'extrem reduccionista seria conflicte entre "ecologisme" i "productivisme". Un conflicte es produeix entre uns grups que consideren que els danys ambientals d'un projecte determinat són excessivament grans per a acceptar-los i altres que consideren que no existeixen danys o que no tenen importància. Però clar, això és molt abstracte i des d'una perspectiva sociològica sempre s'han de mirar quines són les posicions socials que característicament poden alinear-se amb un paradigma o amb l'altre, és a dir amb el productivisme o amb l'ecologisme. Aleshores això porta a preguntar-se per l'origen o la causa de la preocupació pel medi ambient. I responent a eixa pregunta he vist centenars de propostes i vaig arribar a la conclusió de que, en el fons, totes les formulacions són respostes bàsiques que es condensen en variables. Per fer-ho més directe seria: i) ens preocupem perquè som rics; ii) ens preocupem perquè som savis o més savis; i iii) ens preocupem perquè som víctimes.

La segona d'aquestes propostes, "som savis", és el tipus de plantejaments que han adoptat gent coneguda com ara Riley Dunlap² o Paul Stern³: som savis perquè ens arriba informació, en general informació científica, sobre el deteriorament del medi ambient i les seues conseqüències, i això ens fa prendre consciència. Hi ha conflictes on detectem que tenen aquest format en el seu origen. Podries dir que hi ha gent que s'ha fet ecologista mirant documentals del comandant Cousteau o de Felix Rodríguez de la Fuente. Hi ha un canal que va de la informació a la codificació de les estructures mentals i, d'aquí, a l'acció que funciona. Per

¹ A la comarca dels Serrans es localitza la central nuclear de Cofrents i es va projectar la ubicació d'un magatzem temporal centralitzat de residus d'alta activitat (ATC) al municipi de Zarra, fet que va motivar l'aparició d'un moviment ecologista i veïnal que denunciava els perills per contaminació i salut pública derivats d'aquestes instal·lacions. Garcia (2011) analitza amb detall els discursos dels agents socials implicats. Al llarg de l'entrevista E. Garcia fa referència a aquest conflicte en diverses ocasions denominant-lo "el cas de la Serrania".

² La idea principal de Dunlap ha estat el *New Ecological Paradigm* (NEP). Un paradigma que operacionalitza 15 ítems teòrics centrats en creences sobre la capacitat humana per perjudicar l'equilibri de la natura, l'existència de límits en el creixement de les societats humanes i el dret dels éssers humans a governar la natura. Les seues aportacions, sincròniques i diacròniques, han mostrat algunes característiques de l'ecologisme com a fenomen social. Aquest fenomen se centra en una minoria de la població (al voltant del 20%) que se sol caracteritzar per ser jove, viure a una ciutat, ser ideològicament d'esquerres, i tenir, sobretot, elevat nivell d'educació (Dunlap, et.al., 2000).

³ Stern (1999) ha desenvolupat una teoria *-Value-Belief-Norm (VBN)-* sobre com interaccionen els elements del domini personal i afecten els nivells de suport dels individus al moviment ecologista. En resum, la teoria sosté que aquest suport depèn de l'acceptació d'un individu dels valors claus compartits pel moviment, en la seua creença que les condicions particulars de degradació ambiental amenacen aquests valors, i en la seua creença que alguna cosa que poden fer directament o indirectament ajuda a millorar aquestes condicions i preservar els valors. Qualsevol que tinga aquests valors i creences experimenta un sentit d'obligació moral personal de prendre les mesures apropiades. No obstant això, les accions específiques que prenen estan fortament influenciades per factors fora del domini personal.

exemple, si apliquem això als conflictes mediambientals importants de la societat valenciana, podríem analitzar tota la història de l'Albufera com a Parc Natural. L'origen del conflicte pot identificar-se en aquest plantejament: la famosa declaració de Rodríguez de la Fuente,⁴ Miquel Gil Corell i Ignacio Docavo contra el projecte de Fraga i el desenvolupisme de l'època, que volien fer del Saler una gran urbanització. Podríem identificar aquí l'origen. Però en el fons, hi ha hagut una font d'informació científica per a justificar les mesures de conservació que no només ha generat un conflicte molt obert amb les posicions més favorables al desenvolupament, sinó que també ha generat conflicte amb els usuaris tradicionals: llauradors, pescadors, etcètera.

Després hi ha tota una família d'explicacions que és la que diria “ens preocupem perquè som rics”. Normalment, se li assigna a Inglehart i el post-materialisme,⁵ però és un corrent molt més ampli. És l'explicació de la presa de consciència mediambiental basada en l'afluència o la riquesa econòmica. Aquestes explicacions també les trobem en les corbes mediambientals de Kuznets⁶ o, en la sociologia, en la “modernització ecològica”. Des d'aquets postulats es pensa que a mesura que la societat va sent més moderna, —i més moderna també significa que és més rica— la preocupació pel medi ambient s'incrementa. En les últimes dècades jo he escoltat centenars de vegades una frase que diu: “quan siguem igual de rics que els alemanys, aleshores en preocuparem pel medi ambient igual que ho fan ells”. Això és post-materialisme pur. Crec que aquest plantejament com a teoria general és fals però com a explicació de determinats conflictes serveix. Per exemple, en l'època del boom de la rajola la resistència més forta o en tot cas més eficaç al boom va venir d'una organització que es deia “Abusos Urbanístics No”.⁷ És una organització clarament d'aquest tipus. Que és gent que tenia segones residències turístiques o les seues cases en urbanitzacions, que les veia amenaçades pels desenvolupaments de l'època i es va mobilitzar d'una manera molt eficaç per la seua qualitat de vida. Per tant, era una explicació que es podia incloure en aquest esquema.

⁴ Ernest Garcia destina un dels seues estudis al conflicte socioecològic a l'Albufera (Cabrejas i García, 1997). El fet al que ací fa referència va ocórrer el 28 de juny de 1970 quan es va emetre a televisió el programa especial sobre l'Albufera de València realitzat per Félix Rodríguez de la Fuente, qui manifestant coneixements exposats per científics valencians com Ignacio Docavo o Miguel Gil Corell, va denunciar no només l'estat de degradació de l'aiguamoll sinó també el projecte d'urbanització que afectaria a la Devesa del Saler i que, finalment, no es va dur a terme. Aquest succés es interpretat com un moment clau perquè la ciutadania prenguera consciència de la riquesa mediambiental que és l'Albufera, a més d'originar el moviment veïnal sota el lema “El Saler per al poble”.

⁵ La tesi post-materialista, a l'ús de *The Silent Revolution* (1977), sosté que les prioritats valoratives de les societats occidentals, que han aconseguit un alt grau de desenvolupament econòmic i de satisfacció de les necessitats materials, s'han desplaçat des del benestar material i la seguretat personal cap a la preocupació per la qualitat de vida i la satisfacció de necessitats post-materials d'autorealització; aquesta qüestió reflecta també en una major preocupació pels problemes mediambientals.

⁶ La corba de *Kuznets Ambiental*, basada en "La corba de Kuznets" (Kuznets, 1950) i utilitzada per primera vegada per Gorssman i Krueger (1991) com a Corba de Environmetal Kuznets, suposa que diversos problemes ambientals (contaminació de l'aire/rius) empitjoraran a mesura que creixin les economies, però després disminuiran tal i com l'activitat econòmica, la governança ambiental i la tecnologia actuen per netejar i reparar els danys actuals. En conseqüència, el creixement econòmic és bo per al medi ambient.

⁷ L'associació “Abusos Urbanístics No” té la seua seu a una urbanització de Benissa. Com diu a la seua web formar part d'aquesta col·lectivitat suposa una quota, element que diferencia aquesta plataforma d'altres i deixa entreveure el capital econòmic de partida de les persones que en formen part. Altra característica pròpia d'aquesta col·lectivitat és la difusió de la informació en diverses llengües (català, castellà, anglès, Alemany i francès). Web de la associació: <http://www.abusos-no.org/>

I, naturalment, hi ha molts conflictes que són de la tercera categoria [“som víctimes”]. Comença la preocupació perquè hi ha víctimes de la contaminació o discriminacions del tipus “justícia ambiental”. Per seguir amb conflictes del País Valencià, va haver un conflicte de gent de la Serrania al voltant d’un projecte d’instal·lar un magatzem de parallamps radioactius. I als Serrans va haver un moviment molt fort. Un moviment típic de justícia ambiental que reclamava que no volia ser el femer de València. N’hi ha molts. De fet, un dels primers i grans conflictes de justícia ambiental als anys seixanta a l’Estat espanyol, va ser a un poble industrial, Erandio⁸ (Biscaia), on la gent es mobilitza per la contaminació de l’aire causada per les indústries de la zona. I fou un conflicte seriós i llarg.

És a dir, la investigació empírica mostra que es pot detectar la font o l’origen dels moviments, segons els casos, en una variant d’eixes tres vies o combinacions d’elles. I l’esquema serveix per analitzar els conflictes. Ha canviat la manera sociològica d’analitzar els conflictes ambientals? Jo crec que no. L’esquema continua servint i té molt d’interès sociològic perquè les posicions són fixes. Les posicions socials, els grups i les organitzacions que intervenen expressen posicions socials determinades. Segons el tipus de conflicte, juguen papers diferents. Si intentes reduir totes les manifestacions de conflictes ecològics a l’esquema de la justícia ambiental o ecologisme dels pobres, et trobes amb casos que no encaixen bé. Per exemple, els conflictes dels Parcs Naturals, com el de l’Albufera, però també els parcs naturals de molts indrets del món. Podries veure als afectats sobre el terreny, la gent que viu allà, “la gent de l’ecosistema” que diria Guha.⁹ Aquesta gent, els usuaris tradicionals, no han estat mai l’avantguarda del moviment de conservació, no han estat partidaris entusiastes de la protecció del medi. Per què? Perquè la seua història és una història de lluita contra el medi. La gent de la Ribera Baixa, de Sueca o de Sollana, tenen una memòria de lluita contra el llac. Volien dessecar-lo en la mesura del possible. De la mateixa manera que lluitaven per la muntanya en temps en que era propietat del Rei i la caça furtiva estava condemnada a mort. Aleshores a la memòria col·lectiva de la gent, al principi, això del Parc Natural els recordava al temps en què el terreny i la llacuna eren propietat reial. Pensaven: “novament ens ho lleven, quan som nosaltres els que vivim ací”. En el cas de l’Albufera, la posició dels agents tradicionals ha estat una posició intermèdia, de negociar. Històricament, la posició més contrària al Parc ha vingut per part del desenvolupament modern. Els empresaris de discoteques i bars que hi ha per la zona de l’Albufera. Però en aquest cas, diguem-ne, la punta de llança són els gestors de la informació, els científics que diuen que açò s’ha de conservar. I els usuaris que serien les víctimes, i per què serien víctimes? Doncs perquè quan els entrevistava deien “es que abans podíem anar descalços en l’aigua de l’arrossar i podíem beure de l’aigua de l’Albufera”. Però a pesar de ser víctimes, no eren els que protagonitzaven el conflicte. I en altres casos, en el cas de la Serrania, és clarament un episodi de justícia ambiental on hi havia un protagonisme de la posició ecologista. Jo crec que en l’esquema pots anar reubicant les posicions socials i el joc de

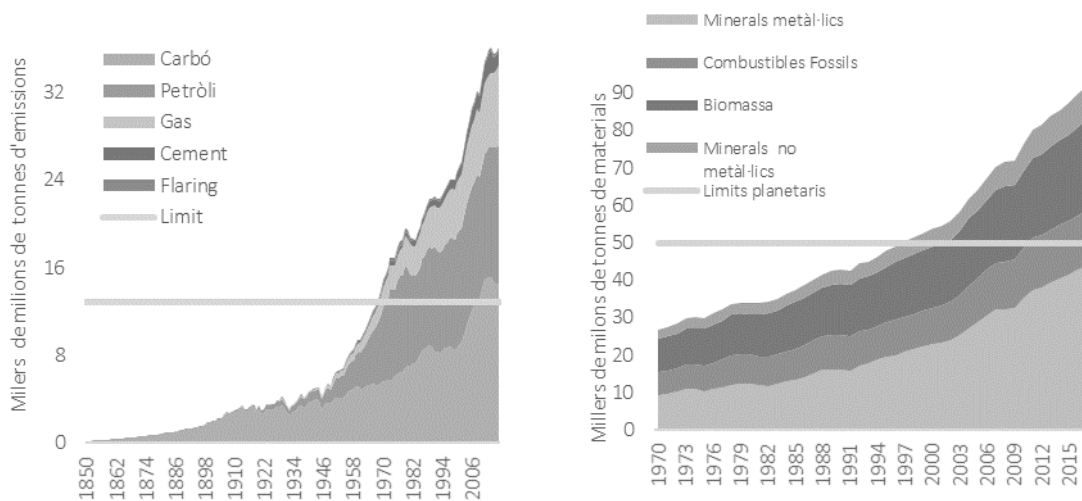
⁸ El conflicte que va tenir lloc a Erandio al 1969 s’origina per la contaminació que emeten les indústries químiques situades en ambdues vores de la riera on també s’han construït habitatges. L’intent d’acallar les protestes dels veïns va tenir com a conseqüència l’assassinat de Josu Murueta i Antón Fernández. Aquest succés és considerat com a la prehistòria o la protohistòria del moviment ecologista basc i espanyol.

⁹ Ramachandra Guha assenyala que la diferència entre l’ecologisme del primer món i l’ecologisme “dels pobres” és que els primers defensen la “naturalesa pura” pel seu valor biològic i estètic intrínsec, mentre que el segon tipus d’ecologisme és practicat per persones que depenen gairebé exclusivament dels recursos naturals de la seua pròpia localitat; que defensen els boscos, les pastures, les pesqueries i altres recursos que necessiten per subsistir (Guha 1994). Madhav Gadgil i Guha (1995) van denominar a aquestes persones “la gent de l’ecosistema”.

les relacions entre aquestes posicions. En el fons, els conflictes no han canviat. En el cas de Cofrents, és brutal la continuïtat dels plantejaments, dels autors, dels arguments i el contingut del conflicte. Fa 40 anys que aquest conflicte està fossilitzat.

Joan Martínez-Alier (JMA): Jo crec que els conflictes ambientals cada vegada són més i més grans. Ara, durant la pandèmia del 2020, veurem que l'economia mundial no creixerà durant uns mesos o un parell d'anys, potser. Però fins ara l'economia, durant els darrers vint o trenta anys, ha anat creixent molt ràpidament i això també fa que es modifiqui el "metabolisme social"¹⁰ —les formes de materials i energies que fem servir en l'economia. Doncs els conflictes jo crec que són respostes a aquest augment en l'ús de materials i energia i aquests canvis del metabolisme social.

Figura 1. Creixement de les emissions de CO (1850-2015) i creixement de la petjada material (1970-2017) (dades per al conjunt del món)

Font: elaboració pròpia a partir de UN Environment International Resource Panel, *Environment Live / Global Material Flows and Our World in Data*.

Per exemple, si arriben empreses xineses a l'Equador o a l'Amazònia per treure coure, la gent local protesta i també hi ha violència contra els que protesten. Això que passa a l'Equador també veiem que passa a l'Àrtic, a Alaska, al centre de Canadà, a Escandinàvia i a Rússia. Potser en aquets últims llocs no veiem tants morts, però sí que hi ha violència per treure el gas, el petroli o el mineral de ferro, per exemple. I són llocs que són fronteres de l'extracció, llavors

¹⁰ Toledo (2013) explica que el metabolisme social comença quan els éssers humans socialment agrupats s'aproprien materials i energies de la naturalesa (input) i finalitza quan dipositen deixalles, emanacions o residus en els espais naturals (output). Però entre aquests dos fenòmens ocorren a més processos en les "entranyes" de la societat per mitjà dels quals les energies i materials apropiats circulen, es transformen i acaben consumint. Així doncs en el procés general del metabolisme social hi ha tres tipus de fluxos d'energia i materials: els fluxos d'entrada, els fluxos interiors i els fluxos de sortida. El procés metabòlic es veu llavors representat per cinc fenòmens que són teòrica i pràcticament distingibles: l'apropiació, la transformació, la circulació, el consum i l'excreció.

el que veiem al món és que hi ha més i més conflictes a aquetes fronteres de l'extracció. Si mirem com funciona l'economia industrial, l'energia que fem servir, procedeix encara del carbó, del petroli i del gas. Llavors aquestes energies, aquests combustibles fòssils, es van fer fa milions d'anys, i els estem extraient encara de la terra i els cremem. I així, el reciclatge és exactament zero. Encara que l'economia del món no creixés més, com que cada any necessitem cremar combustibles, l'economia mundial capitalista hauria de tornar als nous lloc d'extracció a fer més extracció. I per tant veiem com apareixen noves pràctiques d'extracció com el *fracking*. I això no solament es produeix perquè l'economia creix, sinó perquè l'energia no es pot reciclar. I podies preguntar, i els materials no es reciclen? Per exemple, el ferro, l'alumini o el coure. Sí que es reciclen però en una proporció molt petita. Per tant, a l'economia mundial capitalista — que és l'única que hi ha al món— li cal anar a aquestes fronteres de l'extracció a treure aquets minerals que, de vegades, són per a coses útils per a l'economia; per exemple, no podràs produir cotxes sinó tens acer i no tens acer si no tens minerals de ferro. Però, de vegades, les extraccions són per a coses supèrflues com ara els diamants o l'or. Això fa molt de més mal que el benefici que tenen. Altres vegades, les extraccions són de nous minerals com el liti o altres minerals com la ilmenita que es per obtenir titani. D'aquests últims minerals, fa deu o vint anys, ningú en parlava encara.

AF/MR: *Els conflictes socioambientals, per una banda, es fan endèmics i, per l'altra, no sols s'aprofundeixen degut a un augment de l'ús de recursos, sinó que, a més, és multipliquen. Com penseu que el desenvolupament d'aquests conflictes ha afectat a la consciència mediambiental?*

JMA: La consciència mediambiental està molt influïda per les teories o visions d'una tecnocràcia ambientalista, d'una modernització ecològica. Aquestes visions són les que predominen en la premsa i en la política actual. Per exemple, quan es parla d'un *Green New Deal*¹¹, què és el que es vol dir? Que l'economia porta al creixement econòmic i, simultàniament, aquest creixement pot ser més ecològic. Això té part de veritat, per exemple la contaminació en diòxid de sofre a la central termoelèctrica d'Andorra (a Terol) ha canviat. Però d'altra banda, no és veritat perquè quan creix l'economia, creix el diòxid de carboni que emetem a l'atmosfera. I això va creixent cada any i això és un símptoma de la incompatibilitat del creixement econòmic i de l'ús d'energies naturals. També creix la desaparició d'altres espècies. Hi ha efectes en la biodiversitat i hi ha canvi climàtic, per tant no és veritat que la modernització ecològica pugui frenar tot això. Per això, més aviat necessitem un decreixement econòmic.

Decreixement econòmic no tant per l'economia, sinó decreixement material i energètic de l'economia. Charbonier ha publicat recentment el llibre *Abundància i llibertat* (2020), on explica que, des del segle XVI, a la filosofia política occidental, hi ha dues promeses que semblen complementaries però xoquen entre elles. La primera, emfasitzada sobretot després de la Revolució francesa i la revolució als Estats Units, sobre la major llibertat individual: els drets dels ciutadans i tots som lliures i iguals, en teoria. I la segona, una promesa d'abundància

¹¹ El *Green New Deal* és una proposta legislativa nord-americana per afrontar el canvi climàtic i la desigualtat econòmica. El nom fa referència al *New Deal*, un conjunt de reformes socials i econòmiques, i de projectes d'obra pública dutes a terme pel president Franklin D. Roosevelt com a resposta a la Gran Depressió. El *Green New Deal* combina l'enfocament econòmic de Roosevelt amb idees modernes com les energies renovables i eficiència de recursos. El *Green New Deal*, però no qüestiona el creixement econòmic i l'impacte medi ambiental que causa aquest creixement.

material que faria possible aquesta llibertat. Però aquesta és una filosofia metafísica, que no té en compte l'ecologia política. Per això, ara la filosofia política actual no pot deslligar-se d'aquest binomi que reclama tenir alhora abundància material i llibertat. Per tant, per a conservar la llibertat hem d'aprendre a deixar de creure en l'abundància i el creixement econòmic. I, clar, això qüestiona moltes promeses fetes tant per la banda capitalista com de la socialista, perquè els marxistes també hem cregut en aquesta abundància futura després de la revolució.

EG: La consciència col·lectiva o la consciència social s'ha interioritzat d'un mode que podríem caricaturitzar amb un l'expressió col·loquial: "això del medi ambient està bé, aleshores el govern ens ha de donar millor medi ambient, igual que ens ha de donar una escola, i sanitat". Bàsicament s'ha produït així. Aleshores, quin és el rerefons d'aquest tipus de consciència col·lectiva? Que reposa sobre la idea de la modernitat. El problema esdevindrà quan es pose en evidència que la modernitat i la protecció del medi ambient no són compatibles. Açò no ho he investigat en profunditat, però pense que la reacció de la virulència antiecològica, que està apareixent per tot arreu, és una manifestació de l'evidència d'eixa incompatibilitat. Per dir-ho d'altra manera, comença amb que la premissa de conciliar el creixement econòmic i la protecció del medi ambient no és, ni serà, realitzable. Aleshores, davant d'aquesta impossibilitat de mantenir creixement i sostenibilitat, la primera reacció és abandonar la protecció mediambiental. Estic especulant, però tinc la sensació de que als últims deu anys s'està detectant una tensió en el conflicte. Per una banda, amb les mobilitzacions del canvi climàtic, s'ha generalitzat i s'ha difós la interiorització de que el problema mediambiental és un problema real. Per altra banda, la perspectiva de la modernització ecològica tampoc ha deixat d'estendre's i en molts aspectes, també, positivament. Però al mateix temps que aquestes manifestacions han continuat creixent, s'han iniciat altres tipus de respostes davant de l'evidència de que la promesa de fer conciliable el creixement econòmic, la protecció mediambiental i la justícia social és una promesa irrealitzable. Això ha produït una polarització. Hi ha reaccions del tipus negacionisme extrem i de destrucció ambiental. I altrament, reaccions ecologistes, no tant com les de l'ecologisme dels any seixanta de protegir la natura, sinó reaccions al col·lapse, a que se'n va tot per l'aire. Des del meu punt de vista, n'hi ha molts símptomes de la manifestació d'aquesta polarització, com a efecte d'eixa evidència que mostra que la modernització no ha sigut ecològica.

AF/MR: *I en aquests conflictes quin paper penseu que ha jugat el moviment ecologista, per una banda, i l'ecologia política, la sociologia mediambiental i l'economia ecològica, per una altra?*

JMA: Jo faria un matís. Crec que els conflictes, jo li dic socioambientals, no són solament d'ecologistes, són de gent normal que protesta. Tècnicament hi ha una interseccionalitat.¹² Per

¹² La interseccionalitat és un concepte encunyat per l'activista i acadèmica Kimberlé Williams Crenshaw (1991). Tot i que hi ha primeres mostres de que aquest perspectiva prové de l'activisme feminista, concretament des del col·lectiu feminista *The Combahee River Collective Statement*, col·lectiu de dones negres lesbianes de Boston. La interseccionalitat és l'estudi de les identitats socials encavalcades o interseccionades i els seus respectius sistemes d'opressió, dominació o discriminació. La teoria examina com diverses categories biològiques, socials i culturals com el gènere, l'ètnia, la classe, la discapacitat, l'orientació sexual, la religió, la casta, l'edat, la nacionalitat i altres eixos d'identitat interaccionen en nivells múltiples i sovint simultanis. Proposa que cal pensar cada element o tret d'una persona com inextricablement unit amb tots els altres elements per poder comprendre de forma completa la

exemple, un conflicte potser encapçalat per gent que protesta, per posar un exemple qualsevol, a una mina de coure a Perú. La gent que treballa allà mor per accidents de treball i, aleshores, els obrers protesten. I el sindicat protesta per la part ambiental i per la part laboral. O siga, que són conflictes ambientals, ecològics i també obrers. També molt sovint les dones són protagonistes. Elles pateixen els conflictes i les injustícies i són les que protesten més. Són conflictes que tenen molts aspectes diferents i que són estudiats per l'ecologia política. Primer l'economia ecològica explica això al que ens hem referit abans sobre el metabolisme social, els fluxos de materials i els fluxos d'energia a l'economia. I, d'altra banda, però lligada a aquest àmbit, està l'ecologia política perquè estudia les injustícies ambientals, els conflictes i les protestes socials que es produeixen per aquets canvis al metabolisme social.

EG: A nivell social, la sociologia ecològica ha jugat un paper menut, però la veritat és que depèn també del tipus de societats. A la nostra societat els conflictes s'han produït i l'ecologia política ha tingut un paper prou insignificant. I les ciències socials, l'economia ecològica i la sociologia ecològica no han tingut incidència en el moviment ecologista. Jo crec que els moviments ecologistes han estat territori de les ciències naturals, de l'ecologia i, secundàriament, de l'educació ambiental. Les ciències socials ha tingut poca transcendència. D'alguna manera és un dèficit. La gent que s'ha dedicat al medi ambient des de les ciències socials, no sols no ha aconseguit eixir de la marginalitat en el terreny professional, en el mateix àmbit de les ciències socials, sinó que tampoc hem tingut una incidència externa.

A l'economia, la posició dominant sempre ha estat la de l'*Environmental Kuznets Curve* o modernització ecològica. Eixa ha estat la posició que continua essent hegemònica en tots els àmbits, en l'àmbit acadèmic i, clarament, en l'àmbit social. És una posició de modernització ecològica, en la que s'argumenta que no solament som moderns i avançats sinó que també ens preocupem pel medi ambient. Açò ha estat molt popular i jo crec que ho continua sent. Aquesta associació entre preocupació pel medi ambient i progrés —en el sentit de la paraula modernitat— es pot detectar fins i tot en les polítiques que es diuen de sostenibilitat en les administracions del canvi. I en l'àmbit polític, evidentment, i d'aquí les successives etiquetes: desenvolupament sostenible, creixement verd i, l'última, la de l'economia circular. I eixa és la posició hegemònica. I faria un matís, quan dic que sempre han estat dominants, no és veritat. Al principi la posició hegemònica era: “el medi ambient és una tonteria i no cal parlar-ne”. En aquest sentit, hi ha hagut un canvi. Al principi la posició ambientalista es veia com una posició poc fonamentada i injustificada de gent que volia fer-nos tornar a l'edat de pedra. Al principi aquesta era la posició hegemònica, per exemple la dels anys seixanta i setanta. I ara la posició hegemònica és més bé la de “desenvolupament sostenible” o “l'economia circular”.¹³

pròpia identitat. Aquest marc pot usar-se per comprendre com ocorre la injustícia sistemàtica i la desigualtat social des d'una base multidimensional.

¹³ Stahel (2016) explica que el concepte va sorgir de la idea de substituir la mà d'obra per l'energia,. A principis de la dècada de 1970, va haver un augment dels preus de l'energia i un augment en les taxes d'atur. El concepte tractava de donar resposta als dos problemes. En aquets sentit, un estudi de set nacions europees va descobrir que el canvi a una economia circular reduiria les emissions de gasos d'efecte hivernacle de cada nació fins a un 70% i augmentaria la seua força de treball en aproximadament un 4%, l'última economia baixa en carboni. La remanufacturació i reparació de béns antics, edificis i infraestructura crea llocs de treball qualificats en tallers locals. Les experiències dels treballadors del passat són instrumentals. Una economia circular convertiria els béns que estan a la fi de la seva vida útil en recursos per a altres, tancant bucles als ecosistemes industrials i minimitzant el malbaratament. El concepte pretén canviar la lògica econòmica perquè reemplaça la producció per suficiència: reutilitzar el que es puga, reciclar el que no pot es reutilitzar, reparar el que està trencat, i tornar a manufacturar el

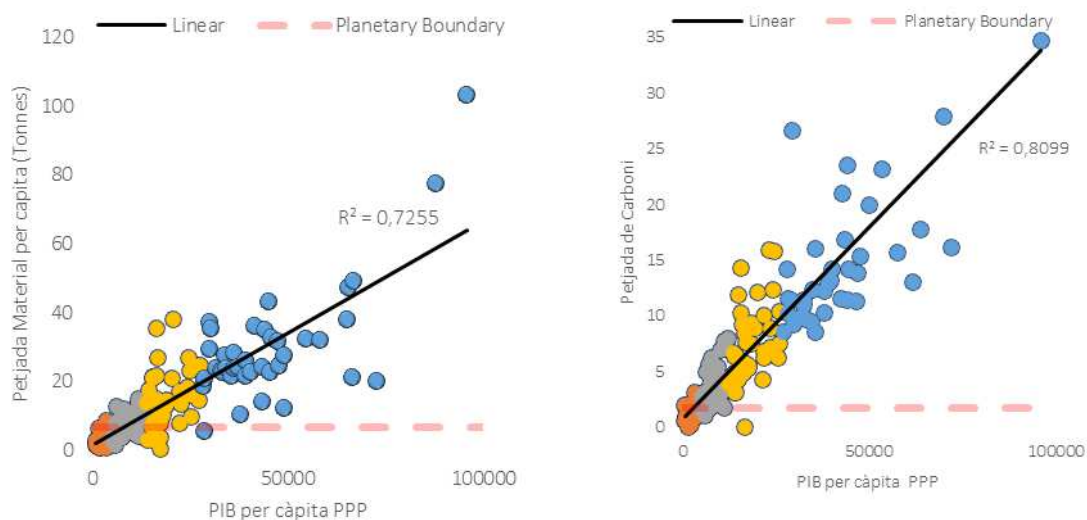
Com no tenen substància, cada tres o quatre anys, han de canviar l'etiqueta. I aquesta és la posició hegemònica hui en societats com la nostra, a Europa en general. Als Estats Units, en canvi, amb Trump, hi ha una posició obertament antiecològica i molt agressiva. També és la posició de Bolsonaro. I en aquests llocs el conflicte per l'hegemonia està més viu. A Europa sembla que l'hegemonia ha passat de dir: “açò és un fals problema” a pensar que “el progrés i la modernització ho resoldrà”. Els problemes del progrés els resollem amb més progrés. Açò és un canvi. I si això és un canvi, crec que és l'únic canvi que ha hagut.

AF/MR: El vostre treball mostra que hi ha diverses representacions socials sobre el medi ambient, així com diferents tipus d'ecologisme. Després d'explicar els diversos conflictes de distribució ecològica, per què penseu que encara persisteix a l'imaginari col·lectiu la idea de que el medi ambient és un bé de luxe, o dit d'una altra manera, per què encara molts consideren que per protegir el medi ambient cal creixement econòmic?

JMA: El terme representació social té connotacions constructivistes. Totes les idees les plantegen els humans. Des d'aquest punt de vista són construccions socials però hi ha algunes que tenen referents empírics molt clars. Per exemple, en el camp ambiental algú podria dir, com ha dit adés Ernest, que ens fem ecologistes perquè som rics. És a dir, podem recuperar el pensament de que l'ecologisme és una idea post-materialista —en el sentit econòmic—, i que, per tant, ens preocupem pel medi ambient una vegada tenim tots els béns materials coberts. Un cop tinc una casa i dos cotxes, aleshores em preocupe pel medi ambient. Això és, els rics es fan ecologistes i comencen a preocupar-se de les balenes, dels ocells i els ossos panda. I pot ser hi ha una certa veritat que hi ha aquest ecologisme dels rics. Però titllar aquest comportament de postmaterialista —com va dir el famós polític Ronald Inlgehart (1977 i 1995) — a mi ja fa vint anys que em sembla una bajanada, si tenim en compte que mai hem estat tant materialistes com ara: mai hem consumit tants materials com ara i, a més, quan més ric és un país, més materials fa servir.

que no pot reparar-se (Stahel, 2016). No obstant això, autors com Joan Martínez-Alier, han recalat que l'economia no és circular, sinó entròpica.

Figura 2. Relacions entre el PIB per càpita i la petjada de carboni (2016) i el PIB per càpita i la petjada material (2017)

Font: elaboració pròpia a partir de dades del EORA MIRO, el Banc Mundial i UN.

Per tant, si som ecologistes és per una preocupació d'una contaminació que ve de coses materials. Per exemple, el consum de plàstic DDT (dicloro-difenil-tricloroetà) és una preocupació molt material i també ho és la preocupació per les centrals nuclear que poden fer fallida un dia i escampar radioactivitat per tot arreu, com va ocórrer a Fukushima. I, també s'observa, d'altra banda, que qui es preocupa més pel medi ambient al món és la gent pobre i sobretot indígena, els camperols pobres, que a més tenen més coneixements sobre el medi ambient natural. Per sobre, els arriben contínuament empreses, ja siguin públiques o privades, del seu país o estrangeres, que van allà i els hi treuen la terra, els hi treuen l'aigua i els hi contaminen l'aire. Aquest són els ecologistes populars, el que des de l'ecologisme polític anomenem "ecologisme del poble" o "dels pobles" (Requena-i-Mora, 2019), o fins i tot "l'ecologisme dels pobres" (Martínez-Alier, 2003). I aquest ecologisme és més sòlid que l'ecologisme dels qui es preocupen per les balenes. Per exemple, *Greenpeace*, va néixer amb dues idees, una era defendre les balenes perquè les estaven matant per tot arreu —i em sembla molt bona idea perquè, quin dret tenim de matar balenes?— i l'altre motiu, simultàniament, era parar les proves nuclears militars al Pacífic. Però *Greenpeace* es diu "Green" i "Peace" alhora perquè va començar d'aquesta manera, per tant no pots separar el que és un ecologisme molt material de rics, perquè l'organització va nàixer a Vancouver, al Canadà, del que és l'ecologisme dels pobles, dels pobres i dels indígenes que protesten per raons molt directament materials com és l'aigua, la terra i l'aire. *Greenpeace* es preocupava d'un tema molt material com era l'armament nuclear però l'ecologisme popular també és material, es preocupa per la terra, l'aigua, l'aire net, en contra de la mineria, de la deforestació, de les plantacions de soja etc. Els protagonistes son gent pobre, sovint indígenes.

AF/MR: El vostre treball empíric evidencia la necessitat d'anar cap un escenari de decreixement. Quines condicions socials i polítiques penseu que podrien fer-lo possible?

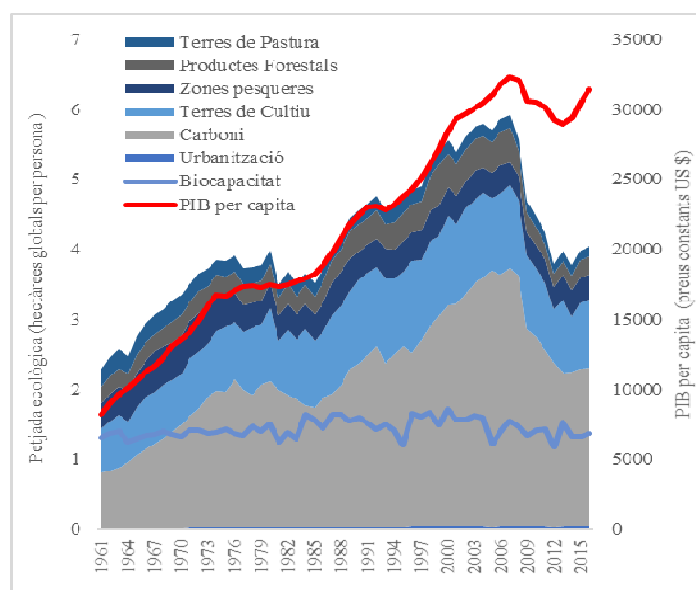
EG: Açò depèn de quina definició prenem de decreixement. La primera qüestió a tenir en compte és si realment estem més enllà dels límits. Si ho estem, aleshores el decreixement

passarà sí o sí. No és una opció. No podem preguntar-se per quines condicions el faran possible, perquè totes les condicions el faran possible. Ara bé, la definició que circula és una proposta amb connotacions molt positives, de com gestionar aquesta transició per a bé. A veure si m'explique. El decreixement es produirà, d'una manera o d'altra, catastròficament o d'una manera més còmoda, però es produirà perquè d'això s'encarrega la natura. No depèn, per tant, de cap poder social o econòmic. Si s'han traspassat els límits de la natura, la natura s'encarregarà de tornar al nivell sostenible. Per això, des de fa molts anys, la paraula sostenibilitat com a objectiu de l'acció social o política és un tema fet: vols sostenibilitat, aleshores no en faces res. És a dir, que les dinàmiques continuen com van i es produirà un col·lapse i serà la pròpia natura l'encarregada de fer tornar el sistema social i econòmic i la població. El problema no és aconseguir la sostenibilitat. No existeix cap sistema obert en el món que siga insostenible per molt de temps, la insostenibilitat és transitòria per definició. La pregunta seria com tornar a una societat sostenible. Però no estic parlant només de sostenibilitat ecològica, sinó d'una situació que combine el benestar amb la viabilitat ecològica. I buscar quines condicions poden donar lloc a una transició de decreixement que siga benigne, controlat, conscient, assumit col·lectivament. Esta és una pregunta molt interessant, però per a contestar-la cal anar pas a pas. Si prenem com a referència, per exemple, l'actual societat a l'Estat espanyol fa més o menys cinc anys, hi havia un nivell relativament alt de desenvolupament humà —per sobre de 0,8 punts a l'Índex de Desenvolupament Humà¹⁴— i també una elevada insostenibilitat ecològica —amb una petjada ecològica¹⁵ per persona de 4 hectàrees, quan la biocapacitat del planeta estaria en 1,7 hectàrees globals, és a dir, la tercera part del que consumim. Aleshores, com es pot definir un procés que faci possible passar de 4 hectàrees a 1,7 sense retrocedir en el nivell de desenvolupament humà? Les respostes a la qüestió poden ser: o bé es redueix la petjada a un nivell sostenible; o bé es redueix la població al 40% del seu nivell actual; o bé minva el consum en la mateixa proporció i consumim menys de la meitat del que consumim; o bé s'incrementa l'eficiència ecològica amb les noves tecnologies, multiplicant-la per 2,5, tot fent una producció suficient. O bé es combinen les tres respostes —població, reducció del consum i eficiència— d'una manera raonable per establir les coordenades d'un pla polític de decreixement viable.

¹⁴ L'índex de desenvolupament humà (IDH, HDI en anglès) és una estadística composta utilitzada per classificar països pel seu nivell de "desenvolupament humà". L'índex va de 0 a 1, tot essent 1 molt desenvolupat i 0 res desenvolupat. L'IDH és una mesura comparativa d'esperança de vida, alfabetització, educació, i nivell de vida d'un país. És una mitjana estàndard de mesurament del benestar, especialment benestar infantil. També s'utilitza per a distingir si el país és un país desenvolupat, en desenvolupament o bé infradesenvolupat, i també mesura l'impacte de polítiques econòmiques sobre la qualitat de vida. Hi ha també mesures d'IDH per a estats, ciutats, pobles, etc., i per a organitzacions locals o companyies.

¹⁵ La petjada ecològica és un mètode promogut per la Global Network Footprint per mesurar la quantitat de naturalesa que es necessita per donar suport a les persones o a una economia. Fa un seguiment d'aquesta demanda mitjançant un sistema de comptabilitat ecològic. Els comptes contrasten l'àrea biològicament productiva que les persones utilitzen per al seu consum amb l'àrea biològicament productiva disponible dins d'una regió o del món (biocapacitat, l'àrea productiva que pot regenerar el que la gent demanda de la natura). En definitiva, és una mesura de l'impacte humà sobre el medi ambient. Tant la petjada com la biocapacitat canvien cada any en nombre de persones, per consum de persona, d'eficiència de producció i de productivitat dels ecosistemes..

Figura 3. Creixement de la petjada ecològica, de la biocapacitat i del PIB per càpita a l'Estat espanyol (1960-2016)

Font: elaboració pròpia basada en el panell de recursos de les Nacions Unides per al medi ambient, *Global footprint network* i la base de dades del Banc Mundial.

Un programa polític de decreixement no és una opció, sinó un marc analític. Si s'accepta que la petjada ecològica està per sobre de la biocapacitat, el decreixement és inevitable. L'única incògnita és com es produirà. Si serà catastròfic o es podrà controlar d'alguna manera. Qui pense que es podrà hauria de preparar un programa que contestara a aquesta pregunta: com passar de les 4 hectàrees globals de petjada ecològica a 1,7 hectàrees? Es podria aconseguir amb energia verda, o fent molts vegans o relocalitzant o reduint el consum. Hi ha milers d'iniciatives i organitzacions circulants. Algunes d'elles són molt dignes de consideració. Però tot plegat la síntesi seria una articulació de propostes d'eixe tipus. Una manera d'articular tot el que hi ha sota el paraigua de la idea de decreixement que siga més o menys referent.

JMA: Pense que en aquest moment hi ha un escenari que és més favorable al decreixement, encara que clar, cap decreixentista, ni cap persona normal, volia que succeís una pandèmia. Hi ha temes com els que tractem, no solament els decreixentistes, sinó també altra gent, com la idea d'un ingrés bàsic universal. En aquets moments hi ha molta gent que no pot anar a treballar o que en un futur no trobarà feina. Aleshores, s'haurà de separar l'ingrés de diners del que és la feina remunerada. Un ingrés de 400 o 500 euros al mes hauria de ser un dret universal per tothom, per a la gent de 18 o més anys i que encara no estigui cobrant una pensió. Això que s'ha discutit molt ara i s'hauria de posar en pràctica. També veiem que les cures no remunerades són més importants que mai. Els nens no estan a l'escola i els malalts grans no tenen on anar. La COVID-19 ha posat sobre la taula que els treballs de cura són més importants que no pas el treball assalariat. Ara també veiem moltes feines supèrflues i amb altres remuneracions, com aquets militars que ixen a la tele. La seva feina no és gaire útil. En canvi els treballs de cura s'han de fer. Tot això són idees que el decreixement també les té, la importància dels treballs de cura i aquest ingrés, aquest pagament universal com un dret humà diguem-ne.

Fa un any a Barcelona va haver una conferència internacional que portava per títol *Stay Grounded*,¹⁶ que era contra l'aviació. Aquesta ONG que es diu *Stay Grounded*, que vol dir “queda't a terra”, era com si haguessin endevinat el que anava a passar. Ara fa setmanes i setmanes que els aeroports estan ben tranquils i no hi ha cap raó per pensar que s'ha de fer una altra pista, per exemple aquí a l'aeroport del Prat. Ni tampoc cal fer cap ampliació del Port de València, ja es prou ampli, i ara no arribaran gaire creuers ni vaixells de carrega. Per tant, tot això que semblava tan imprescindible no ho és per a res, ara la gent pot viure sense això. El govern de les Illes està dient: “per favor, que continuen tancats els aeroports”. I és molt diferent de l'ambient que hi havia fa un any. I veiem també que els assalariats poden treballar quatre dies a la setmana en compte de cinc s'estalviarien molts viatges.

AF/MR: El que esteu comentant introdueix una última qüestió que no voldríem perdre l'oportunitat de plantejar-vos. Els últims mesos han suposat uns canvis molt radicals. Quins possibles escenaris socials, polítics i econòmics preveieu que ens trobarem una vegada passe aquesta pandèmia?

EG: La veritat és que crec que la pandèmia no afegeix més certitud, la incertitud hi està. L'única certitud que hi ha és que no hi ha una idea de progrés lineal. Les societats humanes són hipercomplexes i no són capaces de preveure ni tan sols amb una probabilitat acceptable. Apuntaré només una consideració que és una resposta filosòfica. La crisi ecològica és una crisi de la globalització. És a dir, hi ha un sistema reflexiu que s'interconnecta i s'accelera excessivament que és insostenible i està condemnat a fracassar. Com funcionem els humans? Per encert i error. Aleshores, què passa? Que quan un sistema s'interconnecta massa i comet un error, el error es difon. I si està molt accelerat es difon molt ràpidament. I d'alguna manera la crisi de la pandèmia és una bona il·lustració. L'escenari no és nou. La llista de les catàstrofes és llarga. Tot començant per la guerra nuclear, eixa és la pitjor de totes. Després, una epidèmia mortífera. Però si una epidèmia tan poc mortífera ha paralytitzat el món, vol dir que el sistema és molt vulnerable a qualsevol pertorbació. Aleshores ningú té ni idea de què fer, però la solució ha estat desconnectar a tota pressa: tancar les fronteres, distància social i retrocedir de colp. Ningú sap a què conduirà. El que demostra és que és un sistema hiperconnectat i que funciona molt ràpidament i a la més mínima pertorbació és destrueix. Però això no és cap descobriment. La sociologia ecològica no pot contribuir a la resposta de com viurem després del coronavirus. Però això no val només per a la sociologia ecològica.

JMA: El que està passant ara amb la pandèmia a mi em recorda a fa uns anys quan dèiem: “ara que sabíem les respostes, ens han canviat les preguntes”. És veritat que tot el tema ecològic, durant aquests mesos que vénen, quedarà en segon lloc. I la salut pública passarà a primera plana. La pandèmia tindrà conseqüències econòmiques i ecològiques; potser bones ecològicament parlant i dolentes econòmicament parlant. Però la causa de la pandèmia no és el canvi climàtic. No, això no és el canvi climàtic, això és un virus com els que hi ha hagut sovint a la història de la humanitat.

¹⁶ La xarxa *Stay Grounded* junt a organitzacions socials i ciutadanes i l'Institut de Ciència i Tecnologia Ambiental de Barcelona va organitzar una conferència que es va celebrar al 2019 sobre el decreixement de l'aviació. Per evitar els desplaçaments moltes de les sessions van ser virtuals. Més informació: <https://stay-grounded.org/conferencia/>

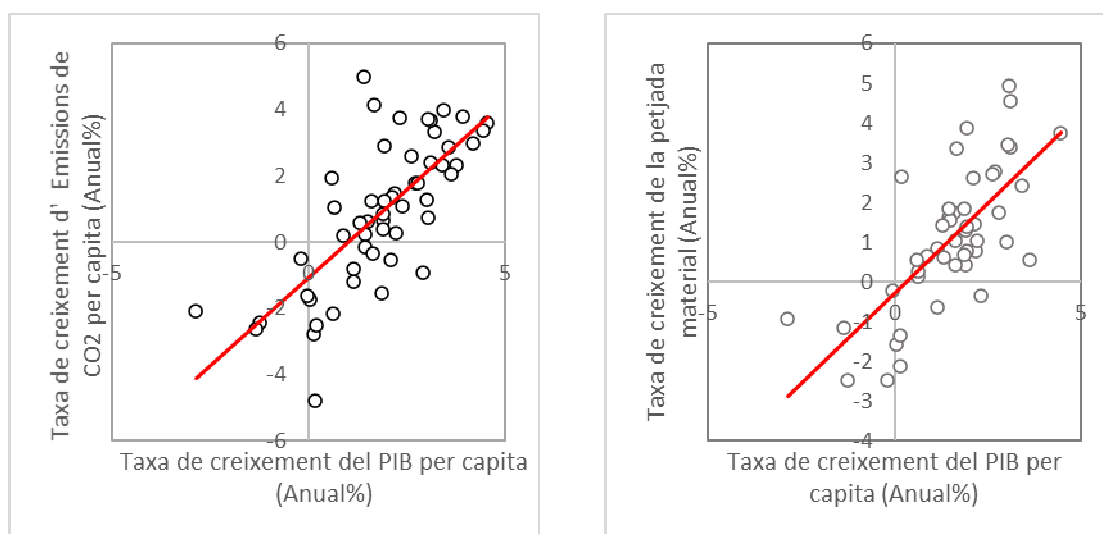
Tanmateix, jo crec que hi ha un tema més important que és el deute. Ara ja n'hi ha economistes convencionals que estan dient que el Banc Central Europeu ha de donar diners a la gent com una mesura temporal. Aquests, però, no creuen en un ingrés bàsic universal perquè pensen que això és massa dràstic i que canviaria massa el sistema econòmic. I tant que canviaria el sistema econòmic, però també trauria a molta gent de l'angoixa horrible de no tenir diners ni per poder menjar. L'argument en contra de l'ingrés bàsic és el deute que això generaria al Banc Central. Però amb qui s'endeutaria el Banc Central? Amb ell mateix. Si generes deute amb tu mateix, no cal tornar els diners.

Per exemple, a l'Equador ara mateix no poden vendre el petroli, l'economia s'està esfondrant i tenen molta gent que es mor a Guayaquil i altres llocs. Llavors què han de fer? Donar diners a la gent tot generant més deute amb la Xina, per exemple? No, el que han de fer és deixar de pagar els deutes. Perquè el deute vol dir que tens un dret per a tenir més consum a futur. Si tu compres, per exemple, deute públic de València, vol dir que et tornaran aquest diners amb un interès. Però, d'on surt l'interès? D'una expectació de creixement econòmic que és totalment falsa perquè més creixement econòmic vol dir cremar més petroli, més gas i més carbó, no vol dir res més que això. O vol dir, principalment, això.

A l'esquerra Ernest Garcia i en el centre Joan Martínez-Alier, durant la presentació a València del llibre d'aquest últim (*Demà serà un altre dia*) el 18 de desembre de 2019.

Figura 4. Relacions entre la taxa de creixement del PIB per càpita i el Creixement anual per càpita de la Petjada de Material (1971-2017) i el creixement anual de les emissions de CO2 (1961-2014)

Font: elaboració pròpia a partir de *UN Environment International Resource Panel* i *World Bank*.

Per tant, no hem de pensar que serem més rics en el futur, serem igual i potser una mica més pobres als països rics. S'ha d'acabar amb l'obligació de pagar els deutes. I en aquest moment s'haurien de perdonar el 50% del deutes. O, simplement, que els països més pobres del món diguin: "no podem pagar els deutes". Argentina, Equador i molts altres països que diguin "no podem perquè si tenim ara capacitat de fer alguna cosa no va a ser exportar encara més i pagar deutes. Ara s'ha de cuidar de la salut de la gent que tenim aquí i donar menjar a tothom". O siga, el tema del deute ara es tornarà a posar en el centre de la política econòmica i veurem si, per una vegada, la gent pensa que no cal pagar els deutes. Per exemple, Alemanya no va pagar els deutes de la segona Guerra Mundial; a l'any 1953 va haver un acord i Alemanya no va pagar el deute que tenia. No parlem del deute moral que tenia amb la societat, sinó del deute financer que tenia l'Estat alemany. I això ha passat moltes vegades a la història i quan no es pot pagar, no s'ha de pagar.

AF/MR: Volíeu afegir alguna cosa més?

EG: Només insistir en que la activació, la intensificació dels conflictes com a conseqüència de la impossibilitat d'aconseguir el desenvolupament sostenible, és un tema important per a la sociologia ecològica. Crec que hauríem de pensar-ho.

Bibliografia

- Charbonnier P. (2020). *Abondance et liberté. Une histoire environnementale des idées politiques*, París: La Découverte.
- Crenshaw, K. W. (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color", *Stanford Law Review*, 43 (6), 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Dunlap, R. E., K. D. Van Liere, , A. G. Mertig, i R. E. Jones, (2000) "New Trends in Measuring Environmental Attitudes: Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale". *Journal of Social Issues*, 56, 425-442. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00176>
- Gadgil, M., i R. Guha (1995). *Ecology and equity: The use and abuse of nature in contemporary India*. New York: Routledge.
- García, E. (2004). *Medio ambiente y sociedad: la civilización industrial y los límites del planeta* (Vol. 232). Madrid: Anaya
- García, E. (2011). "La problemática de la energía nuclear en el Valle de Ayora.: Los conflictos en torno a la prolongación del funcionamiento de la central de Cofrentes ya la candidatura de Zarra como posible ubicación del almacén temporal centralizado de residuos de alta actividad". *Arxius de sociologia*, 25, 83-102.
- García, E. i M. Cabrejas (1997). *València, l'Albufera, L'Horta: medi ambient i conflicte Social*. València: Universitat de València
- Grossman, G. M., i A. B. Krueger, (1991). "Environmental impacts of a North American free trade agreement", *NBER Working Papers*, 3914. National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w3914>
- Guha, R. (1994). "El ecologismo de los pobres", *Ecología Política*, 8, 137-151.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1995). "Public support for environmental protection: Objective problems and subjective values in 43 societies". *Political Science & Politics*, 28, 57-72. <https://doi.org/10.1017/S1049096500056080>
- Kuznets, S. (1955) "Economic Growth and Income Inequality". *American Economic Review*, 65, 1–28.
- Martinez-Alier, J. (2003). *The Environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. London: Edward Elgar Publishing.
- Martinez-Alier, J. (2019). *Demà serà un altre dia. Una vida fent economia ecològica i ecologia política*. Barcelona: Icaria.
- Requena-i-Mora, M. (2019). "L'ecologisme dels pobles. Poca gent et dirà que és ecologista, però fem com si ho fórem perquè ho hem viscut de sempre". *Disjuntiva. Crítica de les Ciències Socials*, 0 (1), 55-81. <https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2019.1.04>

- Stahel, W. R. (2016). “The circular economy”, *Nature*, 531 (7595), 435-438. <https://doi.org/10.1038/531435a>
- Stern, P. C. (1999). “Information, incentives, and proenvironmental consumer behaviour”, *Journal of consumer Policy*, 22(4), 461-478. <https://doi.org/10.1023/A:1006211709570>
- Toledo, V. M. (2013). “El metabolismo social: una nueva teoría socioecológica”. *Relaciones. Estudios de historia y sociedad*, 34(136), 41-71.

CARTOGRAFIES

Cita bibliogràfica: Martínez-Alier, J. (2020). A global environmental justice movement: mapping ecological distribution conflicts. *Disjuntiva*, 1(2), 83-128. <https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.6>

A global environmental justice movement: mapping ecological distribution conflicts

Un moviment de justícia mediambiental global: cartografiant els conflictes de distribució ecològica

Joan Martínez-Alier (Universitat Autònoma de Barcelona)

Abstract: The industrial economy is not circular, it is entropic, therefore requiring new supplies of energy and materials extracted from the “commodity frontiers”, and producing polluting waste. Therefore, ecological distribution conflicts arise. The Global Atlas of Environmental Justice is an online inventory of such ecological distribution conflicts based on scholarly and activist knowledge. It reached 3200 entries by July 2020 (ejtlas.org) allowing research on such conflicts in the field of comparative, statistical political ecology. The EJAtlas is used for research but also for university teaching in the environmental social sciences and in business economics and management. It is a unique instrument co-produced with and supporting environmental movements. One can do comparative analyses on the social actors involved in the conflicts and their forms of mobilization, and also on the behaviour of private or public companies. Research may focus on countries or regions but also on cross-cultural topics such as gold and copper mining, sand mining, dams, eucalyptus or oil palm plantations, incinerators and other methods of waste disposal, coal fired power plants, gas fracking, nuclear reactors, CAFOs. Analyses are done also on the cross-cultural expressions (slogans, banners, documentaries, murals) of the conflicts gathered in the EJAtlas. The wealth of research coming from the EJAtlas gives an affirmative answer to the question: Is there a global environmental justice movement? Making old or emergent conflicts more visible contributes to placing political ecology at the centre of politics.

Keywords: statistical political ecology; ecological distribution conflicts; vocabulary of environmental justice; EJAtlas; environmentalism of the poor; valuation contests; corporate social irresponsibility.

e-mail of the corresponding author: joanmartinezalier@gmail.com

Funding: The author thanks the European Research Council Advanced Grant 695446 for the project EnvJustice 2016-21.

License: this work is subject to an international license of Recognition 4.0 of Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

© Joan Martínez-Alier

1. Environmental justice and the environmentalism of the poor and the indigenous

The words “environmental justice” are used here in a sociological sense, as they were first used in the movement born in the United States in struggles against waste dumping in North Carolina in 1982 (Martinez-Alier et. al., 2014). Activist-authors such as Robert Bullard (1993), Civil Rights activists with no academic affiliation, and members of Christian churches saw themselves as militants of environmental justice. By October 1991, an assembly of “leaders of peoples of colour” in Washington DC proclaimed the 17 principles of Environmental Justice which went beyond a focus only on the United States. The meeting was in Washington DC but the terms “environment” and “justice” were used in ways that challenged US capitalist domination; certainly not a Western celebration of coloniality and racism, on the contrary. The document included affirmation of the sacredness of Mother Earth and the right to be free from ecological destruction; peoples’ right to self-determination; rights of participation and enforcement of principles of informed consent; rejection of military occupation, repression and exploitation of lands, peoples, and cultures, and other life forms (Menton et. al., 2020).

The Principles explicitly refer in their Preamble to the need to build a “national and international” grassroots movement for EJ, considering environmental injustices facing the current generation but also future generations and other species. It is a strong document coming from the Civil Rights movement and therefore from the experience of slavery, racism and coloniality, a document produced by the descendants of African slaves transported by Europeans to American sugar and cotton plantations to produce on stolen lands the cheap inputs of the industrial revolution. The EJ movement was grounded from its beginning in the 1980s in the lived experiences, places and locations of those communities that suffered still from colonialism and racism. One of the best known locations was “Cancer Alley” in Louisiana, in the deepest South of the United States.¹ The fight against the disproportionate incidence of pollution in predominantly Black, Hispanic or Indigenous communities was seen by activists in this United States movement as fighting for environmental justice and against “environmental racism”. Often they referred to the need to go beyond US borders (e.g. Bullard and Johnson, 2000). This perspective inspired the Brazilian map of environmental and health injustices (Porto, Pacheco and others, 2013) and inspired us at ICTA UAB to start the Atlas of Environmental Justice in 2011, with the experience of movements of the environmentalism of the poor and the indigenous around the world (as researched and described in Martínez-Alier, 2002). Adivasi struggles in India (particularly in Odisha against bauxite mining, Das and Padel,

¹ EJ movements are really “counter-movements”, in Karl Polanyi’s historical sense, searching for protection against increasing ravages to the environment and human livelihood. In this article I have kept the term “counter-movement” sometimes but now always, to avoid repetitiveness.

2010, Temper and Martinez-Alier, 2013), and indigenous grievances and claims by the Oilwatch network against the foreign oil industry in the Niger Delta and the Amazon of Ecuador, provided a main impetus for the initial stages of the EJAtlas. I called these movements, in Spanish, *ecologismo popular* (people's environmentalism) or "environmentalism of the poor".

The concepts and events inspiring and framing the EJAtlas came in part from "Dixie" in the United States (Bullard, 1990) and mostly from the global South. Whatever the vicissitudes of the organizations of the EJ movement in the United States in the last forty years (to some extent co-opted by state organs, and regularly too shy to denounce the harms done by US firms outside the country), the framing of EJ as a struggle against the disproportionate negative environmental effects of economic activities on what in the US are "minority" populations or "people of color", is of permanent value. What in the US are "minorities", at world level are majorities (Martinez-Alier, 2002). One cannot presume that, as "environmental justice" as a social movement was first identified and named in the United States, it is a "Western" colonialist and racist notion (as wrongly argued by Alvarez and Coolsaet, 2018). As they say in North-East Brazil, one cannot mistake the Cavalcantis for the *cavalcados*.

The Chipko movement in the Himalayas in the 1970s, and the movement of the *seringueiros*, linked to Chico Mendes in Acre, Brazil, in the 1980s, represented two emblematic cases of "environmentalism of the poor" when this notion was developed in the 1980s. There were other contemporary examples of this type of environmentalism: the Ogoni, the Ijaw and other indigenous groups protesting the damage from oil extraction by Shell in the Niger Delta; resistance against eucalyptus in Thailand and elsewhere on the grounds that "plantations are not forests"; the movements of displaced due to dam construction as in the Narmada river in India (mostly Adivasi) and the *atingidos por barragens* in Brazil; and new peasant movements such as Via Campesina, against agro-industries and biopiracy ("biopiracy" refers to the colonial appropriation of knowledge of agricultural or medicinal plants). There are also historical instances of what could be termed the "environmentalism of the poor", although the words "ecology" and "environment" were not used politically at the time and the actors of such conflicts could not see themselves as "environmentalists. Two examples related to copper mining come from Rio Tinto, Andalusia, in the 1880s against sulphur dioxide; and in the early 1900s against the pollution of the Watarase River by the Ashio copper mine in Japan. Ultimately, the sum of these conflicts in a global environmental justice counter-movement represents today a powerful social force for greater sustainability.

The EJAtlas is thus an outcome of and a tool for research on the environmentalism of the poor and the indigenous, and the global environmental justice movement that we started around 1990 with Ramachandra Guha and other colleagues (Martinez-Alier, 1992; Guha and Martinez-Alier, 1997, 1999; Martinez-Alier 2016c). We argued (Martinez-Alier, 1991, 1995a; Martinez-Alier and Hershberg, 1992) against Inglehart's "post-materialist" thesis (e.g. Inglehart, 1995) which saw the origins of environmentalism in a cultural shift in rich countries after 1968 when new social movements moved from economic values towards human rights, feminism and the environment. According to Inglehart and mainstream political theory, the adoption of so-called "postmaterialist values", those emphasizing higher-order human needs in a Maslow scale, are a determining force behind environmentalism. But how was it possible to say that feminism, environmentalism, human rights were "post-materialist" concerns? What is more material than the integrity and defence of human life; the food, the land, the water and the air, the housing we

need for survival; the labours of reproduction and care for humans? Inglehart's identification of "materialist" with "economic" is clear in one of the main survey question eliciting so-called "materialist values": "are you for fighting rising prices"? I ask: what have prices to do with loss of immediate access to material livelihoods threatened by dispossession? One can imagine the perplexity of tribal and peasant respondents.

In my view, "post-materialism" was a "terrible misnomer" (Martinez-Alier, 2002). First, according to Max-Neef, against Maslow, all humans have similar needs of subsistence, affection, protection, knowledge etc (Max-Neef 1991, listed nine needs)². This theory of needs is widely accepted in ecological economics. Second, environmentalism in rich countries, focusing often on the "cult of wilderness", had however an industrial material component as in the alarm against DDT, nuclear power, sulphur dioxide emissions in the 1960s and 1970s. By 1990, the German Green party which put nuclear power at the centre of politics was gallantly fighting the general election on the very material issue of climate change. Third, there was a worldwide wave of an environmentalism of the poor and the indigenous born of their own cultural values and from very material concerns for access to land, clean water and air which was threatened by industrial growth and plantations. The Chipko movement of the 1970s was an example (Guha, 1989). Chico Mendes was killed in 1988 defending the forest in Acre against the cattle ranchers while Ken Saro-Wiwa and companions were killed in 1995 because of their opposition to Shell in Ogoniland in the Niger Delta. The journal *Ecología Política* was launched in Barcelona in 1991 drawing on James O'Connor theory of the "second contradiction of capitalism" supporting the environmentalism of the poor. Its first substantial article was authored by Mexican ethno-ecologist and agroecologist Victor M. Toledo.³ From the early 1990s we disputed the views that that the environment was a "luxury good" with a high income-elasticity of demand, and that "the poor are too poor to be green" (Martinez-Alier, 1995a). The environment was not a luxury that becomes socially appealing after a country, or a particular human group, has achieved material wealth. Empirical research showed that "subaltern classes", manual workers, indigenous peoples and the poor in general are often the first to defend the environment in which they get their livelihood (Barca, 2012). A unifying definition for these "subaltern environmental struggles" was the "environmentalism of the poor", tied to issues of environmental degradation in terms of human health, livelihoods and well-being. Empirical evidence from around the world led to a theory of Ecological Distribution Conflicts (EDCs), i.e. conflicts on the social distribution of environmental costs and benefits deriving from the material interchange between societies and nature (Barca, 2012). Such costs and benefits are not only expressed in economic terms; the social actors deploy other values.

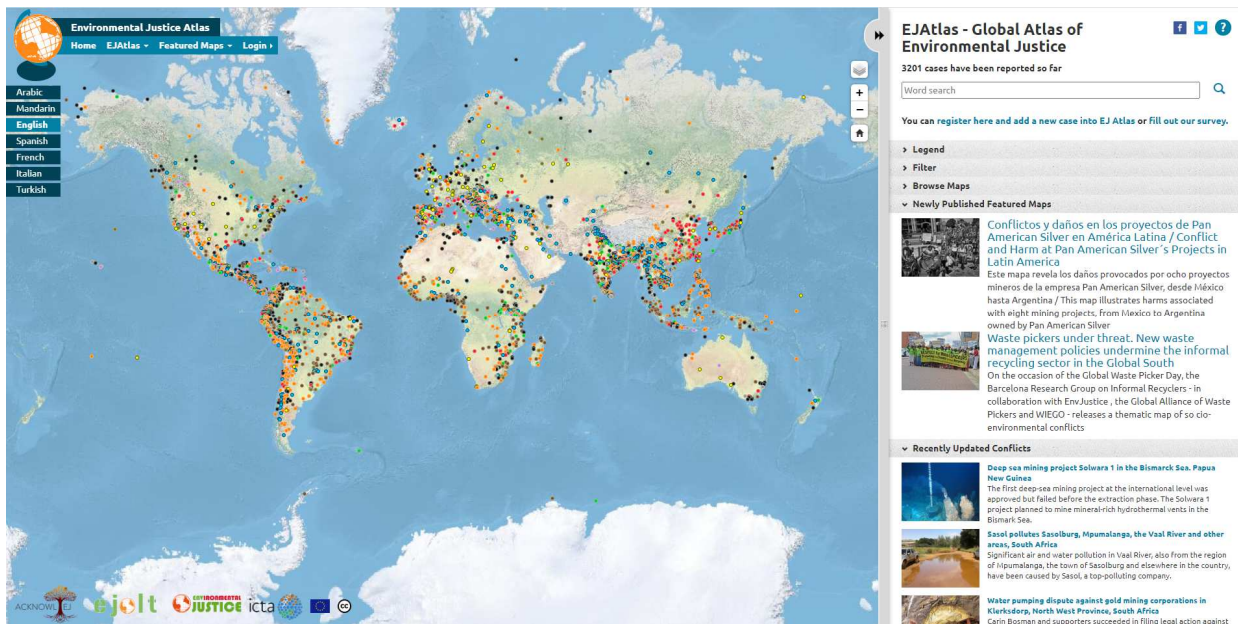
As noticed in the 1990s, there was a close relation between this environmentalism of the poor in the Global South (Guha and Martinez-Alier, 1997, 1999; Martinez-Alier 1998) and the "environmental justice" movement in the United States coming from the Civil Rights movement and fighting against "environmental racism". After *The Environmentalism of the Poor* was published in 2002, this research programme has been facilitated from 2008 to 2021 at ICTA-UAB by three successive European funded projects (CEECEC, EJOLT, EnvJustice). The EJAtlas (Figure 1) reached 3200 entries of EDCs across the world in July 2020 allowing new work on comparative, statistical political ecology (Temper et. al., 2015, 2018, 2020; Martinez-

² See also <http://www.ejolt.org/2012/12/needs/>

³ <https://www.ecologiapolitica.info/>. Sixty issues have been published until 2020.

Alier et. al., 2016; Scheidel et. al., 2018, 2020, Tran et. al., 2020). The EJAtlas has a solid reputation. One early article from our group was Gerber's analysis (2011) of 58 tree plantation conflicts in cooperation with Ricardo Carrere of the WRM. The EJAtlas (co-founded by Leah Temper and myself, coordinated by Daniela Del Bene) was launched in 2014 with 920 entries focusing on the environmentalism of the poor, often overlapping with agrarian, urban, feminist, indigenous, working class and public health movements but with distinctive contents.⁴

Figure 1: The EJAtlas (ejatlas.org) with a column for recently updated cases (envjustice.org).

The EJAtlas is now a recognised tool for studies in comparative political ecology (Drozd 2020, Scheidel et. al., 2020, Charbonnier, 2020, p. 17). It contains a large, expert-elicited sample of mostly recent, previously reported environmental conflicts from an unknown total number of cases worldwide. “Expert” does not mean here academically “certified experts”. It means knowledgeable local activists and journalists, young academics and postdocs, junior and senior researchers, some professors. Sometimes academics engage in action-research, and become activists. This on-line archive of environmental conflicts is in open-access. Each entry consists of a data sheet of 5 or 6 pages with a description of the conflict, sources, and many codified variables: visible or potential impacts (environmental, health and social impacts) of the project

⁴ Here my gratitude to the main co-authors and colleagues in the work on these European funded projects and the EJAtlas in the last 15 years: Leah Temper, Beatriz Rodriguez Labajos, Daniela Del Bene, Yakup Cetinkaya, Hali Healy, Begum Özkaynak, J.F. Gerber, Mariana Walter, Swapan Kumar Patra, Arnim Scheidel, Federico Demaria, Paul Mohai, Marcelo Firpo Porto, Juan Liu, Brototi Roy, Grettel Navas, Sofia Avila, Eleonora Fanari, Arpita Bisht, Irene Iniesta, Dalena Tran, Amaranta Herrero, Sara Latorre, Mario A. Pérez Rincón, Raquel Neyra, Sara Mingorria, Max Stoisser. Patrick Bond, Lucrecia Wagner, Ksenija Hanacek, Anna Lora-Wainright, Keninichi Matsui, Irmak Ertör, Emiliano Teran, Gabriel Weber, Jovanka Spiric, Julie Snorek, Camila Rolando Mazzuca, Nick Meynen. Also interns and master students at ICTA UAB and FLACSO Ecuador. Not least, EJOs such as Oilwatch and Acción Ecológica, Censat, OCMAL and OLCA, CSE and Kalpavriksh in India, ERA in Nigeria, ASUD in Italy, GRAIN, the WRM and others.

or policy causing the conflict, social actors of the conflict, forms of mobilization, outcomes. Names of authors of data sheets are openly displayed unless they want to hide them to the public. The EJAtlas classifies the environmental conflicts arising from this vast movement (or rather counter-movement) for environmental justice in one of ten main categories: nuclear energy, biomass and land grabbing, fossil fuels and climate justice, mining, infrastructures (such as motorways, airports), industry, biodiversity conservation, water, waste management, tourism. There are many secondary categories. (Temper et. al., 2015, Temper et. al., 2018).

2. “Let the subaltern speak”

One can do analyses of the counter-movement for environmental justice based on countries or regions but also cross-cultural analyses on many topics such as copper mining and smelting, sand mining, eucalyptus or oil palm plantations, dams, incinerators and landfills, coal fired power plants, gas fracking, nuclear reactors, CAFOs (“concentrated animal farming operations”). Across the whole sample of the 3200 contentious episodes registered in the EJAtlas we see (using the Filter function in the EJAtlas platform) that in about 407 cases deaths of one or more environmental defenders are reported. The social actors (in the EJAtlas data sheets) are women and men taking part in highly intense or subdued conflicts as indigenous peoples, farmers, neighbours and citizens, members of local EJOs, landless peasants, industrial workers, pastoralists, fisherfolk or others. They are militant or “resigned” environmentalists (Lora-Wainright 2017). Some are scientists and professionals, or members of religious groups - as two murdered nuns, Sister Valsa John in Jharkhand in 2011 and Dorothy Stang in Pará, 2005. Their “repertoires of contention” or “forms of mobilization” are displayed and recorded. (Martinez-Alier et. al., 2016a; Temper et. al., 2015, 2018; Scheidel et. al., 2020). Other political ecologists have done research on grassroots environmentalism, and sometimes they have named it with other names, e.g. “environmentalism of the dispossessed”, with reference to Ursula LeGuin’s great anarchist utopia, “liberation ecologies” (Peet and Watts, 1996), “subaltern environmentalism” (Egan, 2002; Ruiz Cayuela, 2018).

I refer here to Gayatri Spivak’s critique (1988) against Ranajit Guha denying the possibility for the subaltern to speak.⁵ Compared to the power of corporations, governments and mainstream media confronting these social actors, the EJAtlas allows “the subaltern to be heard” even when they died long ago, were killed recently or are still alive but almost voiceless. Pulido (1996: 128) in her classic book on Hispano pastoralists’ claims of environmental justice and land rights in New Mexico quoted Spivak: “being a subaltern includes lack of voice or at best a voice that is barely audible ... moments of mobilization and uprising are then openings that allow us to interrogate those visions ... to explore what they mean to the subaltern”. Arelí Valencia discussed *ambientalismo subalterno* in Perú (Valencia, 2013) while Italian historian Marco Armiero drew directly from Gramsci and wrote of *subaltern environmentalism* in the waste crisis in Campania bypassing Ranajit Guha and Spivak (Armiero and Sedrez, 2014) as Stefania

⁵ The word “subaltern” was Gramsci’s term in the Prison Notebooks, taken up by Ranajit Guha’s remarkable school of historical “subaltern studies” in India in the 1980s (influencing the much younger Ramachandra Guha’s pioneering environmental history of the Chipko movement (Guha, 1989)). Ranajit Guha and Ramachandra Guha are not related by family but at the time they had the same editor at Oxford U.P, Rukun Advani. (Ten years earlier, in Catalonia in 1975 still under Franco, Raimon sang: *Jo vinc d’un silenci antic i molt llarg / de gent que anomenen classes subalternes*. This was meant in Gramsci’s sense; everybody easily understood).

Barca had done already (Barca, 2012). This “environmentalism from below” is well represented in the EJAtlas; it is different from the “cult of wilderness” and the “gospel of eco-efficiency” (Martinez-Alier 2002).

In the EJAtlas, the many conflicts showing many aspects of an environmentalism of the poor or, if you wish, “subaltern environmentalism”, are classified according to their outcome into (many) failures, (some) successes and (many) “don’t knows”. Among the 3200 cases, about 525 are deemed as “successes” in environmental justice - there is no sustained social movement unless it obtains some successes from time to time. We can check whether reported “success” correlates closely with “project cancelled” as an outcome. It does. (Rodriguez-Labajos and Özkaynak, 2017, Aydin et. al., 2017, Scheidel et. al., 2020, Hanacek et. al., 2020). In a few cases (about fifty) the success stories are due to some extent to connections that appearing in the EJAtlas itself has brought to local activist groups. We welcome this but the EJAtlas does not set itself the impossible task of impinging directly and case by case on reality. In my view, we are like contemporary social historians steadily and modestly building up our own open access archive of environmental conflicts, accurate observers arriving after the battles, “rearguard” actors to use Sousa Santos’ image (2014) making conflicts visible after they have taken place or are still burning actively or when their embers might revive.

Indigenous and traditional populations” and/or “ethnically discriminated groups” appear as protagonists in about 40 per cent of the conflicts recorded. We will do a systematic analysis of 1200 cases whose protagonists are indigenous groups against “environmental racism”. Other cross-cultural analyses are being published or planned in 2020-22 on women environmental defenders assassinated and also on successful women activists (Tran et. al., 2020), on the role of religious groups active in environmental conflicts (mainly in Latin America and South and SE Asia), on working-class environmentalism (Barca 2012, Satheesh, 2020); on the frequent intersection between agrarian conflicts and environmental conflicts (Gerber et. al., 2009); on cases of “militarized” biodiversity conservationism as opposed to “convivial” conservationism particularly in India and Africa (Fanari, 2019); gold mining (corporative or small scale; use of cyanide and mercury, with about 250 cases in the EJAtlas). Many other articles and books will be published based on the EJAtlas, including substantial work on the political ecology of China.

“Featured maps” based on the EJAtlas have focused on companies (Chevron, Vale, Pan American Silver ...) or global counter-movements (such as Blockadia - to leave fossil fuels in the ground), or on Roma populations in Central and SE Europe. There is a forthcoming article on 50 conflicts in the Arctic region (from Alaska and Canada to Scandinavia and Russia), a new frontier for commodity extraction (metals, fossil fuels) and new transport facilities (Hanacek et. al., 2020). There are plans for articles on the struggles of artisanal fishing vs. mechanized fishing around the world; on ten or twelve major oil spills by tankers in the ocean, rising large issues of liability; on conflicts on asbestos mining or manufacturing (as in Cerdanyola del Vallès in Catalonia, Spain, Sao Felix do Amianto in MG, Brazil, and Stephan Schmidheiny’s role); on controversial cases of waste burning in cement kilns in different countries; on military and police interventions in environmental conflicts (causing or enabling agents); and on complaints against CAFOs (concentrated animal feeding operations) holding over 700 dairy cows, 2,500 pigs weighing more than 55 pounds, 30,000 laying hens in the USA, China and elsewhere. A comprehensive analysis of changes in social metabolism and 300 environmental conflicts in Andean countries by Pérez-Rincón et. al., (2019) is available, as also six doctoral

theses based on the EJAtlas finished or almost finished dealing with conflicts on dams (Daniela Del Bene); urban waste and waste-pickers movements (Federico Demaria); Peruvian environmental conflicts and defenders (Raquel Neyra) emphasizing violence, coloniality and racism; wind mills across the world (Sofia Avila); health and environment (claims against the use and damage from DBCP and many other toxic products) (Grettel Navas); coal mining and coal burning conflicts in India (Brototi Roy).

Recent major collective publications based on the EJAtlas are Temper et. al. (2020) on worldwide grassroots movements against fossil fuels and other forms of energy production, and Scheidel et. al. (2020), on environmental defenders. This wealth of research contributes to give an affirmative answer to the question: Is there a global environmental justice movement?

3. The EJAtlas as an accurate advocacy map and an archive for socio-environmental history

The EJAtlas is an archive of environmental conflicts in the form of a “protest map” (Drozd, 2020). The EJAtlas followed in 2012 on the steps of activist maps compiled by OCMAL (Observatorio de Conflictos Mineros de America Latina) and Fiocruz (*Mapa de Saúde e Justiça Ambiental no Brasil*) (Porto, 2013). It was inspired by them, as also by Ricardo Carrere (World Rainforest Movement), ASUD in Italy, Oilwatch in Ecuador and Nigeria, and Turkish colleagues, when we started the EJAtlas in the EJOLT project. It is a product of a wave of “bottom up” cartography at the service of social counter-movements and also of academic scholarship. In Drozd’s words (2020), the EJAtlas is an “advocacy map” on conflicts around environmental issues. It is an accurate advocacy map useful for activism, research and teaching, a database collaboratively collecting information on the ground on environmental conflicts coming directly from activists and, more often, coming indirectly from journalists and academics.

The project supports community-led science as it caters to the needs of scientists, journalists, and teachers for data directly or indirectly provided by activists. For instance, the EJAtlas data are used or could be used to investigate the forms and networks of global opposition to gas fracking or to nuclear energy from uranium mining to breeder reactors. The collaborative maps from the EJAtlas provide an example of what critical mapping can do to reframe the dominant cartographic narrative. Maps sometimes present a view of the environment as a space dotted with strategic resources, which implies that their management and exploitation are the main focus of land use and resource policies (Drozd, 2020), looking at nature from the logic of so-called capital accumulation. The EJAtlas shifts the focus from what economic potential the environment holds to the consequences resulting from its exploitation and the resistance against them (Drozd, 2020). The EJAtlas registers victims of extractive violence, the dead, the criminalized, jailed or exiled (Scheidel et. al., 2020), the wounded, the frightened and displaced by “the coercion present in natural resource extraction”, “socio-ecological warfare techniques to control human and natural resources”, “corporate counterinsurgency strategies” and “state terrorism” (Dunlap, 2019). Dunlap emphasizes the use of such techniques by corporations and states against environmental defenders with a mixture of soft approaches (from bribery to Corporate Social Responsibility) and violent practices (Brock and Dunlap, 2018). But this top-down viewpoint risks to deprive the oppressed from agency. Instead, the EJAtlas looks at reality from below, not as a General Wyler looking down on Cuban insurgent *mambises* in 1895-98

and placing the civil population in “strategic hamlets” (as replicated later by other colonial generals in Malaysia and Vietnam) but from the viewpoint of today’s environmental *mambises* resorting to a wide set of forms of mobilization, mostly non-violent as recorded in the EJAtlas.

Extractive or polluting conflicts might be “solved” by violent methods. Sometimes they reach less dramatic outcomes. In all cases, the EJAtlas puts conflict in front and centre, restoring the antagonistic dimension of resource control and management. What the EJAtlas shows is that land and natural resource use cannot be simply viewed as a matter of post-political technical management but also of politics. Therefore, the EJAtlas opens up new avenues for research in comparative, statistical political ecology focusing on the power dynamics and *valuation contests* in ecological distribution conflicts (O’Connor, 1993; Veuthey and Gerber, 2011). We have collected hundreds and hundreds of such valuation contests in the EJAtlas where economic costs and benefits, and demands for monetary compensation for damages, appear in the recorded conflicts. Other valuation languages are also deployed. For most conflicts we can answer the question: which valuation languages have been brought into the dispute, and have politically prevailed? So, the EJAtlas is an instrument for research and teaching not only in political ecology but also in an ecological economics focused (from its beginning: Otto Neurath, K. W. Kapp, Georgescu-Roegen) on plurality and incommensurability of values (Martinez-Alier, 1987; O’Neill & Uebel, 2015; Rodriguez-Labajos & Martinez-Alier, 2013).

4. Risk, uncertainty, activist knowledge, post-normal science in the EJAtlas

As Temper et. al. (2015, 2018) explain, the EJAtlas provides empirical material for a research agenda that contributes to understanding how inequalities (economic, social and epistemic) are shaped through socio-metabolic transformations in the economy, how they are contested and with which outcomes. The EJAtlas holds promise for extending the praxis and the theory of environmental justice: 1. By integrating further activist and academic knowledge into analysis of EJ through new forms of knowledge co-production; 2. By shedding light (through analysis of many cases) on the process called “activists mobilizing scientists” (Conde 2014) where unequal power relations are contested through the co-production of scientific and local knowledge. Lay citizens, communities and EJOs immersed in environmental conflicts sometimes engage with professional scientists to understand the potential or visible impacts that an extractive or polluting project will cause or is causing to their environment and themselves. 3. Through a multi-scale framework that allows a wider geographical analysis of interconnections between actors, struggles, and metabolic flows (domestic extraction and also ecologically unequal trade and waste production). Rich regions have displaced and are increasing the displacement of environmental costs associated with material throughput to poorer regions of the world (Muradian and Martinez-Alier, 2001, Hornborg and Martinez-Alier, 2016). Such a framework of ecologically unequal exchanges or *Raubwirtschaft* helps discern the coalitions of power that produce and benefit from patterns of extraction, trade and consumption, and the social groups (ethnic groups, women, peasants...) that suffer the most, providing a departure point for constructing coalitions to support the protest counter-movements of the most vulnerable groups. In Latin America, the historical and present awareness of ecologically unequal trade has produced an “anti-extractivist” geography with Alberto Acosta, Eduardo Gudynas, Maristella Svampa (Samaniego et. al., 2017); 4. A perspective that through geo-location and cartographic

data allows an interface between the natural and social sciences, revealing features of the territory and social, institutional and cultural processes. There are not only “political opportunity structures” favouring environmental activism but also “biological opportunity structures” (Scheidel et. al., 2020).

The EJAtlas draws on activist knowledge flowing to journalists and academics and vice versa. The vocabulary of the movement for environmental justice and its cultural expressions in mural art, banners, slogans, songs, theatre and films, is mostly born outside universities (Martinez-Alier et. al., 2014; section 13 below). A key question within the process of co-production of knowledge in the EJAtlas is how to combine activist knowledge with scientific rigour. For instance, the Featured Maps on the Chevron, Vale and Pan American Silver companies, and the Blockadia Featured Map are “agit-prop” instruments derived from the EJAtlas for use of concerned activists but they have not yet been developed into peer-reviewed articles or chapters of books in business economics publications. Another instance: with the many cases on the Shell company in the EJAtlas (from Nigeria and elsewhere) we could do a Featured Map and scholarly article contributing to the campaign “Shell must fall”.⁶ The process of the design and creation of the EJAtlas is a collaborative, iterative process in participatory GIS that is still unfolding. The EJAtlas is a living document, and its contents, form and layers of information are expanded, co-created with its users through a process of co-design. We make visible events that were somewhat hidden although already known, and through this, the project endeavours to bring to the forefront alternative understandings of the real world, making them potential objects of policy and politics (Gibson-Graham, 2008).

Thus, one of the variables in the section of impacts in the EJAtlas data sheets is the existence of “scientific uncertainty” regarding the risks of the project in question, giving as example “radiation” in the use of nuclear energy, or the use of cyanide and/or mercury in a gold mine, glyphosate in a soybean plantation, DBCP or *chlordercone* in a banana plantation, the alleged risk of dioxide from an incinerator, the suspicion of excessive high lead blood levels in children next to an industry. Such cases appear often in the EJAtlas. Another variable in the EJAtlas, in the section on “protagonists” of the conflict, allows for the presence of “scientists and professionals” alongside indigenous peoples, international and local EJOs, farmers, neighbours and citizens, trade unions, women activists etc. We could also select cases in the EJAtlas with a third variable: is the EIA disputed, as a document purporting to turn the conflict into a technical, post-political issue? One could cross these three variables (scientific uncertainty, presence of scientists in the conflict, and disputes on the EIA) and get a substantial sample of cases in the EJAtlas (several hundred) which could be analysed with the hypothesis that “extended peer review” is being applied (as described in “post-normal science” by Funtowicz and Ravetz, 1993) and how it is being applied.

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=jbIK8djjRZ8>. A campaign song in The Netherlands, “dedicated to all who resisted colonial fossil fuel violence. In particular this song honours the frontline communities who united against Shell such as the the Ogoni, Mapuche (YPF is backed by Shell investment and business) and Groningen (NAM is a construction of Shell and Exxon)”.

5. The relevance of the EJAtlas for business management: “corporate social irresponsibility”

As ecological distribution conflicts (EDC) intensify along commodity extraction and waste disposal frontiers (including excessive amounts of carbon dioxide emissions) (Moore, 2000), and through the growth of new commodities (e.g. niobium, lithium, submarine mining, geoengineering services), the EJAtlas aims to research, exchange and disseminate information. Within and also beyond academic research, the EJAtlas wants to be relevant by 'naming and shaming' (so to speak) the actors behind injustices. This can be done through Network Analysis of corporations (privately or state-owned) involved in EDCs. As mentioned above, several “featured maps” have been published collecting the conflicts in which some transnational companies are involved. The EJAtlas therefore is relevant for studies of business economics and management, and not only in the environmental social sciences. There are publications using the EJAtlas for information relevant to investors such as pension funds keen on applying Corporate Social Responsibility (CSR) criteria to particular firms or business sectors.

As Rajiv Maher writes in the *Business and Human Rights Journal* (2020) the EJAtlas documents and catalogues social conflicts around environmental issues aiming to make these instances of mobilization more visible, highlighting claims and testimonies, making the case for corporate and state accountability for the injustices inflicted sometimes through their activities. The materials collected and the research done with the EJAtlas are relevant, therefore, to the construction and criticism of indices and benchmarks meant to inform and guide shareholders and other stakeholders, such as the Responsible Mining Index, the Business Human Rights Benchmark and others. High-ranking companies in the CHRB and RMI are demonstrably involved in the EJAtlas in multiple socio-environmental community conflicts, perhaps even protagonists of Global Witness’ narratives of deaths of environmental defenders. Similarly, there is much information in the EJAtlas on “social licence to operate” (SLO), a term much used in the extractive industries (Prno, Slocombe, 2012; Gehman et. al., 2017) meaning communities’ approval or acceptance of ongoing projects. Harmonious “company towns” end with bleak environmental liabilities when the mineral runs off while “acceptance” may not be always equivalent to willingly granted social permission; it can be obtained by violence and fear.

Therefore, the use of the EJAtlas in professional advisory financial activities and in fields like eco-labelling, product certification and in general CSR (or Environmental Social Governance, ESG as it is nowadays called) opens up opportunities for research in business management on the opposition between the objectives of “shareholder value” and “responsible management” (Laasch et. al., 2020), Corporate Social *Irresponsibility* (CSIR) (Riera and Iborra, 2017, Alcadipani and Medeiros, 2019), corporate accountability, corporate impunity and lack of liability are topics of interest. How do corporations (and state organs) react to allegations of using “counter-insurgency methods” against environmental defenders? Corporations are supposed to practice disclosure of environmental, social and governance (ESG) results.

6. The EJAtlas as a tool for university teaching

Apart from business schools, there are numerous testimonies of the use of the EJAtlas in university teaching, from the USA and Latin America to China, including also India and several European countries. This was unexpected. The founders of the EJAtlas saw it as a tool for academic research in political ecology and activist support. By 2019, the EJAtlas was used for teaching in the USA by well-known political ecologists (Prof. Paul Mohai at Michigan U. and Prof. David Pellow at California U. Santa Barbara), as well as at Skidmore College and other universities. In Asia, at NWAUFU Yangling and China Agricultural University in Beijing in China, at Shiv Nadar University in India. In Europe (UAB in Spain, UEA in UK, ISS in the Netherlands) and Latin America (several universities in Argentina, Chile, Colombia, Mexico, Peru).

Mariana Walter et. al. (2020) identified the ways in which university teachers use the EJAtlas as a teaching tool in the USA, China, Turkey, Latin America, Europe. The experience in Yangling, China was positively assessed by Scheidel et. al. (2018). The online platform is mainly used in English speaking courses; however, there were also examples of Spanish-language courses. The atlas is used to teach socio-environmental sciences, e.g. ecological economics, political ecology, environmental sociology, environment and development, environmental Justice, environmental education, human geography, but also in courses on ethics, Human Rights, political economy, public administration and also, as we have seen, in business management. For some students the EJAtlas is a place where to start finding some evidence of conflicts relevant for their interests, an opportunity to collect new cases and upload them in the EJAtlas, training to be professional political ecologists competent in comparative methods. For instance, adding some data sheets on struggles over asbestos and claims for reparations around the world, on top of those already in the EJAtlas, and write a comparative master or doctoral thesis or book. The same could be done for a particular company, e.g. Anglo Gold Ashanti, by a motivated student from South Africa, Colombia or Ghana. On 30 December 2019, one more unsolicited testimonial written by a student in simple words was placed in the web from Washington University, St. Louis, Missouri (<https://sustainability.wustl.edu/resource-digest-the-global-atlas-of-environmental-justice/>)

Fiona Eckert presents the Global Atlas of Environmental Justice, or EJAtlas, an online interactive tool that allows users to visualize the scale and nature of environmental injustice instances around the world. The EJAtlas consists of an interactive map that catalogues more than 3,000 crowdsourced cases of conflicts around environmental issues that have or are currently occurring around the world. These conflicts are defined as social movements and mobilizations by local communities, occasionally in conjunction with national or international networks, protesting specific economic activities, infrastructure development, or waste disposal and pollution that have anticipated or proven environmental and social impacts.

Each dot on the map represents a conflict. By clicking on a dot, users can access a wealth of information including the conflict's background and motivating factors, a description of the project that is being protested against, its visible and potential impacts, a list of all the organizations and groups involved, relevant legislation, academic research, references in the media, and more. The conflicts are structured into ten categories (each is a different dot color), ranging from nuclear to water and waste management, to tourism recreation and fossil fuels. Searches can be refined by a variety of factors, as well, including the specific country,

company, or commodity of interest. The EJAtlas also features a number of maps focusing on specific instances of environmental conflicts within certain regions. By documenting and cataloguing social conflict surrounding environmental issues, the Global Environmental Justice Atlas operates as a network for teaching, networking, and advocacy. Further, it collects stories from communities affected by injustice and seeks to mobilize action. The tool also serves as an information hub for groups working on environmental justice to receive information, connect with other groups, and enhance the visibility surrounding environmental conflicts.

Lecturer Scott Krummenacher utilizes the EJ Atlas in the classroom to facilitate student discovery. He explains, “The EJ Atlas is an invaluable resource for faculty, students and others interested in understanding the range of environmental injustices in the world today. The atlas provides stories from those experiencing the problem on the ground and allows students to make connections across issue areas. I’ve found that students learn the most from examples and these clear illustrations are helpful in conveying the many dimensions of the issue.”

7. What kind of social movement is the global environmental social movement?

I mean here a counter-movement in the same sense in which one could speak of the working class movement in Europe before 1914, or the peace movements across the world at several points in time including the anti-Vietnam War student movement in the USA in the 1960s; or the agrarian or peasant movements in Latin America from the Mexican Revolution of 1910 onwards, or the triumphant anti-colonial world movement after 1945 particularly in Africa, or the Civil Rights movement in the USA; or the growing and increasingly successful feminist movement of the last hundred years or more (Della Porta and Diani, 2020). Such socio-political movements as feminism, the peace movement, peasant movements, industrial working-class movements have rarely had a unique organization and leadership even at national level, they are dispersed and to some extent heterogeneous. The usual chronology is from grievances and claims to movements. For instance, peasant grievances and claims came earlier than the recognized historical terms for the movements (such as *jacqueries* in France, Russia, Bengal and elsewhere) or standardized slogans such “land to the tiller”, *la tierra al que la trabaja*. The slogan Land and Freedom, *tierra y libertad*, has its origin in the Russian Narodnik movement after 1870 and travelled to Spain and to Zapata’s Mexico in 1910. Peasant movements existed much before the Via Campesina was born in the late 20th century.

Grievances and claims typical of the industrial working class movement (the right to form unions, the 8 -hour day against acute exploitation of wage labour, the refusal of piece-work) or the terms for forms of action such as strikes or *grèves* and boycotts, were born before the movements as such and their organizations were recognized. Thus, “boycott” meaning social ostracism or protest against a company or government officer comes from Charles C. Boycott, an Irish land agent who was “boycotted” in 1880 at the instigation of the Irish Land League to get rents reduced. Strike-breaker, scab or blackleg is a person who works despite an ongoing strike. In several Spanish speaking countries, the word *esquirol* imported from Catalonia is used. Similarly, in the environmental justice movement we can identify common slogans (in many different languages). There is a feeling of wide collective action when the allegations of NIMBYism (in English) from opponents in local environmental conflicts are answered with replies such as NIABY or even NOPE (“not in anyone’s backyard” and “not on planet Earth”).

NIMBY has been adopted with enthusiasm by anti-environmentalists even in non-English-speaking countries. *Avons-nous le syndrome nimby?* And in other contexts: *Sind Moscheen in Deutschland NIMBY-Güter?* - asks a newspaper, assuming readers to share the nasty amalgam.

Collective action giving rise to slogans, banners, marches and other forms of mobilization does not require common organizations. By doing network analysis of the 3150 data sheets in EJAtlas we could trace organizational cross-country connections (or lack of connections). For instance, we ask, a) in which conflicts recorded in the EJAtlas do organizations members of the confederation Friends of the Earth International (FoEI) appear (e.g. Censat in Colombia, ERA in Nigeria, Justiça Ambiental in Mozambique, Walhi in Indonesia, Friends of the Earth Norway...). FoE is a network often found supporting the “environmentalism of the poor and indigenous” but not, by far, in all conflicts. For instance, FoE is not active in India, Pakistan or China, scarcely active in Brazil and Mexico ... b) How relevant are Greenpeace and other international organizations in actual environmental conflicts, and in which world regions and/or which issues are they most active compared to grassroots organizations at national, provincial, local levels? c) How often and in which roles do the “cult of wilderness” organizations such as IUCN, WWF, Nature Conservancy appear in the conflicts recorded in the EJAtlas? d) Is there intersectionality between environmental justice movements and Human Rights organizations which are very active in environmental conflicts? e) Is there intersectionality between geopolitical independence movements and environmental conflicts (e.g. Bougainville island (copper and the Rio Tinto company), Nouvelle Calédonie (nickel), West Papua (copper and Freeport-McMoRan)? Should we look at other conflicts in the EJAtlas through geopolitical lenses – for instance, the Mekong River threatened by dams from China, several of them recorded as conflictive in the EJAtlas; or at smaller scale, the environmental problems at the border between Portugal and Spain (again river dams, nuclear risks and danger of fires from invasive eucalyptus plantations). The EJAtlas is indeed a great source for research on environmental conflicts at borders between countries.

Names of environmental organizations do not always mean much. For instance, FoEI exists in Argentina and Spain but they are rather irrelevant in actual conflicts recorded in the EJAtlas (as we could prove by network analysis of social actors in conflicts) compared to *Asambleas de Vecinos Autoconvocados (AVA)* in Argentina and *Ecologistas en Acción* in Spain. In Colombia, in Nigeria and Indonesia there were first environmental complaints and movements, then ERA, Censat and Walhi were founded in the 1980s, later joining Friends of the Earth to some extent as a form of international protection. *Acción Ecológica* of Ecuador, also founded in the mid-1980s, joined at one point FoEI but left it finding that some of its Northern members were too lukewarm towards the claim for an ecological debt from the South (Warlenius et. al., 2015).

First, there are grievances and claims, then there are collective mobilizations and actions (and possibly a social movement with identifiable slogans), and even later perhaps an organization appears. The capacity of mobilization depends on resources (time, money, common beliefs), as explained in social movement theory. It also depends on the ability to withstand or overcome fear and repression by corporations and the state. Organizations attract police attention; they are easily disbanded or forbidden. Moreover, organizations are not a requirement for social movements to exist; they might even become noxious because the fights among leaders alienate other potential members. The movements for environmental justice might generate organizations but do not require global or even local permanent organizations. Research on the

environmental justice movements must not be primarily guided by the presence of names of organizations but focus instead on similar grievances, local actions, common or similar slogans and banners. Similar slogans across many cultures and different languages, and similar repertoires of contention, are not necessarily a sign that there is a single organization behind. For instance, despite obstacles to women's participation in social movements there is a wide eco-feminist movement around the world (Agarwal, 1992, 2001; Salleh, 1997) growing and overlapping with "climate justice" movements without need for a single organization.

Complaints and campaigns against eucalyptus would deserve a "transversal" article or book from Chile and Brazil to Yunnan and Thailand. The fact that they are "exotic" (from Australia) is less relevant than their properties. Similar commodity, somewhat similar damages, grievances and social reactions. Adolfo Cordero in *La Voz de Galicia* (15 April 2018) strikingly titled an article *Eucalyptus are like the state: they take everything away giving nothing in return*. The phrase translated and quoted in *The Environmentalism of the Poor* is from a peasant in Thailand. In Portugal and Spain eucalyptus was furthered by the paper industry, now becoming an invasive species, taking water and fertility from the soil helping to cause terrible fires.

The world environmental justice movement does not preach individual changes in behaviour and it is not based on charismatic personalities although respecting and remembering its heroines and heroes (Goldman Prize holders; Global Witness victims). It is formed by mostly ad-hoc local collective groups focusing on collective adversaries. As reflected in the EJAtlas and other such inventories, environmental justice counter-movements are born of concrete struggles and they blame known opponents for damages to the natural environment and to the conditions of human livelihoods. Such adversaries are most often identified as private or public companies (most conflicts registered in the EJAtlas give the names of one or more such companies). They may also be government departments, or the government itself when the conflict is on a policy and not on a particular project. There are some cases in the EJAtlas where a movement opposed and changed a government policy (retreat of Monsanto GMO cotton from Burkina Faso <https://ejatlas.org/conflict/the-retreat-from-monsanto-bt-cotton-burkina-faso>; stopping nuclear energy in Switzerland <https://ejatlas.org/conflict/the-anti-nuclear-movement-in-switzerland>). Most cases in the EJAtlas concern complaints against particular investment projects and companies, and not country-wide policies.

8. Intesectionality

In many of the ecological distribution conflicts described in the EJAtlas, there are overlapping social roles and issues arising in the same conflict. To acknowledge the presence of gender, ethnic identity, or working class, peasant, pastoralist, fisherfolk affiliation among the social actors of such conflict does not imply "essentialism". This presence is merely empirical reality. For instance, a conflict against open cast gold mining can involve peasant activists who are simultaneously indigenous (and identify as such) and who hold communal water and land rights. The same person is indigenous and peasant, and in Mexico also very possibly an ejidatario and in the Andes a comunero. The material issues can be simultaneously land grabbing and water pollution, while there might also be impacts on health because the use of cyanide. The conflicts in the EJAtlas involve overlapping ecological, human health, economic and other social issues and values. Therefore, there is "intersectionality" in any given conflict as

regards the social actors and their roles, and also the issues present in it. Fighting for environmental justice is not “single actor” and “single-issued”. For instance, in a recent case uploaded in the EJAtlas (the collapse of the Zaldibar waste dumpsite in the Basque country on 6 February 2020, causing two workers’ deaths plus danger from dioxin emissions and perhaps from asbestos), the demonstrators (working class, and other local Basque citizens) carried banners putting together claims for adequate working conditions, health of the population and liabilities of the responsible private firm (fancifully named Verter Recycling) and the Basque government. A claim for better environmental management is also present (Figure 2). Although this unfortunate event (betraying a wide industrial waste crisis) took place in the Basque country, no nationalist claims were present here against the Spanish state. There was no reason for this, since waste management is a regional competence.

Figure 2: Zaldibar argitu! “Workers, Health, Liabilities”.

<https://ejatlas.org/conflict/zaldibar-industrial-waste-dump-basque-country-spain>.

Source: EiTb.

The overlapping of roles played by the same social actors is often called “intersectionality”, a concept coming from feminist and anti-racist theory in the United States (Crenshaw 1989) useful for the analysis of the conflicts registered in the EJAtlas. It is applicable in many places around the world. For instance, the social actors in a conflict might be women indigenous peasants supported by local and international EJOs. The roles of local indigenous women and international members of Greenpeace do not overlap. But the same person can of course be (as Berta Cáceres in Honduras was) a woman, indigenous person, leader of a local EJO. Chico Mendes was a *seringueiro*, and leader of a rubber tappers union, and simultaneously fought as an environmentalist against deforestation in the Amazon. However, there might be conflicts where the social actors are merely assorted “neighbours and citizens” (in urban or semi-urban contexts) fighting by themselves against an incinerator because of threats to health (perhaps

with help from local scientists, who are different persons?). Or imagine an indigenous tribe of hunter-gatherers confronting an extractive company without any allies at local or global scales except an intrepid journalist or anthropologist of Survival International, who anyway are different persons. Intersectionality is often but not always present. Rural cases (about 1900) in the EJAtlas could be compared to urban and semi-urban cases (about 1150) and, first, research the reasons for the difference in numbers (do cities “export” conflicts successfully to rural areas disproportionately providing the materials and absorbing waste?), and then see whether there are significant differences in the modes of organization of environmental protests.

9. Circularity, entropy and environmental conflicts.

Introductory microeconomics is often taught in terms of what Georgescu-Roegen called “the merry-go-round between consumers and producers”, a circular scheme in which producers put goods and services in the market at prices which consumers pay; meanwhile, consumers (as providers of labour or other inputs or “factors of production”) get money from producers in the form of salaries, rents etc. The “merry-go-round” needs energy for running (energy which gets dissipated), and it produces material waste which is not recycled. This is left aside in mainstream economics, or introduced much later, in the treatment of externalities which are “internalized into the price system”.

The recent novelty is that, from industrial ecology and not from economics, a circular vision of the economy is also introduced. The energy and the materials entering the economy are here taken into account, but it is assumed that technical change may close the circle. The waste becomes inputs. The energy (dissipated, of course, because of the Second Law of Thermodynamics) is not a problem because it comes from current sun energy (not fossil fuels, which are exhaustible stocks of photosynthesis from the past). The circular supply chain is supposed to rule physically in the economy. We know however that the degree of the circularity of the industrial economy is very low, and it is probably decreasing as largely biomass-based economies complete their transition to an industrial economy based on fossil fuels in India and Africa.

The fact that the industrial economy is not circular but entropic explains the growth of environmental conflicts at the extraction and waste disposal frontiers. This is lesson number one in a course of ecological economics and political ecology. Of all the materials entering the economy (fossil fuels, building materials, metal ores, biomass), by 2005 only about 6% were recycled (Haas et al., 2015). There is no reason to expect an improvement to have happened since 2005. The low degree of circularity has two main reasons: First, 44% of processed materials were used to provide energy and are thus not available for recycling. Second, socioeconomic stocks were still growing at a high rate with net additions to stocks of 17 Gt/yr. Such stocks then need new energy and material flows for their maintenance. Therefore, the industrial economy marches all the time towards the commodity extraction frontiers and also to the waste disposal frontiers, which are often already inhabited by humans and certainly by other species. Hence the growth in the number of EDC, and as a response the growing strength of the environmental justice movement.

10. Why has an environmental justice movement been born?

The EJAtlas takes a materialistic approach (Fischer-Kowalski and Haberl, 2015); “materialistic” does not mean economic in the chrematistic sense. We delve beneath the surface of conflicts related to mineral ores, hydroelectric dams, public infrastructures, biomass or fossil fuels extraction to uncover their root causes in the growth and changes in the social metabolism. There is continuity between the study of *Warenkunde* or *merceologia*⁷ to Wallerstein’s distinction between “preciosities” and “bulk commodities” in colonial trade, and today’s MEFA (material and energy flow analysis). The world economy’s metabolism grows and changes (Krausmann et. al., 2009, 2018). The industrial economy is not circular, it is more and more entropic (Haas et. al., 2015; Giampietro & Funtowicz, 2020) using resources like the fossil fuels. It burns them for energy. The energy dissipates; this also produces residues like carbon dioxide in excessive quantities (hence, the increased greenhouse effect). The “funds” or renewable resources like fisheries and the fertility of the soil, the biodiversity become exhausted, while turnings the natural water cycle in part into a hydro-social cycle. The capitalist industrial economy has a voracious appetite for fresh supplies. If we take 100 million of barrels of oil today, tomorrow again, and again, because the oil (the coal, the gas) is burnt forever. The industrial economy goes to the extraction frontiers to get new resources in greater quantities, and it deposits the waste anywhere (the atmosphere, oceans, rivers and soils). Even a non-growing industrial economy would need fresh materials and energy because energy is dissipated and materials are recycled only to a small extent.

The EJAtlas collects ecological distribution conflicts (EDC), a term coined (Martinez-Alier, 1995a, Martinez-Alier and O’Connor, 1996) to describe social conflicts born from the unfair access to natural resources and the unjust burdens of pollution. Environmental gains and losses are distributed in a way that causes conflicts. We were inspired by the term “economic distribution conflicts” in political economy that describes conflicts between capital and labour (profits vs. salaries), or conflicts on prices between sellers and buyers of commodities, or conflicts on the interest rate to be paid by debtors to creditors. The terms socio-environmental conflict or EDC can be used interchangeably depending on whether the framing of the same event is socio-political or economic. The term EDC stresses the idea that the economic approach based on economic compensation for negative externalities is inadequate in general (although it might be appropriate in some civil court cases for damages, Rodriguez-Labajos and Martinez-Alier, 2013). The unequal or unfair distribution of environmental good and bad is not always coterminous with “economic distribution” such as, for instance, rents paid by tenant farmers to landlords, or the international terms of trade of an exporting economy, or claims for higher wages from mining or plantation labour unions opposing company owners. EDC is then a term for collective claims against perceived environmental injustices. For instance, a factory may be polluting the river (which belongs to nobody or belongs to a community that manages the river – as studied by Ostrom (1990) and her school on management of the commons). The same happens with climate change, causing the receding of glaciers in Bolivia and Peru or sea

⁷ *Warenkunde*, in Italian, *merceologia*, is the science of commodities (mainly colonial commodities), similar to today's Industrial Ecology. Wikipedia explains: “*Warenkunde*’ ist ein Fach, das ursprünglich Grundlagenwissen des Handels beschreibt. Es geht zurück auf den Göttinger Professor Johann Beckmann (1739–1811), der den Begriff ‘Warenkunde’ prägte und darunter die neuen und bisher unbekanntes Waren (z. B. aus anderen Erdteilen) erklärte und bekannt machen wollte, die später als Kolonialwaren bezeichnet wurden”.

level rise in some Pacific islands or in the Kuna islands in Panama or in Kivalina in Alaska (as recorded in the EJAtlas). Yet this damage is not valued in the market and those impacted are not compensated for it. Their complaints often do not lead to democratic deliberations and diplomatic dialogs on the appropriate units for valuation of externalities but to neglect or violence by companies and state representatives. Capitalism does not and cannot pay compensation to the present and future generations for the sixth great extinction of biodiversity or for the loss of tropical forests or for climate change and ocean acidification. Or for damage to rivers by dams almost everywhere (and hence counter-movements such as the MAB in Brazil, MAPDER in Mexico, Ríos Vivos in Colombia).

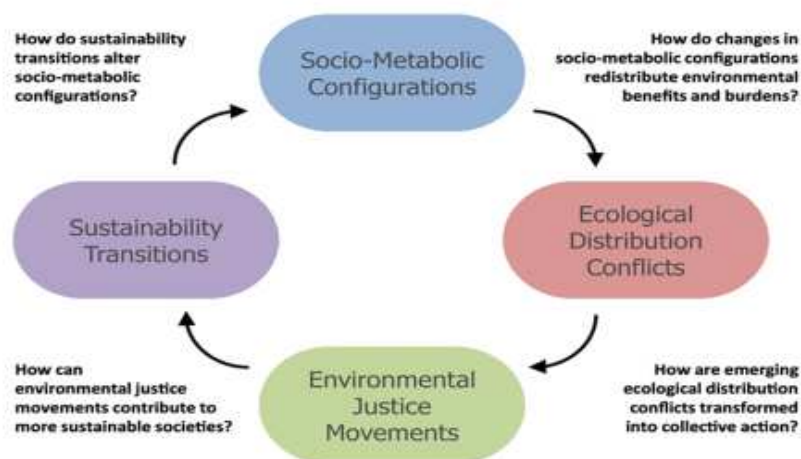
Unfair ecological distribution is inherent to capitalism, defined by Kapp (1950) as a system of cost-shifting. In environmental neoclassical economics, the preferred terms are “market failure” and “externalities”, a terminology implying that through forced commensuration such externalities would be valued in monetary terms and internalized into the price system. If we would wrongly accept economic commensuration and reject incommensurability of values, then “equivalent” eco-compensation mechanisms could be introduced. Instead, ecological economics and political ecology accept that there are value system contests. Institutional structures and power relations determines which values can be expressed, and the strength with which they can be expressed.

The growth and changes in the social metabolism cause many EDCs where different valuation languages are deployed as we see in hundreds and hundreds of cases in the EJAtlas. In my view, there is sometimes too much emphasis placed on the triumph of neoliberal capitalism after the 1970s as a cause of environmental injustices. The relentless increase in the Keeling curve (from 320 ppm in the 1950s to 415 ppm today, inexorably moving towards 450 ppm in three decades more) is caused by the industrial system (which is capitalist, and therefore profit-driven) and also, still, by population growth. It may be true that “In the last three decades, neoliberal policies and ideologies have brought about fundamental changes to nature-society relationships across the globe, deepening existing environmental conflicts and creating profound new injustices” (Apostolopoulou and Cortes-Vaquez, 2019:1). But the increase in social metabolism arose in industrial capitalism, continued in Keynesian social-democratic capitalism after 1945 and in Soviet-style economies, and is present today in the industrial economy of China and the rest of the world. China’s political-economic system is perhaps better described as state capitalism than neoliberalism.

Writers in the Marxist tradition use words like “capital accumulation” and “development of productive forces” without thinking enough about the metabolism of the economy. They also use terms from Marxian economics such as “simple reproduction” and “expanded reproduction” without reference to the labours of human reproduction and care, and without physical awareness of the entropy law. Certainly, taking coal, oil and gas from the soil gives rents and profits that are accumulated as money which in turn gives the power to get more money through exploitation of labour and use of more fossil fuels. Physically speaking, as was known in Marx’s time but not introduced in his economic theory (Martinez-Alier, 1987), energy is dissipated, not accumulated. The “productive forces” of the fossil fuels are not developed, they are lost forever. Environmental conflicts are caused by the fact that the industrial economy is not circular but entropic, continuously reaching the new “commodity extraction frontiers” (Moore, 2000) and the waste disposal frontiers. This is helped (but not primarily caused) by

resource commodification that undermines common goods. It is also helped by the unequal distribution of land and the concentration of political power in a few hands. This is represented in Figure 3, which must be read from the top, clock-wise. Growth and changes in the social metabolism cause EDC, which coalesce into a world movement for environmental justice with many local manifestations. If they are strong enough, they have a transformative power. Some of the new energy and materials sources (e.g. windmills, lithium) might cause new conflicts.

Figure 3. From growth and changes in social metabolism to ecological distribution conflicts and environmental justice movements

Source: Scheidel et. al. (2018).

11. Comparative, statistical political ecology based on the EJAtlas

As a social movement, environmental justice has distinctive collective actors (briefly discussed above). In the conflicts registered in the EJAtlas, they display several forms of mobilization or “repertoires of contention”. The first studies using the EJAtlas as a novel database were published in 2015 (Latorre et. al., 2015; Temper et. al., 2015). A 2018 special issue further consolidated its use for comparative political ecology (Temper et. al., 2018a). These studies employed in their analysis up to a few hundred cases and focused mainly on regional trends, such as environmental conflicts in Andean countries (Pérez-Rincón et. al., 2019), sectoral dynamics, such as conflicts over wind power (Avila, 2018), dams (Del Bene et. al., 2018), or mining (Aydin et. al., 2017), or specific thematic concerns, such as multidimensional violence in central American conflicts (Navas et. al., 2018). The only study employing a global dataset of 1,357 EJAtlas cases was published by Martínez-Alier et. al. (2016a), and provided statistics on actors involved and mobilization forms, while focusing further on qualitative aspects, such as a description of the protest vocabulary used by environmental justice counter-movements. Since then, the number of registered conflicts has more than doubled. With an analysis of 2,743

conflicts, Scheidel et. al. (2020) is by far the largest study using EJAtlas data. It provides new analyses of environmental conflicts in relation to sectors and income groups, actors and their successful protests forms, and key positive and negative conflict outcomes and their association to Indigenous and non-indigenous mobilizations.

Profiles on the main commodities involved, the most frequent companies (private or public) and social actors, the visible and potential impacts, the “repertoires of contention” for the whole EJAtlas could be compared across countries or regions (India, South America, China, Western and Central Europe). Similarly, one could compare the profiles for the outcomes (Martinez-Alier et. al., 2016b for comparison between India and South America). For instance, hunger strikes are disproportionately present in conflicts in India. Results are becoming available in top academic journals, testifying to the consistency of the abundant information gathered in the EJAtlas. (Scheidel et. al., 2020, Temper et. al., 2020).

12. Some slogans and banners of the global movement for environmental justice

Apart from such statistical analysis, there is another approach to research the global environmental justice counter-movement, and this is to look at its cultural expressions in the form of banners, murals, slogans, documentaries. While the ultimate causes of collective protests are the growth and changes in the social metabolism (flows of energy and materials), such protests exhibit cultural and symbolic elements that we gather in the EJAtlas. What is invisible and silenced in the official press and in academic writings becomes more visible and audible in the banners and slogans of spontaneous or organized demonstrations within the limits of what state and company violence will tolerate and the participants’ fear allows.

Consider for instance the current conflict against the Pan American Silver mine in Chubut, Argentina. The “Navidad” mining project is one of the largest silver deposits in the world. While local inhabitants reject the project, the national government and mining companies are pressing for changes to the law that prevents its exploitation. The banner (Figure 4, one essential element in social protests, together with shouted slogans, leaflets, murals, songs, documentaries) states that the place where the mine is located (the *meseta patagónica*) should not be a “sacrifice zone”, a term that is used by the USA environmental justice movement (see Table 1) (Lerner, 2010).

Figure 4. La meseta no es zona de sacrificio. Chubut (No a la mina).
Updated by Lucrecia Wagner 2020. <https://ejatlas.org/conflict/navidad-mine-of-pan-american-silver-chubut-argentina>

The source for Figure 4 is “No a la mina”, initially a local movement and now a well-known webpage in South America born in the Esquel conflict in 2000, where a new institution was born in Argentina, the public anti-mining consultation (imitating Tambo Grande in Peru) (Walter and Urkidi, 2017). Notice also the small banners announcing the two “Lof” taking part in the complaint. Lof is the basic social organization of the Mapuche peoples (in Chile and Argentina), a familial clan or lineage recognizing the authority of a Lonko. Consider now (Figure 5) the banners at the commemoration of Gloria Capitan, shot dead in July 2016 opposing the construction of a coal stockpile as leader of a local anti-coal movement and member of the Philippine Movement for Climate Justice. Katarungan means “justice”. She was 57 years old, one of the leaders of the Coal-Free Bataan Movement and the President of United Citizens of Lucanin Association (Samahan ng Nagkakaisang Mamamayan ng Lucanin), opposing the operation and expansion of coal plants and storage facilities in the Mariveles neighbourhood. Here local collective grievances and complaints were linked to a global call for “climate justice” (coal kills locally and globally).

Figure 5: Coal kills in Bataan, Philippines (Source: <https://ejatlas.org/conflict/coal-mining-leading-to-the-killing-of-gloria-capitan>)

Figure 6. Against a nuclear waste reprocessing plant in China (Juan Liu, ICTA-UAB). The banner says “For the next generation, refuse construction of the nuclear waste plant”. <https://ejatlas.org/conflict/thousands-protest-against-proposed-nuclear-reprocessing-plant-in-lianyungang-jiangsu-china>)

Many anti-nuclear movements starting in the 1970s appear in the EJAtlas. Organizations giving information over the years (such as WISE) are quoted. The symbol of a smiling sun and the slogan “No Nukes” became known worldwide. Consider for instance Figure 6 from Jiangsu. The protest took place in 2016 in Jiangsu, China, against a Sino-French project involving the

Areva corporation. The banner says “For the next generation, refuse construction of the nuclear waste plant”, the protest took place in 2016 in Jiangsu, China, against a Sino-French project involving the Areva corporation. The accident of Fukushima was invoked, and possibly some of the activists were also well informed about the stopping of the Creys-Malville fast breeder reactor in France in 1980 and other nuclear conflicts in France and elsewhere.

Figure 7. Women against “green deserts” in Brazil (Grettel Navas). Source: Via Campesina.

<https://ejatlas.org/conflict/women-agaist-the-expansion-of-eucalyptus-monoculture>

In common with other local actions around the world giving rise to the slogan “Tree plantations and not real forests”, the campaign in Brazil against *Desertos verdes* organized an action in Barra do Ribeiro, Rio Grande do Sul on 8 March 2006, Women’s Day: *Mulheres em Ação, Eucalipto no Chão!* - 3000 women from Via Campesina occupied the Aracruz Cellulose’s eucalyptus nurseries and cut down the trees (Figure 7). This was a symbolic show of “intersectionality”: an agrarian struggle, a women’s struggle, and an environmental struggle against the “green deserts” and in solidarity with indigenous people evicted by Aracruz in Espírito Santo.

In Tamil Nadu, India, two current conflicts (sulphur dioxide from copper smelting from a Vedanta factory, and contamination from mercury spilled by a Unilever factory) are classified in the EjAtlas in the category of “industries and utilities”. The Unilever's thermometer plant in Kodaikanal exposed many workers to mercury poisoning without giving them any protective equipment or information about the disastrous health effects of mercury. This toxic mercury, dumped around the factory and in forests, continues to pollute soil and groundwater, allegedly affecting thousands. The case involved activists in Tamil Nadu and in The Netherlands. Unilever refused full liability (Figure 8). As in other conflicts, a song was composed. In this case, by Sofia Ashraf and T. M. Krishna (see <https://www.youtube.com/watch?v=UhZz5vKi01c&feature=youtu.be>, visit 30-6-2020).

Figure 8. Unilever refused responsibility for Kodaikanal mercury poisoning, India
<https://ejatlas.org/conflict/hindustan-unilever-thermometer-factory-kodaikanal-tamil-nadu-india>

Source: India Today.

In Tuticorin after 20 years of complaints, thousands gathered in Thoothukudi district in March, 2018 asking for the smelter to be shut down. In May 22, 2018 as people protested against the Vedanta-owned Sterlite copper plant, the police opened fire on a rally which marked the 100th day of demonstrations. The following day another person died from being hit by a rubber bullet, taking the death toll up to 13. Dozens of people were wounded. The government of Tamil Nadu then asked for a definitive closure of the plant. https://www.business-standard.com/article/opinion/sterlite-protest-how-it-began-what-next-118052901513_1.html

The Vedanta corporation (housed in London) is well known because of the conflict on bauxite mining in the Niyamgiri Hill in Odisha where sacredness, indigenous rights, and environmental values were successfully deployed (Temper and Martinez-Alier. 2015). There are many other conflicts in the EJAtlas that have arisen from copper mining and smelting, including (as mentioned above) two of the oldest conflicts registered: the massacre in Rio Tinto (Huelva, Spain) in 1888, and the peasant complaints led by Tanaka Shozo around 1900 in Ashio, Japan, against the water and air pollution caused by the Furukawa smelter (copper appears as a main commodity in about 170 cases in the EJAtlas).

Africa witnesses many struggles against environmental injustices. The Niger Delta is a hub for protests against devastating oil extraction. A high point was the assassination of Ogoni leaders Ken Saro-Wiva and companions in 1995 from which the slogan “leave oil in the soil” was born. There are new protests against the extraction and export of a much older raw material, palm oil, in new plantations around the world, mainly in Indonesia but also including, for instance, Nigeria’s Edo State (Figure 9).

Figure 9. Representatives of the Owan and Okomu communities and civil society urged in June 2017 the administration in Edo State to revoke an order expropriating 13,750 ha in favour of Belgian company Okomu Oil Palm Company. <https://ejatlas.org/conflict/oil-palm-plantation>

Source: Bloom Shire.

All such conflicts are collective actions against socio-environmental injustices but the use of the words “environmental justice” for social movements (opposing “environmental racism”) dates back only to the early 1980s in the United States (Bullard 1993) inspiring the rest of the world. Mossville was one early settlement of free blacks since 1790. After the 1940s it became surrounded by industrial plants, making it “the most polluted corner of the most polluted region in one of the most polluted states in the USA”. In this sense, an ironic house sale advertisement in Mossville posted: “House for sale. 4 bedrooms, 2 baths. Caution: contaminated Groundwater. 1st air contamination, 2nd soil contamination. Now Groundwater contamination. Vista wants me to be a good Neighbour and Keep quiet and raise my children here while they make millions of dollars”.⁸ “Environmental racism” in Mossville (as in Brazil’s *quilombos*, Colombia’s *palenques* and maroon settlements in Jamaica) makes clear the parallel use of the terms “Cancer Alley” in the USA and Cancer Villages in China (more related to pollution from heavy metals than oil and gas).

⁸ Advertisement image available in: <https://ejatlas.org/conflict/mossville-louisiana-environmental-racism-united-states>.

Finally, one example from my own city of Barcelona (Figure 10). The Ateneu Popular Nou Barris occupies now the space left free by an asphalt plant (owned by the Barcelona City Council) dismantled in 1977 by direct action by neighbours carrying banners: “Save our lungs - Get the asphaltic plant out”. The asphalt was being used for paving the streets of the new quarters of the city that received many immigrants before the economic crisis of 1973.

Figure 10. Dismantling the “planta asfáltica” and building the Ateneu Popular, Nou Barris, Barcelona. <https://ejatlas.org/conflict/planta-asfaltica-noubarris-barcelona>

The rural and urban cases mentioned here and documented in the EJAtlas, are related to metal mining, fossil fuels and climate justice, nuclear energy, industrial pollution, land and biomass grabbing. The banners, murals, slogans, songs, documentaries and theatre performances recorded in the EJAtlas show that many complaints are “glocal” (Swyngedouw, 1997). They have local roots and carry global parallels and implications. There are many links between the conflicts that could be researched in the EJAtlas by network analysis, e.g. the campaign Foil Vedanta is active in Tamil Nadu and London, and has also been active in Zambia and of course in Odisha because of the Niyamgiri Hill case.

Thus, a slogan heard in many gold mining conflicts in Latin America is *el agua vale más que el oro*. This was expressed in banners (and t-shirts) (Figure 11), in the early boom of open cast mining in the 1980s and 1990s. The slogan and t-shirt when displayed by Pope Francis become strong performative symbols. In fact, the encyclical *Laudato si* of 2015 has two full paragraphs (51 and 52) on the Ecological Debt from rich to poor countries because of resource plundering (ecologically unequal trade), environmental liabilities, and excessive use of environmental common space for waste disposal, including the greenhouse gases.

Figure 11. Pope Francis and Senator (and film-maker) Pino Solanas, 2013 (public domain).

Demonstrators using this slogan *el agua vale más que el oro* ask for the primacy of socio-environmental valuation over chrematistic valuation. People in Tambogrande and Yanacocha (Peru), Esquel and Famatina (Argentina), La Colosa (Tolima, Colombia, against Anglo Gold Ashanti) might think that they themselves invented the slogan. We don't know who did. No organization leader went around *bajando la consigna*, imposing the *mot d'ordre* or rallying cry of "water is more valuable than gold". This slogan means that, although one kg of water is far less valuable than one kg of gold on a chrematistic scale, this is not so on other scales of valuation. The slogan accepts a basic tenet of ecological economics: incommensurability of values, long words that most participants in such conflicts would not use. The slogan implicitly asks, who has the power to impose a standard of value over others? It also reveals the common emotions of participants in anti-gold mining movements in Latin America who easily remember the encounter between Pizarro and Atahualpa. The slogan is sung in different styles throughout the subcontinent. Can the subaltern sing? Yes, sometimes. ⁹

The slogan scales up in countries in the subcontinent. In conflicts in Azuay province in Ecuador involving the companies Iamgold and later IVM over the Kimsacocha gold mine, on 24 March 2019 in the Girón district a popular consultation on mining was held, the first one in the country whose results were deemed to be compulsory. It took thirty years of struggle by the Federación de Organizaciones Indígenas y Campesinas del Azuay and the Unión de Sistemas Comunitarios de Agua de Girón to reach this point. They had support from citizens' movements such as Colectivo Yasunidos de Guapondelig (Cuenca) (itself linked to the countrywide Yasuni ITT campaign "to leave oil in the soil"). The voting was a success. Three months later,

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=yvmvzKGkJSTc>.
<https://www.youtube.com/watch?v=L6bOCRiNEE>.

environmental groups gathered outside the Constitutional Court in Quito at whose door they placed a ballot box with the phrase "water is worth more than gold". The prefect (governor) of Azuay, Yaku Pérez, present at the gathering with community leaders from the canton of Girón, said: "in water sources, in moors, wetlands, water recharge areas, we want no type of mining whatsoever, small or medium, mega, neither formal nor informal". The songs and banners stating that "water is more valuable than gold" are thus performative symbols at local level and provincial level in Ecuador. Governor Yaku Pérez uses the slogan¹⁰ (*Yaku* means water in Quechua, this is his adopted first name). He might be a candidate for president in 2021. I would like to know whether *el agua vale más que el oro* appears in confrontations in other continents over open cast gold mining, translated into some of the thousands of languages spoken by the "subaltern", many of which are becoming extinct.

13. The vocabulary of environmental justice

In 2014 we (as members of the EJOLT project) published a long collective article called "Between activism and science. Grassroots concepts for sustainability coined by Environmental Justice Organizations". The abstract to this article reads: "In their own battles and strategy meetings since the early 1980s, EJOs (environmental justice organizations) and their networks have introduced several concepts to political ecology that have also been taken up by academics and policy makers. In this paper, we explain the contexts in which such notions have arisen, providing definitions of a wide array of concepts and slogans related to environmental inequities and sustainability, and explore the connections and relations between them. These concepts include: environmental justice, ecological debt, popular epidemiology, environmental racism, climate justice, environmentalism of the poor, water justice, biopiracy, food sovereignty, "green deserts", "peasant agriculture cools down the Earth", land grabbing, Ogonization and Yasunization, resource caps, corporate accountability, ecocide, and indigenous territorial rights, among others. We examine how activists have coined these notions and built demands around them, and how academic research has in turn further applied them and supplied other related concepts, working in a mutually reinforcing way with EJOs." (Martinez-Alier et. al.,2014).

All such terms aim to have some influence through counter-movements and initiatives towards societal transformations. The activists become experts accompanied by new forms of academic research and advocacy such as the EJAtlas. Because of the EJAtlas work, the number of terms has more than doubled because of better geographical coverage (in India, China, Indonesia) compared to those shown in Martinez-Alier et. al., 2014, 2016a, 2016c. This is work in progress. For instance, the term "sacrifice zone" has been adopted in different countries from its probable origin in the USA. Thus, the region of Quintero-Puchuncaví <https://www.ejatl.org/conflict/ventanas-industrial-complex-chile> is known by its residents and activists as one of five Chile's "sacrifice zones". The movement in France against the proposed Nantes airport introduced the word *Zadiste*, from the acronym ZAD, *zone à défendre*: a zone to

¹⁰ <https://ejatl.org/conflict/iamgold-in-quimsacocha-ecuador>. (Also <https://www.elcomercio.com/actualidad/prefecto-azuay-corte-constitucional-mineria.html>). El Comercio. Yaku Pérez, 20 minutes speech in Guaranda, Bolivar province, Ecuador. 2019. https://www.facebook.com/watch/live/?v=693754644427546&ref=watch_permalink

be defended avoiding its sacrifice. In 2015 Naomi Klein in her book on climate change introduced the word *Blockadia* that she had heard from activists in Canada and the USA opposing pipelines. In Germany, the *Ende Gelände* movement (blockading lignite mines) has achieved world notoriety. The *Stay Grounded* movement is also new: it opposes “greenfield” airports and expansion of old “brownfield” airports. About 60 cases on airport conflicts have been uploaded in EJAtlas with this movement’s help. It held a conference on 12-14 July 2019 in Barcelona co-sponsored by the EnvJustice project through Sara Mingorría. <https://stay-grounded.org/conference/>

Many of these slogans represent calls for “degrowth in practice” even if the word “degrowth” has an origin different from the environmental justice movement. (Martinez-Alier, 2012; Akbulut et. al., 2019).

Table 1. *Vocabulary of the Global Environmental Justice Movement (and everyday slogans and terms of environmental resistance).*

1.- Environmental Justice (EJ). USA Civil Rights Movement, North Carolina (Warren County) 1982 against environmental injustices (Bullard 1993). “People of color” and low-income populations suffer disproportionate harm from waste sites, refineries and incinerators, transport infrastructures. In 1991, the 17 Principles of Environmental Justice were proclaimed.

2.- Environmental racism. USA. Rev Benjamin Chavis, 1982. The fight for EJ, against pollution in Black, Hispanic, Indigenous areas, was seen as a fight against environmental racism.

3.- Ecological debt. Instituto Ecología Política, Chile, 1992, Acción Ecológica 1997. Rich countries’ liability for resource plunder and disproportionate use of space for waste dumping (e.g. GHG). (Warlenius et al., 2015. Pope Francis, *Laudato si*, paragraph 51, 2015).

4.- Popular epidemiology. Brown, P. 1987, 1997. “Lay” local knowledge of illnesses from pollution may be more valid than official knowledge (sometimes absent).

5. Environmentalism of the poor. A. Agarwal/ S. Narain (CSE, Delhi) c. 1989. Hugo Blanco (Peru) 1991. Struggles by poor/ indigenous peoples against deforestation, dams, mining; collective projects for water harvesting, forest conservation. “Environmental defenders” is a related term (2017) for ordinary people taking action to protect the environment, including land and water rights, not always defining themselves as environmentalists (Scheidel et. al., 2020).

6.- Food sovereignty. Via Campesina, c. 1993. People’s right to healthy, culturally appropriate, sustainably produced food. Right to define own food and agriculture systems.

7.- Energy sovereignty 2014. Catalan Network for Energy Sovereignty, Xarxa per la Sobirania Energètica, inspired by La Via Campesina definition of “food sovereignty” in 1996. The right of conscious individuals, communities and peoples to make their own decisions on energy generation, distribution and consumption in a way that is appropriate to their ecological, social, economic and cultural circumstances, provided that others are not affected negatively. <https://tierrayterritorio.wordpress.com/2009/08/15/foro-comunidades-indigenas-autodeterminacion-y-soberania-energetica/>

8.- Climate justice. CES (Delhi), 1991, Durban Alliance, CorpWatch 1999-2002. Radically reduce excessive per capita emissions of carbon dioxide and other GHG. “Subsistence emissions vs. luxury emissions”.

9. Water justice, hydric justice. Rutgerd Boelens, EJOs in Latin America (e.g. CENSAT). 2011. Water should not run towards money, or towards power. It should go to those needing it for livelihood. E.g. in Catalonia the slogan *Lo riu és vida* against the transfer of water from the Ebro River (Boquera Margalef, 2007), and in Valencia the movement *Xúquer Viu*.
10. Water as human right. Pablo Solon (Bolivian envoy to UN), Maud Barlow (Council of Canadians), 2001. Human Right to Water recognized by UN as independent human right 2011.
- 11.- *Hidrocracia*. Movimiento Colombiano en Defensa de los Territorios y Afectados por las Represas: Ríos Vivos (2011). MAPDER (Mexico) MAB (Brazil). *Hidrocracia* is used to characterize the politics in the hydroelectric business in Colombia, opposed by Ríos Vivos. <https://censat.org/es/noticias/colombia-se-constituye-movimiento-rios-vivos-de-afectados-por-represas>
- 12.- “Damn the dams”, slogan, songs, documentary by Jack Palermo, 2018 (Conn., USA) on damn removal; documentary (2012) with title *Iste Böyle*. Damn the Dams, directed by Oslem Sariyildiz (Turkey); documentary, Greenpeace, 2016, Damn the damn, Keep the Tapajós river alive. (Brazil). Also song on the Manapouri damn in New Zealand (against bauxite smelting). The expression was used also in struggles in Pulangi River, Mindanao, Philippines, in Alberta, Canada, etc. <http://www.indiawaterportal.org/articles/damn-dams-say-displaced>
- 13.- “Green Deserts”. Brazil, network against eucalyptus plantations, *Rede Alerta contra o Deserto Verde*, 1999. Brazilian local term for eucalyptus plantations, used by networked CSO and communities, also by researchers and activists for any tree plantation.
- 14.- Tree Plantations are not forests. *Pulping the South*, 1996 by R. Carrere, L. Lohmann. The World Rainforest Movement WRM collects and spreads information on tree plantation conflicts, proposing a change in the FAO definition of forest, to exclude tree monocultures. Lohman (1996): ordination of trees, practiced against tree plantations (such as eucalyptus) by Buddhist priests and ecology movement from Thailand.
- 15.- Land grabbing. GRAIN (small pro-peasant EJO), 2008. The wave of land acquisitions in Southern countries for plantations for exports, leading to first statistics on land-grabbing.
- 16.- Resource caps. Resource Cap Coalition, RCC Europe, c. 2010. It advocates reduction in global resource use and in poverty. It calls for a European energy quota scheme and the ratification of the Rimini protocol.
- 17.- To Ogonize / Yasunize. ERA Nigeria, Acción Ecológica, Oilwatch, 1997-2019. “Leave oil in the soil” to prevent damage to human rights and biodiversity, and against climate change. Other slogans: “leave col in the hole”, “leave gas under the grass”. <http://www.ejolt.org/2013/05/towards-a-post-oil-civilization-yasunization-and-other-initiatives-to-leave-fossil-fuels-in-the-soil/>
- 18.- Blockadia. Oil Watch (1997). Naomi Klein's book on climate change (2014). Resistance movements against fossil fuels for "glocal" reasons, north and south. Against oil and gas pipelines (Canada and USA). Documentary by the Seneca Nation of Indians entitled “Denying Access: NoDAPL to NoNAPL”.
- 19.- Rights of Nature. Ecuador: 2008 Constitution, art 71, pushed by Acción Ecológica and Alberto Acosta. Actionable in court cases.
- 20.- Corporate accountability. Friends of the Earth International, 1992-2002. At UN Johannesburg 2002 summit, FoE proposed the adoption of a Corporate Accountability Convention, against lukewarm CSR principles. Corporate lack of liability or “corporate social irresponsibility” would be accurate terms.
- 21.- “Critical mass”, bicycle rights. San Francisco 1992 (Chris Carlsson). International movement reclaiming the streets, cyclists marching together to impose cyclists rights. “We are not blocking the traffic, we are the traffic”.

<https://ejatlas.org/conflict/first-critical-mass-san-francisco-history-of-an-organized-coincidence-a-celebration-and-protest>

22.- Urban “guerrilla food gardening”, c. 2000, started by “food justice” networks (USA; UK). Vacant lot food growing, permaculture, community gardening movements in cities around the world. Related to US so-called “Food Deserts”, with only fast food chains and corner-store marts. Unavailability of fruits, vegetables, and meats cooked without frying oil.

23. -Urban waste recycling movements. c. 2005, GAIA against incineration and “energy valorization” of urban waste. Unions or cooperatives of urban waste-pickers, waste gatherers, with their positive environmental impact (movements in Delhi, Pune, Bogota and elsewhere). WIEGO alliance. <https://ejatlas.org/featured/wastepickers>

24.- "Zero-waste" movement (GAIA). Movement promote the redesign of industrial "life cycles" so that all products are reused, avoiding trash sent to landfills or incinerators. The process recommended is one similar to the way that resources are reused in nature.

25.- Toxic colonialism, toxic imperialism. BAN, Basel Action Network, c. 2000. Fighting the long-distance export of waste from rich to poor countries, forbidden by Basel Treaty, e.g. ship-breaking in South Asia, chemical or nuclear waste, e- waste.

26.- Post-extractivism. Latin America, 2007, E. Gudynas (CLAES), A. Acosta, Maristella Svampa Against the reprimarization of LA economies. Transition to a sustainable economy based on solar energy and renewable materials. Bans, quotas and taxes on raw materials exports.

27.- *Buen Vivir, Sumak Kawsay*. Ecuador and Bolivia 2008. Adopted in Constitutions of both countries, inspired by indigenous traditions and by the “post-development” approach.

28.- Indigenous territorial rights, and prior consultations. Convention 169 of ILO, 1989; Adivasi forest rights in India. Used in conflicts on mining, oil exploitation, dams... Communities ask for applying legislation defending indigenous rights.

29.- “Sand mafias”. Name given c. 2005 by environmental movement, journalists. The illegal “mining” of sand and gravel in India in many rivers and beaches, driven mainly by the growing building and public works industry, also by sand mining for metals (e.g. ilmenite). A world phenomenon.

30.- Cancer Alley (Louisiana US). Cf the documentary film "Fuel" by Josh Tickell. Also e.g. <https://ejatlas.org/conflict/mossville-louisiana-environmental-racism-united-states>. In 1987, when residents in primarily African-American and low income, noticed the abundance of cancer cases within their communities, “Cancer Alley” was named. It grew to encompass an 85 mile stretch between Baton Rouge and New Orleans, known as the “petrochemical corridor”.

31.- Toxic activists. Ph. Brown, 1993 in the context of popular epidemiology. Refers to laypeople who organize themselves to build knowledge to establish causal relations between a disease and toxic pollutant.

32.- Sacrifice zones. Steve Lerner wrote the book *Sacrifice Zones: The Front Lines of Toxic Chemical Exposure in the United States* 2010. The term is used elsewhere, e.g. in Chile #NomazonasdeSacrificio. <https://www.latercera.com/nacional/noticia/quintero-puchuncavi-la-zona-sacrificio/295044/>

33.- “Cancer villages” 癌症村, áizhèng cūn. Also “pneumoconiosis villages (尘肺病chénfèi bìng). In China, name adopted by academics, officials (Lora-Wainright, 2013, 2017). Rural villages where industry caused pollution (e.g. heavy metals), where lay knowledge of illness is relevant, and subdued protests take place. *Ecologia Política* n. 56 (by Juan Liu, 2018).

34.- P-ainful X-ykene, p-Xylene (para-xylene). Since the first protest happened in Xiamen China 2007, over ten anti-PX protests in the whole country, including Dalian, Maoming, Ningbo, Jiujiang, Zhangzhou, Chengdu, Kunming, Shanghai Jinshan have been recorded (in the EJAtlas).

35.- CO2lonialism. Co-produced by activist and scholars. In 2000, Norwegian environmental organisation Norwatch published a first report (Eraker, 2000). Promotes a progressive decolonising climate agenda.

36.- *Ende Gelände*. (Enough!) Alliance of people from the anti-nuclear and anti-coal movements, the Rhineland and Lausitz climate camps and the Hambacher Forest anti-coal campaign from 2015. Movement against lignite mining in Germany, civil disobedience, direct action against open cast mines, motivated by climate change mainly.

37.- *Grands Projets Inutiles Imposés* (GPII). Name given to a network in Europe since 2012, with meetings in Nantes, Stuttgart, Rosia Montana (Romania) against large “superfluous” public works (e.g. TAV between Turin and Lyon) or open cast mining projects. (Burballa-Noria, 2019).

38.- *Proyectos de muerte*. (Projects of Death). Used in Mexico against open cast mining, hydropower for the mining industry, and fracking projects, particularly in the Sierra Norte of Puebla

39.- Chipko Andolan (Chipko movement). Movement in the 1970s of saving trees in the Himalayas by sticking to them (Chipko), was applied again in Odisha in 2018 (to protect an old sal forest). Also in Appiko mvmt (Karnataka). <https://ejatlas.org/conflict/beerery-project-destroying-jhinkargadi-forest-in-balarampur-village-odisha-india>

40.- *Koyla satyagraha*. In 2016's Gandhi Jayanti, over 1400 people from 25 villages in Raigarh district of Chhattisgarh participated in the fifth Koyla Satyagraha, a movement claiming rights over land, forests and resources in this coal mining region. A new term and form of action, in which the local people extracted coal manually, and submitted the money earned to the national treasury, claiming, ‘If the government wants the coal beneath out land, we will give it to them, but we won’t part with our fertile land’. (Brototi Roy).

(Satyagraha: is a neologism invented by Mahatma Gandhi in 1906. The term comes from satya, 'truth', and agraha, 'insistence', it represents the struggle and civil disobedience carried out in a systematic way, with ethical-political objectives and with a spiritual dimension).

41.- *Jal satyagraha*. Medha Patkar and others started Jal Satyagraha in Narmada. As the Narmada continued to rise, the Narmada Bachao Andolan launched a *jal satyagraha* to press for rehabilitation of villagers whose homes and land are submerged. (Hindustan Times 16/9/2017). The Narmada Bachao Andolan was the movement against the dams to save the Narmada River. <https://ejatlas.org/conflict/dams-on-the-narmada-river-india>

42. *Jaan Denge par Jameen Nai* (We will give our lives but not our lands)/ ‘*Na Jaan Denge, Na Jameen*’ (We will neither give our life, nor our land). The slogans highlight the attachment that people have to their land, which is often an extension of their cultural and ancestral heritage. Tthe threats of violence and death are very real. In recent years, the new slogans have become more empowering (Brototi Roy 2018. *Ecol. Pol.* 55, also Brototi Roy 2019).

43.- *Poromboke* song for the Commons. T.M. Krishna's song in 2017, complaining about the destruction of Ennore Creek, north of Chennai, by coal-fired power plants and polluting industries. Based on a paper by Nityanand Jayaraman, insisting that the meaning of the word Poromboke in Tamil is “the commons”. Mangroves and beaches are commons and are being destroyed: *Poromboke ennaku illai, poromboke unnaku illai* (Poromboke is not for me, it is not for you). *Poromboke ooruike, poromboke bhoomikku* (Poromboke is for the city, it is for the

Earth). <https://ejatlas.org/conflict/fishers-protest-destruction-of-mangroves-in-ennore-india>

44.- Ocean Grabbing. The international movement in defence of fisherfolk. (TNI). <https://www.tni.org/en/collection/ocean-grabbing>. In parallel to “land grabbing”, to cast new light on processes of enclosures negatively affecting communities whose cultural identity and livelihoods depend on their involvement in small-scale fishing. Ocean grabbing is meant to capture the control of fisheries by powerful economic actors.

45.- “Tragedy of enclosures”. Jon Kurien, 1991. Criticism of Garrett Hardin’s “tragedy of the commons” in the context of the Kerala movement of defence of local fisherfolks against outside trawlers. <https://ejatlas.org/conflict/fisheries-kerala-india>. [Kerala Swathantra Malsya Thozhilali Federation \(KSMTF\) - the Kerala Independent Fishworkers Federation in South India](#).

46.- Fisheries Justice, inspired by the Kerala movment. A national and transversal organization (KIARA, Indonesia (People’s Coalition for Fisheries Justice) established in 2003, initiated by WALHI, Bina Desa, JALA (Fishermen’s Advocacy Network for North Sumatra), Federation of Fishermen Archipelago (FSNN). Coastal Links South Africa (CLSA) established in 2003 as a vehicle for small-scale fishers to secure their livelihoods and human rights. It applies to both ocean and inland fisheries. In South Africa, fishers’ organisations such as Masifundise and Coastal Links, connect fishing communities across the country. They are key members of the Coordinating Committee for the transnational movement, the World Forum of Fisher Peoples (WFFP). (Mills 2018).

47.- *Zadistes*. Activists from the resistance against the airport in Nantes. *Zone à défendre (ZAD)* (Zone to be Defended), a joke on the state-sponsored acronym ZAD meaning “zone to be developed”. Word introduced in France by militants calling themselves *zadistes* to refer to their long term occupation and blockade of projects such as the Nantes airport, stopped in 2018. The Nantes ZAD is an area of 1600 ha delimited in 1974 for a new airport.

48.- *Tolak reklamasi* movement, Indonesia. #ForBALI (Forum Rakyat Bali Tolak Reklamasi), a growing number of NGOs, artists and Balinese people concerned with the preservation of their island. The weekly demonstrations organised by Banjars (local communities), multiple banners and billboards show the artistic talent and determination of the people to be heard (Sara Mingorría). <https://ejatlas.org/conflict/tolak-reklamasi-bali-indonesia>

49.- “Stay grounded” network, stay-grounded.org. Over 30 EJOs by 2018, and growing. Global network to counter aviation launched by local airport opposition groups, climate justice activists, NGOs, trade unionists, academics, groups supporting alternatives like night trains, supporting communities which struggle against offset projects or biofuel plantations.

50.- *Justiça nos trilhos*, “justice in the railways”. Marcelo Firpo Porto et. al.. 2013. Against the loss of life in accidents caused by massive iron ore transport by railway to the export harbours in Brazil.

51.- *Paremos de fumigar* (“stop fumigating”). Madres de Ituizango in Cordoba, Argentina. Movement against agricultural GMO, referring to Monsanto Round Up herbicide in soybean production. <https://ejatlas.org/conflict/monsanto-and-soy-monocultures-argentina>

52.- Biopiracy. RAFI (Pat Mooney) 1993, popularized by Vandana Shiva. Appropriation of genetic resources (in medicinal or agricultural plants) without recognition of knowledge and property rights of indigenous peoples.

53.- Biocide. Rachel Carson (1963) in *Silent Spring*. “These non selective chemicals have the power to kill every insect, the ‘good’ and the ‘bad,’ to still the songs of the birds and the leaping fish... they should not be called insecticides but *biocides*.” Through Carson’s crusade, biocides like DDT were banned but new chemicals like neonicotinoids and similar “systemic” insecticides/ biocides have taken their place.

54.- Ecocide. Zierler, 2011. As the public increasingly questioned the war in Vietnam, a group of US scientists

deeply concerned about the use of Agent Orange started a movement to ban what they called “ecocide”.

55.- Environmental disruption. International Symposium on Environmental Disruption in the modern world, held under auspices of the International Social Science Council (Paris) in Tokyo, March 8-14, 1970. A term was first used interchangeably with the Japanese term *Kogai* (book by Shigeto Tsuru). “Environmental disruption” was used in the 1970s by economist K.W. Kapp (who asserted that externalities were not market failures but cost-shifting successes).

56.- *Kogai*. After many instances of industrial pollution in Japan (Ashio copper mine around 1900), in 1955 the word *kogai* meaning pollution was introduced (S. Tsuru, 1999) gaining wide currency, covering pollutions of all kinds and undesirable side effects of economic activities.

57.- "No Nukes" / No Nukes but Children (要孩子不要核子 yào háizi bù yào hé zǐ). Anti-nuclear movement of the 1960s and 1970s, strong in the US, France, Germany. Also in Japan, Korea, China, Taiwan and elsewhere. In Chinese slogan is related to two conflicts in Guangdong and Jiangsu, China. (Juan Liu).

58.- *Clear water and blue mountains are mountains of gold and silver// Lucid waters and lush mountains are invaluable assets* “绿水青山就是金山银山”(lǜ shuǐ qīng shān jiù shì jīn shān yín shān). In many environmental protests in China, people will hold banners with this sentence to legitimize their demonstrations or street marches in front of the local government. (Juan Liu).

59.- “Collective stroll” or “go for a walk”(散步, sànbù or 集体散步, jí tǐ sànbù). A euphemism for “demonstration” or “protest”. Like “sipping tea” –a meme in social media or chat room of discretely taking part in verbal disclosure of some valuable, interesting or useful information. The listeners quietly sips tea as they drink in the information also. There are similar forms of protests in other countries. “We Walk” activists carried anti-junta protest from Bangkok to Khon Kaen. <https://isaanrecord.com/2018/02/14/we-walk-activists-protest-bangkok-khon-kaen>

60.- *Nemagon nos mata* (Nemagon Kill us) (DBCP). Central American movement, asking for reparations for damage to the health from use of DBCP in banana plantations. Strong in Nicaragua. (Gretel Navas)

61.- *Nos semences, nos savoirs, Monsanto ne passera pas par nous.* (Our seeds, our knowledge, Monsanto will not pass over us). Slogan against GMOs (Monsanto Bt cotton) in Burkina Faso <https://ejatlas.org/conflict/the-retreat-from-monsanto-bt-cotton-burkina-faso>

62.- *Faucheurs volontaires*. (Volunteer mowers), against GMO, a French movement (similar actions took place in Germany, Portugal and UK). 6,700 militants committed to destroy the test plots of GMO crops in the open field. On 5 June 1999, a group led by José Bové entered the Center for International Cooperation in Agronomic Research for Development (CIRAD) in Valletta, near Montpellier, and destroyed a greenhouse in which a European research project was conducted. https://fr.wikipedia.org/wiki/Faucheurs_volontaires

63.- *Sin maíz, no hay país*. In Mexico, 300 EJOs, peasant movements, workers unions, human rights, women's and food organizations, joined on June 25, 2007 to launch the National Campaign “Without Maize, there is No Country” defending food sovereignty, the reactivation of the countryside, and criticizing the use of GMOs. <https://www.jornada.com.mx/2017/07/15/opinion/015a1pol>

64.- SLAPP, a strategic lawsuit against public participation (SLAPP). A lawsuit is started by a company against environmentalists, to censor and intimidate them by burdening them with the cost of a legal defence until they abandon their criticism or opposition.

14. Conclusions

The EJAtlas is basically an archive of ecological distribution conflicts that took place in the last decades or are taking place now at the commodity extraction frontiers or at the waste disposal frontiers. The EJAtlas is a product of the grassroots counter-movement for environmental justice, and at the same time a tool for researching its contemporary history and support its presence across world regions and cultures. The EJAtlas contains valuable information on the cultural expressions of such conflicts. It also provides coded materials for research on comparative, statistical political ecology. One of its main purposes is to lift the curtain of invisibility over worldwide movements for environmental justice or “liberation ecology” (these are names that look at the aims of the movements) or the environmentalism of the poor and the indigenous, ecofeminism, subaltern environmentalism, the environmentalism of the dispossessed, peasant or agrarian environmentalism, working-class environmentalism, the environmentalism of “peoples of color” (names that look at the actors).

It is not obvious that such an archive as the EJAtlas should exist. It came from our own initiative. The records of environmental conflicts are not stored in official files open to research. Police records will be useful in future, at state level, if they are well preserved. Also judicial archives, in some cases. Corporations’ archives may provide evidence in due course of their own awareness of unacknowledged environmental liabilities and even of their practices of “counter-insurgency” to eliminate environmental defenders (Dunlap, 2019). But no official body shows so far any sign of interest in building up such an archive. The ILO publishes statistics on strikes but nobody in the UN (or UNEP) was willing up to now to sponsor a worldwide archive of environmental conflicts. Global Witness (an NGO) started to publish statistics on killed environmental defenders, not the UN and not even the UN Rapporteurs. Global Witness had not the means to record also the wounded, the jailed, the displaced and the frightened, so it specialized on deaths of environmental defenders. Its valuable work has had a social impact and been used by academics. Other activists with close links to the environmental movements of the poor and the indigenous such as OCMAL with its map of mining conflicts in Latin America, Fiocruz with the Marcelo Firpo Porto’s and Tania Pacheco’s map of environmental and health injustices in Brazil, and other NGOs with other inventories (the CSE in India), promoted such maps and archives. We imitated them. After eight years of academic and activist work at ICTA UAB the EJAtlas is now recognised as a tool useful in the field of comparative, statistical political ecology (Scheidel et. al., 2020) and for teaching in undergraduate and graduate courses in the environmental social sciences in a wide range of countries (Walter et. al., 2020). It can also be used for courses in business administration and management and as a guide to investors focusing on Corporate Social Irresponsibility and non-compliance with ESG standards (Maher, 2020; Riera and Iborra, 2017). In particular, corporate managers are supposed to give primacy to the financial interests of shareholders. Hence the systematic lack of acknowledgement of environmental liabilities (Kapp, 1950). They also know that in the extractive industries they need in practice a SLO, “social licence to operate”. The CSR is geared to building good relationships with affected stakeholders to increase material and energy extraction, or to dispose of waste without opposition. There are many recent calls for “responsible management” attending to the demands of diverse stakeholders (shareholders, managers, employees, communities, and different varieties of environmentalists), all with different values. The EJAtlas provides thousands of examples of value system contests in ecological distribution conflicts involving private or public businesses.

Political ecology studies ecological distribution conflicts, and it puts biophysical reality (increased material and energy flows, climate change, increased HANPP and loss of biodiversity) at the centre of politics (Temper, 2016, on the HANPP). Instead, mainstream environmental sociology, political science and neoclassical environmental economics still hold fast to Inglehart's notion that "the poor are too poor to be green". Environmentalism is supposed to grow in the so-called "post-materialist" affluent societies, and ecological modernization and technological improvements will hopefully come to the rescue with increasing incomes making pollution follow a "Kuznets curve" and also achieving at least relative dematerialization of the economy. Moreover, the environment will improve by public policies. Bottom up protests are deemed irrelevant or marginalized and repressed.

On the other hand, from the traditional Left, we got the view that appreciation for the environment is a luxury of the rich; economic growth is supposed to be more important for the masses than biodiversity loss and climate change. As a consequence, the voices of the poor and the indigenous asking for socio-environmental justice are not heard. Moreover, the marginalised groups referred to as "subaltern" by Gayatri Spivak cannot be heard because, to start with, they cannot speak across the enormous gulfs of coloniality and racism which certainly exist in the world. Spivak's "Can the Subaltern Speak?" questioned the ability of the silenced, colonised, invisible groups to make their voices heard without distortion. "When the subaltern speaks there is not enough infrastructure for people to recognise it as resistant speech" (Lahiri, 2011). The EJAtlas is such an infrastructure, a living open-access archive for what sometimes is called "subaltern environmentalism".¹¹ This variety of environmentalism is really the same as environmental justice and the environmentalism of the poor and the indigenous, the "people's environmentalism" or *ecologismo popular* made so visible in the EJAtlas. When an indigenous group manages to stop a conflictive mining project, one could say that their actions speak louder than words. It is not so difficult to hear subdued or strong movements for environmental justice across the world, composed of similar types of complaints against dispossession and contamination caused by the growth and changes in social metabolism (concomitant with the operations of the industrial economy), similar commodities, similar social actors, similar forms of mobilization and also of repression when confronting similar public or private companies, similar allies. All of these movements, no doubt, with local characteristics (Aguelovski and Martinez-Alier, 2014). For instance, the meanings of women's environmental activism (Agarwal, 1992) are similar but somewhat different across the world, as reflected in the EJAtlas (Tran et. al., 2020).

Thus, the Pastoral da Terra in Pará, Brasil, is a movement born from "liberation theology", and it is similar in its support for environmental struggles to the role of some Catholic bishops in the Philippines, and similar also although different in some respects from Buddhist support for environmental activists in some Asian countries, and also similar but different to the defence of "sacred groves" in some conflicts on biomass extraction in India.

¹¹ For instance, R. Sreejith Varma, 2019, *The Subaltern Environmentalism of Mayilamma. Reading and Translating Mayilamma: The Life of a Tribal Eco-Warrior* (on the Plachimada struggle in Kerala against Coca-cola, and its leader, Mayilamma). <http://ala.keralascholars.org/issues/13/mayilamma/>. Or Diacronie. Studi di storia contemporanea in April 2020 call for papers on "Can the Subaltern Speak" through the Environment? At the confluence of Environmental History and Subaltern Studies. https://www.studistorici.com/2020/01/31/cfp-44_en/

Protest actions give birth to social movements (local, “glocal”, and sometimes international), rarely aligned with political parties, and resting sometimes in already existing organizations or creating new short-lived ones. Many local protests create ad-hoc local support groups that sometimes form networks; normally they are not supported by strong formal environmental organizations (Kousis et. al., 2008). What matters (in the analyses that draw on the EJAtlas) is the types of social actors, their grievances and claims, their forms of mobilization, and whether the outcome is of success or failure in stopping projects and in changing policies, and not so much the names of ephemeral or lasting organizations.

The EJAtlas rests on the hypothesis that there are structural continuities and transformations in the patterns of socio-environmental conflicts, responding to changes and growth in the social metabolism. Mainstream economics and economic history have been nearly blind to the changes in the social metabolism, oblivious of the entropy law and too concerned with economic accounting. Such changes in social metabolism explain why there were no movements against fracking twenty years ago and why there are so many today. There were no movements against eucalyptus plantations for paper pulp eighty years ago, or against oil palm plantations forty years ago, or against nuclear power plants sixty years ago. There were no movements then against the threat of dioxins from incinerators (as in China today). But there were social movements against sulphur dioxide from Rio Tinto and Furukawa copper smelters 130 years ago, and against hydropower plants also many decades ago. Social movements related to coal mining are certainly not new; they are more numerous than ever before because coal extraction and burning increased seven times in the 20th century and still increase today (until 2020 at least). To old issues of miners safety and health and conditions of work there is now the added argument of “climate justice”.

There is a world counter-movement against the exploitation of raw materials and the disposal of waste based on local instances of resistance. It should find allies in the smaller movements in the global North preaching “prosperity without economic growth” or Degrowth (Martinez-Alier, 2012). The social actors in this world movement for environmental justice deploy many different valuation languages, their values are often incommensurable (at least to start with) with money valuation of damages. Political ecology and ecological economics advocate the acceptance of different valuation languages to understand such conflicts. Who has the power to reject valuation languages such as sacredness, livelihood, rights of nature, indigenous territorial rights, archaeological values, and ecological or aesthetic values in their own units of account? Who gives mainstream economists the power they have? (Martinez-Alier, 2002).

Through the EJAtlas we discover indigenous populations (sometimes “refugees” at the frontiers of commodity extraction) who are often protagonists of such struggles (Scheidel et. al., 2020). Their names are important, because indigenous identity is one of their main instruments of self-defence (Hanacek et. al., 2020, for the Arctic). As the pressure on the natural environment and human livelihoods increase, there are more and more ecological distribution conflicts. They occupy central stage in today’s society and economy often overlapping with gender, ethnic, social class, geopolitical conflicts, and hopefully will occupy soon central stage in political philosophy and politics (Charbonnier, 2020). Making old or emergent EDCs more visible through the EJAtlas contributes to placing political ecology and socio-environmental justice at the centre of politics.

References

- Agarwal, B. (2001). "Participatory exclusions, community forestry, and gender: An analysis for South Asia and a conceptual framework", *World Development* 29 (10), 1623-1648. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00066-3](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00066-3)
- Agarwal, B. (1992). "The gender and environment debate: Lessons from India", *Feminist Studies* 18 (1), 119-158. <https://doi.org/10.2307/3178217>
- Akbulut, B., Demaria, F. Gerber, J.F., Martínez-Alier J., (2019) "Who promotes sustainability? Five theses on the relationships between the Degrowth and the Environmental Justice movements", *Ecological Economics*, 165, 2-9. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106418>
- Alcadipani, R. and C. R. de O Medeiros (2019). "When Corporations Cause Harm: A Critical View of Corporate Social Irresponsibility and Corporate Crimes". *Journal of Business Ethics*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04157-0>
- Álvarez, L. and B. Coolsaet, (2018). "Decolonizing Environmental Justice Studies: A Latin American Perspective", *Capitalism Nature Socialism*. <https://doi.org/10.1080/10455752.2018.1558272>
- Angelovski, I. and J. Martínez Alier. (2014). "The 'Environmentalism of the Poor' revisited: Territory and place in disconnected glocal struggles". *Ecological Economics*, 102, 167-176. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.04.005>
- Apostolopoulou, E. and J.A. Cortes-Vazquez (2019). *The Right to Nature. Social Movements, Environmental Justice and Neoliberal Natures*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429427145>
- Armiero, M. and L. Sedrez (2014). *A History of Environmentalism: Local Struggles, Global Histories*. London: Bloomsbury.
- Aydin, Cem I., Ozkaynak, B., Rodríguez-Labajos, B. and T. Yenilmez (2017). "Network effects in environmental justice struggles: An investigation of conflicts between mining companies and civil society organizations from a network perspective". *PLoS One*. 12(7). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0180494>
- Barca, S. (2012). "On working-class environmentalism: A historical and transnational overview". *Interface: A Journal for and about Social Movements*, 4(2), 61-80.
- Boquera Margalef, M. (2007). *"Lo Riu és Vida": Percepcions antropològiques de l'Ebre català*. Tarragona: Doctoral thesis, URV, Tarragona. <https://www.tdx.cat/handle/10803/8423#page=1>
- Brown, P. (1987). "Popular Epidemiology: Community Response to Toxic Waste Induced Disease in Woburn, Massachusetts and Other Sites", *Science, Technology and Human Values* 12(3-4), 76-85.
- Brock A. and A. Dunlap. (2018). "Normalising corporate counterinsurgency: Engineering consent, managing resistance and greening destruction around the Hambach coal mine and beyond", *Political Geography*, 62, 33-47. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2017.09.018>

- Brown, P. (1997). "Popular Epidemiology Revisited" , *Current Sociology*, 45(3),137-156. <https://doi.org/10.1177/001139297045003008>
- Bullard, R. (1990). *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*" Colorado: Boulder, Westview Press.
- Bullard, R. (1993). *Confronting environmental racism. Voices from the grassroots*. Boston: South End Press.
- Bullard, R. and G. Johnson (2000). "Environmental Justice: grassroots activism and its impact on public policy decision making", *Journal of Social Issues*, 6(3), 555-578. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00184>
- Burballa-Noria, A. (2019) "Environmental justice claims and dimensions in anti-mega projects campaigns in Europe: the case of the Forum against Unnecessary and Imposed Megaprojects", in E. Apostopoulou and J. Cortes-Vaquez, *The Right to Nature. Social Movements, Environmental Justice and Neoliberal Natures*. London: Routledge, 155-167. <https://doi.org/10.4324/9780429427145-12>
- Charbonnier, P. (2020). *Abondance et Liberté. Une histoire environnementale des idées politiques*. Paris: La Découverte.
- Carrere, R. and L. Lohmann (1996). *Pulping the South. Industrial tree plantations and the world paper economy*. London: Zed Books.
- Conde, M. (2014). "Activism Mobilising Science". *Ecological Economics*, 105, 67-77. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.05.012>
- Crenshaw, K. (1989). "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" *Legal Forum University of Chicago* (1, Article 8). <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>
- Del Bene, D., A. Scheidel and L. Temper (2018). "More dams, more violence? A global analysis on resistances and repression around conflictive dams through co-produced knowledge", *Sustainability Science* 13(3). <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0558-1>
- Della Porta, D. and M. Diani (2020) *Social Movements: An Introduction*. New Jersey: Wiley, Blackwell.
- Drozdz, M. (2020). "Maps and Protest". *International Encyclopaedia of Human Geography*, London: Elsevier, 367-378. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10575-X>
- Dunlap, A. (2019). "'Agro sí, mina NO!' The Tía Maria copper mine, state terrorism and social war by every means in the Tambo Valley, Peru", *Political Geography*, 71, 10-25. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.02.001>
- Egan, M. (2002). "Subaltern Environmentalism in the United States: A Historiographic Review". *Environment and History* 8(1), 21-41. <https://doi.org/10.3197/096734002129342585>
- Fanari, E. (2019). "Relocation from protected areas as a violent process in the recent history of biodiversity conservation in India", *Ecology, Economy and Society—the INSEE Journal*. 2(1), 43-76. <https://doi.org/10.37773/ees.v2i1.55>

- Fischer-Kowalski, M and H. Haberl (2015). “Social metabolism: A metric for biophysical growth and degrowth” . in Martínez-Alier and R. Muradian *Handbook of Ecological Economics*, London: Edward Elgar, Cheltenham.
<https://doi.org/10.4337/9781783471416.00009>
- Funtowicz, S. and J. Ravetz (1993). “Science for the post-normal age”, *Futures* 25(7), 739-755.
[https://doi.org/10.1016/0016-3287\(93\)90022-L](https://doi.org/10.1016/0016-3287(93)90022-L)
- Gehman, J., Lefsrud, L. M. and F. Stewart (2017). “Social license to operate: Legitimacy by another name?”, *Canadian Public Administration*. 60 (2), 293-317.
<https://doi.org/10.1111/capa.12218>
- Gerber, J. F. Veuthey, S. and J. Martínez-Alier (2009). “Linking political ecology with ecological economics in tree plantation conflicts in Cameroon and Ecuador”, *Ecological Economics*, 68 (12), 2885-2889. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.06.029>
- Gerber, J.-F. (2011). “Conflicts over industrial tree plantations in the South: who, how and why?” *Global Environmental Change*, 21, 165–76.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2010.09.005>
- Giampietro M. and S.O. Funtowicz (2020). “From elite folk science to the policy legend of the circular economy”, *Environmental Science & Policy*, 109, 64-72.
<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.04.012>
- Gibson-Graham, J. K. (2008). “Diverse economies: performative practices for `other worlds””, *Progress in Human Geography*, 32(5), 613-632. <https://doi.org/10.1177/0309132508090821>
- Guha, R., (1989). *The Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalaya*. Delhi: Oxford University Press.
- Guha, R. and J. Martínez-Alier (1997). *Varieties of Environmentalism. Essays North and South*. London and Delhi: Earthscan and Oxford U.P.
- Guha, R. and J. Martínez-Alier (1999). “Political Ecology, the Environmentalism of the Poor, and the Global Movement for Environmental Justice”, *Kurswechsel*, 3,27–40.
- Haas W., F. Krausmann, D. Wiedenhofer, M. Heinz. (2015). “How Circular is the Global Economy? An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005”, *Journal. of Industrial Ecology*, 19(5), 765-777.
<https://doi.org/10.1111/jiec.12244>
- Hanacek, K., Kröger, M. and J. Martínez-Alier (2020). “The Arctic Commodity Extraction Frontier and environmental justice conflicts - a network analysis”, under revision.
- Hornborg A., and J. Martínez-Alier (2016). “Ecologically unequal exchange and ecological debt”, (Special issue) *Journal of Political Ecology*, 23, 328- 333.
<https://doi.org/10.2458/v23i1.20220>
- Inglehart, R. (1995). “Public Support for Environmental Protection: Objective Problems and Subjective Values in 43 Societies”, *PS: Political Science and Politics*. 28(1), 57-72.
<https://doi.org/10.2307/420583>

- Kapp, K.W. (1963/1978) *The Social Costs of Business Enterprise (revised and enlarged edition of The Social Costs of Private Enterprise, 1950)*. Nottingham: Spokesman.
- Klein, N. (2014). *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*. New York: Simon and Schuster.
- Kousis, M., Della Porta, D. and M. Jiménez (2008). “Southern European Environmental Movements in Comparative Perspective”, *American Behavioural Scientist*, 51(11), 1627-47. <https://doi.org/10.1177/0002764208316361>
- Krausmann, F., Gingrich, S., Eisenmenger, N., Erb, K.-H., Haberl, H. & M. Fischer-Kowalski (2009). “Growth in global materials use, GDP and population during the 20th century”, *Ecological Economics*, 68(10), 2696–2705. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.05.007>
- Krausmann, F., Lauk, C., Haas, W. and D. Wiedenhofer (2018). “From resource extraction to outflows of wastes and emissions: The socioeconomic metabolism of the global economy, 1900–2015”, *Global Environmental Change*, 52: 131-140. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.07.003>
- Kurien, J. (1991). *Ruining the commons and the responses of the commoners*, Geneva: UNRISD.
- Laasch, O., Suddaby, R., Freeman R.E. and D. Jamali (2020). “Mapping the emerging field of responsible management: domains, spheres, themes, and future research” In Oliver Laasch (ed.) *Research Handbook of Responsible Management*. London: E. Elgar, Cheltenham. <https://doi.org/10.4337/9781788971966>
- Lahiri, B. (2011). “In conversation: speaking to Spivak.” *The Hindu*, 5 February 2011. <https://www.thehindu.com/books/In-Conversation-Speaking-to-Spivak/article15130635.ece>
- Lerner, S. (2010). *Sacrifice Zones: The Front Lines of Toxic Chemical Exposure in the United States*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/8157.001.0001>
- Liu, J. (2018) “El nexo entre neumoconiosis, salud ambiental y pobreza en la China rural.” *Ecologia Política* 56, 30-40.
- Lora-Wainwright, A. (2017). *Resigned Activism: Living with Pollution in Rural China*. Cambridge, MA: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/11027.001.0001>
- Lora-Wainwright, A. (2013). *Fighting for Breath: Cancer, healing and social change in a Sichuan village*. Honolulu: University of Hawaii Press. <https://doi.org/10.21313/hawaii/9780824836825.001.0001>
- Maher, R. (2020). “De-contextualized Corporate Human Rights Benchmarks: Whose Perspective Counts?” *Business and Human Rights Journal* 5(1). <https://doi.org/10.1017/bhj.2019.19>
- Martinez-Alier, J. and K. Schlüpmann, (1987). *Ecological economics: energy, environment and society*. Oxford: Blackwell.
- Martinez-Alier, J. (1991). “Ecology and the Poor: a neglected Dimension of Latin American History”, *Journal of Latin American Studies* 23(1), 621-639. <https://doi.org/10.1017/S0022216X0001587X>

- Martinez-Alier, J. and E. Hershberg (1992). "Environmentalism and the poor: The ecology of survival". *Items (Social Science Research Council)*, 46 (1), 1-5.
- Martinez-Alier, J. (1992). *De la economía ecológica al ecologismo popular*. Barcelona: Icaria.
- Martinez-Alier, J. (1995a). "The environment as a luxury good or "too poor to be green"?" *Ecological Economics*, 13(1), 1-10. [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(94\)00062-Z](https://doi.org/10.1016/0921-8009(94)00062-Z)
- Martinez-Alier J. (1995b). "Distributional issues in ecological economics". *Review of Social Economy* 53 (4), 511-528. <https://doi.org/10.1080/00346769500000016>
- Martinez-Alier J. and M. Connor. (1996). "Ecological and economic distribution conflicts". In: R. Costanza, J. Martinez-Alier and O. Segura (Eds.), *Getting down to Earth: Practical Applications of Ecological Economics*. Washington, DC: Island Press/ISEE.
- Martinez-Alier, J. (1998). "Environmental Justice" (Local and Global), in F. Jameson and M. Miyoshi, eds. *The cultures of globalization*. Durham: Duke U.P, 312-326. <https://doi.org/10.1215/9780822378426-015>
- Martinez-Alier, J. (2002). *The Environmentalism of the Poor. A study of ecological conflicts and valuation*. London: Edward Elgar Cheltenham. <https://doi.org/10.4337/9781843765486>
- Martinez-Alier, J. (2012). "Environmental justice and economic degrowth: an alliance between two movements" *Capitalism Nature Socialism*, 23(1), 51-73. <https://doi.org/10.1080/10455752.2011.648839>
- Martinez-Alier J., Anguelovski I., Bond P., Del Bene D., Demaria F., Gerber J.-F., Greyl L., Haas W., Healy H., Marín-Burgos V., Ojo G., Porto M., Rijnhout L., Rodríguez-Labajos B., Spangenberg J., Temper L., Warlenius R. and I. Yáñez (2014). "Between activism and science: grassroots concepts for sustainability coined by Environmental Justice Organizations". *Journal of Political Ecology*, 21, 19-60. <https://doi.org/10.2458/v21i1.21124>
- Martinez-Alier, J., Temper, L., Del Bene, D. and A. Scheidel (2016a). "Is there a global environmental justice movement?" *The Journal of Peasant Studies*, 43(3), 731-755. <https://doi.org/10.1080/03066150.2016.1141198>
- Martinez-Alier J., Demaria F., Temper, L. and W Walter (2016b). "Changing social metabolism and environmental conflicts in India and South America". *Journal of Political Ecology*, 23, 467-491. <https://doi.org/10.2458/v23i1.20252>
- Martinez-Alier, J. (2016c). "Global Environmental Justice and the Environmentalism of the Poor" In: Gabrielson, T., Hall, C., Meyer, J.M., Schlosberg, D. (eds.), *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 547-562. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199685271.013.25>
- Martinez-Alier, J. and R. Brototi (2019). "Ecological distribution conflicts in India: some insights on the role of violence", *Ecology, Economy and Society. The INSEE journal*, 2(1), 77-92. <https://doi.org/10.37773/ees.v2i1.53>
- Max-Neef, M. (1991). *Human Scale Development*. New York: Apex Press.

- Menton, M., Larrea, C., Latorre, S., Martinez-Alier, J., Peck, M., Temper L. and M. Walter M. (2020). “Environmental justice and the SDGs: from synergies to gaps and contradictions”, *Sustainability Science*. <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00789-8>
- Mills, E. N. (2018). “Implicating ‘fisheries justice’ movements in food and climate politics”. *Third World Quarterly*, 39 (7), 1270-89. <https://doi.org/10.1080/01436597.2017.1416288>
- Moore, J. W. (2000). “Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy: Commodity Frontiers”, *Ecological Transformation, and Industrialization*. Review (Fernand Braudel Center), 23 (3), 409-433
- Muradian, R. and J. Martinez-Alier (2001). “Southnorth materials flow: History and environmental repercussions”, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 14 (2), 171-187. <https://doi.org/10.1080/713670544>
- Navas, G., Mingorría, S. and B. Aguilar-Gonzalez (2018). “Violence in environmental conflicts: the need for a multidimensional approach”, *Sustainability Science*, 13 (3), 649-660. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0551-8>
- O’Connor, M. (1993). “Value System Contests and the Appropriation of Ecological Capital”, *The Manchester School*, 61, 398-424. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1993.tb00244.x>
- O’Neill, J. and T. E. Uebel (2015). “Analytical philosophy and ecological economics”. In J. Martinez-Alier and R. Muradian, *Handbook of Ecological Economics*, London: Edward Elgar, Cheltenham, 48–73. <https://doi.org/10.4337/9781783471416.00007>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: U.P. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- Padel, F. and S. Das (2010). *Out of this Earth: East India Adivasis and the Aluminium Cartel*. New Delhi: Orient Blackswan.
- Pérez-Rincón M., Vargas-Morales J and J. Martinez-Alier (2019). “Mapping and Analysing Ecological Distribution Conflicts in Andean Countries”, *Ecological Economics*, 157, 80-91. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.11.004>
- Peet, R. and M. Watts (1996). *Liberation ecologies: environment, development, social movements*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203286784>
- Porto, M. Firpo, Pacheco, T. and J. Leroy (2013). *Injustica Ambiental e Saúde no Brasil: O Mapa de Conflitos*. Rio de Janeiro: Fiocruz. <https://doi.org/10.7476/9788575415764>
- Prno, J. and D.S. Slocombe (2012). “Exploring the origins of ‘social license to operate’ in the mining sector: Perspectives from governance and sustainability theories”, *Resources Policy*, 37, 346–357. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2012.04.002>
- Pulido, L. (1996). *Environmentalism and Economic Justice: Two Chicano Struggles in the Southwest*. Tucson: University of Tucson Press. Tucson.
- Riera, M. and M. Iborra (2017), “Corporate social irresponsibility: review and conceptual boundaries”, *European Journal of Management and Business Economics*, 26(2), 146-162. <https://doi.org/10.1108/EJMBE-07-2017-009>

- Rodríguez-Labajos, B. and J. Martínez-Alier (2013). “The economics of ecosystems and biodiversity: recent instances for debate” *Conservation & Society*, 11(4), 326-342. <https://doi.org/10.4103/0972-4923.125744>
- Rodríguez-Labajos, B. and B. Özkaynak (2018). “Environmental justice through the lens of mining conflicts”, *Geoforum*, 84, 245-250. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.06.021>
- Roy, B. (2018). “Ecological distribution conflicts in India: a bird’s eye view”, *Ecología Política* 55. <https://www.ecologiapolitica.info/?p=11057>
- Ruiz Cayuela, S. (2018). “Subaltern Environmentalism in Can Sant Joan, Catalonia”. In S. Cristiano (Ed.), *Through the Working Class: Ecology and Society Investigated Through the Lens of Labour*. Venezia: Edizioni Ca’Foscari, 35-53.
- Salleh, A. (1997). *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx and the Postmodern*. London: Zed Books.
- Samaniego P., Vallejo M.C. and J. Martínez-Alier (2017). “Commercial and biophysical deficits in South America, 1990–2013”, *Ecological Economics*; 133; 62–73. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.11.012>
- Satheesh, S. (2020). “Moving beyond class: A critical review of labor-environmental conflicts from the global south”, *Social Compass*. <https://doi.org/10.1111/soc4.12797>
- Scheidel, A., Navas, G. and J. Liu (2018). “Enseñar ecología política en China”, *Ecología Política*, 56, 8-13.
- Scheidel A., F. Demaria, L. Temper, J. Martínez-Alier (2018). “Ecological distribution conflicts as forces for sustainability: an overview and conceptual framework”, *Sustainability Science*, 13(3), 585-598. <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0519-0>
- Scheidel, A. Liu, J. Del Bene, B. Navas, G. Mingorría, S. Demaria, F. Avila, S. Roy, B. Ertor, I. Temper, L. and J. Martínez-Alier (2020). “Environmental conflicts and defenders: a global view”, *Global Environmental Change*, 63. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102104>
- Sousa Santos, B. (2014). *Epistemologies of the South. Justice against Epistemicide*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315634876>
- Spivak, G. C. (1988). “Can the Subaltern Speak?” In C. Nelson and L. Grossberg, eds. *Marxism and the interpretation of Culture*. Chicago: University of Illinois Press, 271-313. https://doi.org/10.1007/978-1-349-19059-1_20
- Swyngedouw, E. and K. R. Cox. (1997). *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*. New York: The Guilford Press.
- Temper, L. (2016). “Who gets the HANPP (Human Appropriation of Net Primary Production)? Biomass distribution and the bio-economy in the Tana Delta, Kenya”. *Journal of Political Ecology*, 23(1), 410-433. <https://doi.org/10.2458/v23i1.20243>
- Temper, L., Avila, S., Del Bene, D., Gobby, J., Kosoy, N., LeBillon, P., Martínez-Alier, J., Perkins, P., Roy, B., A. Scheidel, A. and M. Walter, M. (2020). “Movements shaping climate futures: A systematic mapping of protests against fossil fuel and low-carbon energy projects”, *Environmental Research Letters*, under review.

- Temper, L., Del Bene D. and J. Martinez-Alier (2015). “Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas”, *Journal of Political Ecology*, 22, 255-278. <https://doi.org/10.2458/v22i1.21108>
- Temper L., Demaria F., Scheidel A., Del Bene Daniela and J. Martinez-Alier (2018). “The Global Environmental Justice Atlas (EJAtlas): ecological distribution conflicts as forces for sustainability”. *Sustainability Science*, 13(3), 573–584. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0563-4>
- Temper L. and J. Martinez-Alier. (2013). “The god of the mountain and Godavarman: Net Present Value, indigenous territorial rights and sacredness in a bauxite mining conflict in India”, *Ecological Economics*, 96, 79–87. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.09.011>
- Tran. D., Martinez-Alier J. Navas, G. and S. Mingorría (2020) “Gendered geographies of violence: a multiple case-study analysis of murdered women environmental defenders”, under review.
- Tsuru, S. (1999). *The Political Economy of the Environment: The Case of Japan*. London: Athlone.
- Valencia, A. (2013). “Justicia ambiental y subalternidad en el Perú”. *Justicia & Democracia* (11). <http://repositorio.amag.edu.pe/handle/123456789/190>
- Veuthey S. and J.F. Gerber (2011). “Valuation contests over the commoditisation of the moabi tree in South-Eastern Cameroon”, *Environmental Values*, 20(2), 239-264. <https://doi.org/10.3197/096327111X12997574391805>
- Walter, M. and L. Urkidi. (2017). “Community mining consultations in Latin America (2002–2012): The contested emergence of a hybrid institution for participation”. *Geoforum*, 84, 265-279. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.09.007>
- Walter, M., Weber, L. and L. Temper (2020). Learning and Teaching Through the Online Environmental Justice Atlas: From Empowering Activists to Motivating Students. *New Directions for Teaching and Learning*, 161. <https://doi.org/10.1002/tl.20376>
- Warlenius, R, Pierce, G., and V. Ramasar (2015). “Reversing the arrow of arrears: The concept of “ecological debt” and its value for environmental justice”, *Global Environmental Change*, 30, 21-30. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.10.014>
- Zierler, D. (2011). *The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think About the Environment*. Athens: GA. University of Georgia Press.

Cita bibliogràfica: Faus-Bertomeu, Aina i Requena-i-Mora, Marina (2020). La rajola a la costa i els residus a l'interior. Mapa dels conflictes socioecològics al País Valencià. *Disjuntiva*, 1(2), 129-152.
<https://doi.org/10.14198/DISJUNTIVA2020.1.2.7>

La rajola a la costa i els residus a l'interior. Mapa dels conflictes socioecològics al País Valencià

The brick on the coast and the waste inside. Map of socio-ecological conflicts in the Valencian Country

Aina Faus-Bertomeu (Universitat de València)

Marina Requena-i-Mora (Universitat de València)

Resum: El País Valencià ha vist en la darrera dècada un creixement desmesurat dels processos productius que ha conduït inevitablement a una degradació del territori sense precedents. L'increment de la petjada ecològica, material i de carboni, alhora, ha conduït a la generació de multitud de conflictes socioecològics. Se'n proposa una tipologia dels conflictes socioecològics formada per 5 categories —derivats de processos urbanístics, d'infraestructures, contaminació i salut pública, l'extracció dels recursos minerals i l'ús del recurs hídric—, que els classifica i ubica en el 'Mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià'. El mapa situa territorialment les confrontacions. A més desemmascara la distribució desigual de les confrontacions mediambientals tot reservant per al litoral i l'àrea d'Alacant les que es deriven de la construcció d'habitatges i xarxa viària, i les ocasionades per l'extracció minera i el dipòsit de residus a l'interior de Castelló i València.

Paraules clau: Conflictes socioecològics, País Valencià, mapa, tipologia.

Abstract: In the last decade, the Valencian Country has experimented a growth of the productive processes that has led to an unprecedented degradation of the territory. At the same time, the increase in the ecological, material and carbon footprint has led to the generation of socio-ecological conflicts. A typology of socio-ecological conflicts is proposed, consisting of 5 categories —derived from urban processes, infrastructures, pollution and public health, the extraction of mineral resources and the use of water resources—, which classifies and places them on the 'map of the socio-ecological conflicts of the Valencia Country'. The map locates such environmental conflicts. Furthermore, the unequal geographic distribution of these confrontations is structured as follows: in the coast and in the Alacant region we found conflicts over housing construction and road infrastructure. In the inland of Castelló and Valencia regions, conflicts are caused by mining extraction and waste.

Keywords: Socio-ecological conflicts, Valencian Country, map, typology.

A. Faus: <https://orcid.org/0000-0003-4421-744X>

M. Requena: <https://orcid.org/0000-0001-5519-3127>

Correu electrònic de correspondència: Aina.Faus@uv.es.

Llicència: Aquest treball està subject a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0).

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

© Aina Faus-Bertomeu & Marina Requena-i-Mora

1. Aproximació a la definició de conflicte socioecològic

Totes les societats depenen dels processos productius que mantenen les seues estructures (García, 1997). L'antropocentrisme propi de la nostra cultura sempre ha estat propens a pensar que seria la humanitat qui finalment posaria ordre sobre la díscola natura. Ara, més aviat ens aclapara un altre tipus de consciència: l'evidència que l'ésser humà no ha fet altra cosa que accelerar la precipitació vers màxims d'entropia: “el conflicte ecològic-social es produeix aleshores quan hi ha grups, organitzacions o altres agents socials que consideren que determinada activitat econòmica implica una explotació excessiva de recursos naturals o una contaminació excessiva que els dipòsits naturals no poden reabsorbir” (García, 1997: 24).

Portat a l'extrem reduccionista es podria afirmar que un conflicte socioecològic és un conflicte entre ecologisme —que tendeix a un ús lent de les fonts naturals d'energia— i productivisme —que tendeix a la màxima explotació de les fonts de baixa entropia. No obstant, sosté Ernest García (1997) que els conflictes socioecològics no són el resultat d'un tall entre naturalesa i societat, ans al contrari, són l'expressió d'una convulsió en la cultura, pel que hi ha una gran heterogeneïtat. L'autor apunta dos característiques comunes, a saber: la transversalitat —molts grups i moltes institucions socials apareixen esquinçades— i la distància que sovint existeix entre ideologia i fets.

Diversos autors han tractat de definir el concepte de conflicte socioecològic. Així, mentre algunes aproximacions afirmen que les mobilitzacions entorn de l'ambient són el resultat del sorgiment de nous valors en una era post-industrial (Inglehart, 1977), una altra línia de recerques sosté que l'ambient no és necessàriament un luxe post-material per a les comunitats que no tenen les seues necessitats bàsiques cobertes (Walter, 2009). Des d'aquesta perspectiva, els conflictes ambientals són conceptualitzats com a conflictes ecològics-distributius. Un concepte nascut de l'economia ecològica i l'ecologia política que vincula aquests processos amb el creixement del metabolisme de les societats que consumeixen cada vegada més materials, energia i aigua impulsant un desplaçament geogràfic de fonts de recursos i embornals de residus cap a la perifèria (Martínez Alier, 2004). La distribució ecològica es refereix, així, a les asimetries o desigualtats socials, espacials, temporals en l'ús que fan els humans dels recursos i serveis ambientals, comercialitzats o no, és a dir, la disminució dels recursos naturals, incloent la pèrdua de biodiversitat, i les càrregues de la contaminació (Martínez Alier, 1997). El

concepte de la distribució ecològica apunta també cap a processos de valoració que depassen a la racionalitat econòmica en els seus intents d'assignar preus de mercat i costos crematístics a l'ambient, mobilitzant a actors socials per interessos materials i simbòlics —de supervivència, identitat, autonomia i qualitat de vida—, més enllà de les demandes estrictament econòmiques de propietat dels mitjans de producció, d'ocupació, de distribució de l'ingrés i de desenvolupament (Leff, 2003).

Segons sostenen Sabatini i Sepúlveda (1996), la fase actual d'acumulació capitalista està significativament una agudització de les pressions sobre els recursos naturals, provocant degradació, escassetat i privacions socials, tots factors propicis per al desenvolupament de conflictes. Tanmateix, els conflictes ambientals actuals són molt més que meres disputes per la propietat d'un recurs. En ells es troben enfrontades cosmovisions ambientals i de vida. D'una banda, el medi ambient és vist com a espai econòmic en tant que sistema de recursos naturals; i per un altre, com l'espai vital on es desplega la vida (Sabatini, 1997). Per això, d'acord amb Martínez-Alier, convenim a sostenir que els conflictes ecològics distributius, no contemplen tan sols aspectes naturals, ja que per distribució ecològica s'entenen "(...) els patrons socials, espacials i temporals d'accés als beneficis obtenibles dels recursos naturals i als serveis proporcionats per l'ambient com un sistema de la vida. Els determinants de la distribució ecològica són alguns aspectes naturals. També són clarament socials, culturals, econòmics, polítics i tecnològics" (Martínez Alier, 2004: 105). Aquestes últimes definicions, però, formen part del camp de l'ecologia política que, a diferència d'altres perspectives, discuteix la relació que usualment s'estableix entre l'escassetat de recursos i els conflictes, argumentant que l'escassetat no és un fenomen polític (Robbins, 2011).

Els conflictes socioecològics poden ser de molt diversos tipus. Garcia (2004) advoca per al seu estudi i comprensió en avançar en dues direccions: d'una banda, a través del perfeccionament en l'aplicació de les teories més generals per ser aplicables a tots els contextos concrets; i de l'altra, acumulant informació dels casos més concrets amb l'objectiu de poder establir tipologies més rigoroses que permeten comprendre aquet fenomen. I proposa que, amb el mateix objectiu, traduït al seu vessant més pragmàtic, cal observar tres aspectes concrets i interconnectats. En primer lloc, l'aspecte mediambiental, que es concreta en descobrir quines són les variables mediambientals en joc en cadascun dels enfrontaments; en segon lloc, l'estructural, que se centraria en examinar com aquestes variables modifiquen les relacions entre els agents socials implicats; i finalment l'actoral, a través d'un estudi de les percepcions i actuacions dels agents implicats que mostre la seua heterogeneïtat. Els tres aspectes, mediambiental, estructural i actoral, han de ser posats en connexió per a aconseguir aproximar-se a una comprensió del conflicte.

S'ha d'esmentar també que gran part dels conflictes socioecològics presenten centres de referència: l'Estat centralitzat prolongat per una administració i una empresa pública; els grans promotors privats del desenvolupament sovint aliens a l'àrea afectada; i els grups locals formats per associacions ciutadanes conservacionistes i per nuclis locals d'activitats i interessos. El primer dels pols, l'administració pública, segons Lafaye i Théverot (1993), pot definir-se per la presència de tres llenguatges que poden donar-se de manera simultània: el reglamentarista, que entén la gestió de la natura en temes d'ordenances; el teòric, que tendeix a una concepció unilateral que només observa una funció del sistema i ignora les altres; i l'econòmic que només s'interessa pels recursos a optimitzar. Junt amb aquest agent social, s'ubiquen els "promotors",

d'empreses privades o de l'administració pública, que presenten com a tret comú la mentalitat de la maximització dels beneficis individuals en un aprofitament privat dels recursos naturals. Així, els impulsors de les agressions mediambientals estan representats per les institucions públiques en conjunció amb els promotors. Enfront d'aquests grups socials s'emplacen els moviments socials, amb el rol de desenllaçadors del conflicte i des d'on s'articula tota l'agitació contra l'agressió mediambiental projectada. Aquests moviments, tenen tres dimensions: la militant i crítica; la del control i la gestió; i la decisió experta. I finalment, les autòctones —que inclouen tant a les usuàries tradicionals com a la resta de veïnes. Les autòctones o bé són la punta de llança del moviment social que protesta contra l'agressió al propi territori o bé s'alineen amb el pol promotor del conflicte. Per això, ens caldrà diferenciar entre diversos moviments en la intersecció societat i medi ambient.

2. Mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià.

El camp de la mediació de conflictes s'ha esforçat per elaborar una classificació de conflictes socioecològics, perquè entén que aquesta potser la clau a l'hora de concebre estratègies d'acostament i resolució d'enfrontaments. Una de les propostes, és la desenvolupada per Moore (1989), que planteja una tipologia basada en l'origen que genera un conflicte —informació, relacions, interessos, valors i estructura. Una altra tipologia de conflictes és la desenvolupada des de l'economia ecològica. Aquesta es basa en el concepte de metabolisme social que entén l'economia com un sistema obert a l'entrada d'energia i materials i a l'eixida de residus. D'acord amb aquest enfocament s'identifiquen diverses categories d'agressions en funció de la seua gènesis: per l'extracció de materials i energia, pel transport i per la generació i tractament de recursos (Martínez Alier, 2004). No es tracta, però, d'una llista acabada, perquè es modela dia a dia de la mà dels activistes i els moviments socials que s'alcen en aquestes disputes.

Partint de la proposta elaborada des de la perspectiva de l'economia ecològica, se'n proposa una classificació atenent a la realitat mediambiental del territori valencià. Així, a més de les tres categories previstes per l'economia ecològica —extracció, transport i residus—, el context particular en el qual es desenvolupa l'economia valenciana obliga a incorporar les agressions derivades dels projectes urbanístics. I així mateix, i considerant que part del territori s'estén en la costa mediterrània i de l'entramat de rius, rambles, llacunes i zones humides que la configuren, es necessari incorporar una categoria que fa referència a l'ús dels recursos hídrics.

La proposta que se'n presenta és doncs, l'elaboració d'un mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià¹, on se situen els enfrontaments existents al territori —en constant actualització, i amb o sense data de finalització—, classificats en la tipologia següent:²

- 1) *Projectes urbanístics*, ion s'inclouen agressions al territori derivades dels Pla General d'ordenació Urbana (PGOU), Pla d'Acció Integral (PAI), Plans Parciales, etc.;

¹ El mapa del conflictes socioecològics del País Valencià, en constant construcció, pot consultar-se a https://drive.google.com/open?id=17vkSPt_1mSPKkomLOR9TRmuG1jezr71u&usp=sharing. El mapa està compostat per capes i per a la seua classificació assigna una icona i un color a cadascun de les cinc categories de conflicte contemplades. Així doncs, pot observar-se la distribució territorial de tots els conflictes alhora o per tipologia.

² Cada conflicte s'acompanya d'una fitxa tècnica on consta informació bàsica: l'àmbit geogràfic, descripció, conseqüències mediambientals, data d'inici i fi (si fos el cas), calendari amb les dates més assenyalades, tipus de conflicte, organitzacions/moviments que intervenen, suport tècnic i links on disposar d'informació

- 2) *Infraestructures* com, per exemple, les viàries, l'AVE, centrals d'energia, plans d'energia eòlica, antenes d'emissions radioelèctriques, ports i aeroports, etc.;
- 3) *Contaminació i salut pública*, es refereix a abocadors i cremadors de residus i depuradores, polígons industrials, centrals elèctriques, etc.;
- 4) *Recursos hídrics i biodiversitat*: explotacions hídriques, transvasaments, desembocadura de rius, salinització de les llacunes, pèrdua de flora i fauna, espècies en perill d'extinció,... i
- 5) *Recursos minerals*, on es recullen les explotacions mineres i les pedreres.

Figura 1. Mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià

Font: elaboració pròpia.

El mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià (Figura 1) permet obtenir conclusions preliminars sobre les disposicions territorials dels conflictes. Un primer cop d'ull deixa veure una dialització del territori ja manifesta en anteriors estudis (Membrado i Hermsilla, 2020; Garcia, 2011; Faus-Bertomeu, 2007a), que adjudica al litoral els conflictes derivats dels processos urbanístics i de les comunicacions, i un interior destinat al tractament de residus i l'extracció dels recursos naturals.

A partir d'una àmplia sèrie d'indicadors demogràfics, sociolaborals i de nivell de vida, Castelló (1995) estructurava el territori valencià en set demarcacions, sobre la base de quatre factors principals detectats com explicatius de l'ordenació del territori valencià. El més important d'ells és el component de la urbanització, o com l'autor l'anomena "factor de capitalitat", que és el que determina l'existència de centres i subcentres per a la prestació de serveis. Hi ha també dos factors amb una importància relativa similar, que es concretarien en el factor d'industrialització-desagrarització i el factor de desenvolupament turístic i terciarització. I, finalment, apareix un quart factor associat amb el grau d'utilització dels recursos laborals, amb les característiques de la població resident, el seu envelliment i feminització, etc. El fet que el factor d'urbanització siga el principal element d'ordenació territorial indica que, en definitiva, la jerarquia urbana és l'element amb més potencial explicatiu en l'estructuració territorial valenciana.

Des d'una perspectiva semblant, Salom (2011) estableix un seguit de conclusions complementaries. La primera, la reafirmació de l'element urbà com a configurador territorial i, per tant, factor fonamental de la jerarquia territorial valenciana. La segona, i derivada de l'anterior, la distribució espacial eduïda de la urbanització, classificació que defineix uns espais com a afavorits per entendre que concentren població i activitat econòmica i serveis (la costa), i a altres perjudicats al protagonitzar despoblament i l'estancament (l'interior). Així doncs, la natura dels conflictes socioecològics es diversificarà segons l'espai territorial. I la tercera, confirma la contracció del sistema urbà no-litoral a la meitat sud del País Valencià, és a dir, a la zona d'Alacant. Salom (2001) mostra que la realitat territorial valenciana no pot explicar-se només amb la dualitat costa-interior sinó que és més complexa. El dualisme fusterià, només està present a les comarques de Castelló i València. És a dir, una primera distribució dels conflictes divideix la costa i l'interior, i en una segona es diferencia, d'una banda, l'interior del nord i el centre, i de l'altra, el del sud, que s'organitza territorialment com si tot fos litoral.

Els processos urbanístics, a més, es configuren com a vertebradors del territori i com a elements que originen, principalment, els conflictes ecològics-socials a la costa i sud d'Alacant: la tensió entre el creixement urbà i els límits mediambientals. Pel que fa al territori de l'interior de València i Castelló, els conflictes es vinculen a "las infraestructuras e instalaciones que son objeto de más rechazo social, en particular las de tratamiento de residuos, se proyectan y colocan en el interior, lo que ha dado lugar allí a un sentimiento bastante generalizado de discriminación, y, ocasionalmente, a movimientos de protesta ligados a la preservación del territorio, de la agricultura y del turismo rural, de la gente y sus formas de vida, movimientos que ponen en cuestión los desequilibrios territoriales" (Garcia, 2011:86).

En conjunt, el mapa dels conflictes ecològic-socials del País Valencià tracta, d'una banda, d'ubicar les agressions ambientals que pateix el territori, i de l'altra, de fer visible que la societat civil, partint d'estratègies que s'emmarquen dins de la ciutadania participativa,

s'organitza i crea una veu conjunta que denuncia la presa de poder d'uns pocs que controlen el present i futur d'uns processos productius que destrueixen el patrimoni de totes.

2.1. Conflictes socioecològics derivats de processos urbanístics

Una ràpida ullada al mapa dels conflictes ecológicosocials dibuixa la explosió urbanística que pateix la costa (Figura 2), concentracions de ciment que han substituït platges per edificis de diverses plantes. El *Plan de Acció territorial del litoral de la Comunidad Valenciana* (2011) indica que dels 470 kms. de costa valenciana, el 67% (315 kms.) estan classificats com a sòl urbanitzable i que de la resta (155 kms.), que correspon a sòl no urbanitzable, només l'1,7% (8 kms.) n'estaven protegits. Posteriorment, el *Pla d'Acció Territorial de la Infraestructura Verda del Litoral de la Comunitat Valenciana* (Pativel, 2015) va bloquejar la construcció de 7.500 hectàrees a 74 municipis. La primera ullada al mapa desvela un continu urbanístic a la costa valenciana, de nord a sud, que es tradueix en una excessiva ocupació del territori i una degradació mediambiental i paisatgística.

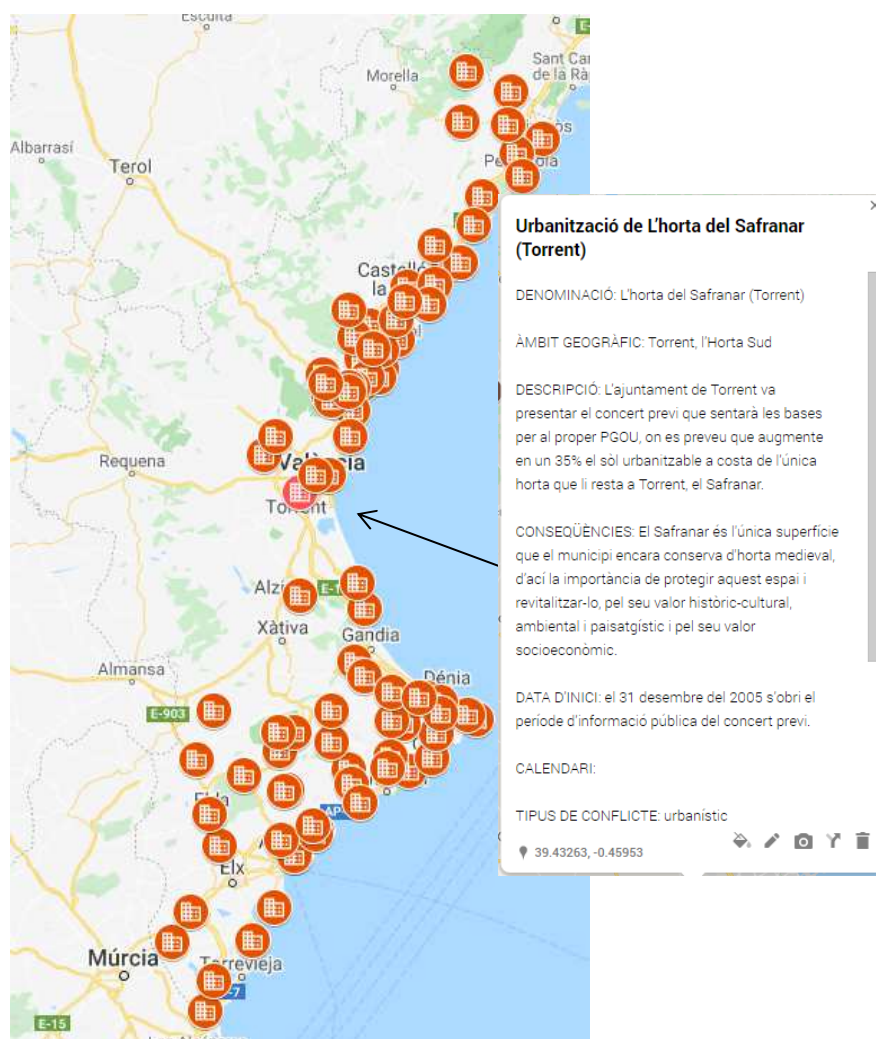
L'expansió de l'asfalt prové de Plans General d'Ordenació Urbana (PGOU), Plans d'Acció Integral (PAI), Plans Parcial i Plans Generals Estructurals (PGE), entre d'altres, que resten espais a la costa i zones de cultiu. Mereix especial atenció l'Horta que envolta la ciutat de València, regulada a través de la Llei de l'Horta de València (5/2018, de 6 de març) l'objecte de la qual és la seua "preservació, la recuperació i la dinamització" (art. 1). Tanmateix, aquesta legislació no impedeix la seua degradació derivada del creixement urbanístic i d'infraestructures pel PAI de *Benimaçlet* i el de *Nou Campanar*, l'*Ampliació de la V-21*, *Pla General Estructural d'Alboraia*, entre d'altres. Aquests tipus de processos, a més, es desenvolupen en contextos de forta especulació econòmica i confrontació de diversos sectors socials amb interessos (econòmics, polítics i socials) divergents, perquè des de l'anunci de la urbanització d'un espai fins a l'aprovació del pla urbanístic passen diversos anys i es creen diverses aliances.

Els discursos sobre la protecció de l'horta que encapçalen els col·lectius ecologistes manifesten la importància de protegir i revitalitzar l'horta com a abastadora d'aliments, com a memòria i identitat, i com a element articulador del paisatge. En aquest tipus de processos es manifesta la desaparició de l'horta, pren importància la transformació de la terra -de l'horta al ciment-, i es posen de relleu elements socioeconòmics i estructurals com són la manca de rendibilitat de l'agricultura i la pèrdua de valor de l'ofici de llaurador. Així mateix també se'n destaca el seu valor històric-cultural, és a dir l'horta com a patrimoni sociocultural i històric amb la seua estructura de sèquies i camins, la gestió de l'aigua, la fertilitat de les terres i la pròpia activitat agrícola que creen una identitat particular en la que es combinen paisatge, memòria, patrimoni construït, tècniques artesanals, etc. S'emfasitza una història lligada a la terra, que durant anys ha forjat unes relacions socioculturals i ha permès l'intercanvi de béns. I així mateix es destaca el valor ambiental i paisatgístic de l'horta al tractar-se d'un espai que connecta la ciutat amb el medi natural de forma més harmoniosa; suavitzava els extrems climàtics que provoca una ciutat a l'aportar humitat ambiental, reduir la temperatura i generar un hàbitat per a quantitat d'espècies de fauna. Tot això sense oblidar les activitats recreatives, educatives, d'oci i d'activitats al lleure que es desenvolupen en aquest espai.

Prenem com a exemple d'aquest tipus de conflicte socioecològic la urbanització de l'Horta del Safranar a Torrent, doncs es possible extrapolar els resultats d'aquest cas a la totalitat del sistema agrícola valencià. S'origina quan el consistori, publica la proposta del nou PGOU, al

2005,³ que contemplava la reclassificació de 6.663.090 m² per a sòl industrial i residencial. S'incrementava el sòl urbanitzable en un 35%, principalment en l'espai ocupat pel Safranar. Les crítiques plantejades per la ciutadania i col·lectius ecologistes han paralytitzat en diverses ocasions la modificació i aprovació d'un pla urbà vigent des de 1991 que preveu un creixement poblacional per a Torrent de 100.000 habitants a l'any 2025 (en una ciutat que a hores d'ara en compta amb 80.000).

Figura 2. Mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià, processos urbanístics i fitxa del projecte d'urbanització de l'Horta del Safranar (Torrent)

Font: elaboració pròpia.

³ La proposta del nou PGOU de Torrent es presenta en públic a les III Jornades de Participació Social organitzades per l'àrea de Medi Ambient de l'Ajuntament de Torrent que es celebraren al novembre de 2005: <https://www.levante-emv.com/comarcas/2965/colectivos-torrent-denuncian-falta-participacion-nuevo-pgou/148705.html>. Amb l'arribada de la crisi al 2009 el projecte es paralitza, i es reprèn anys després amb objectius de transformació de sòl industrial i d'habitatges similars i rebent, per tant, una crítica idèntica basada en el model de creixement urbanístic i poblacional plantejat per al municipi: <https://www.lasprovincias.es/hortamorvedre/201705/17/torrent-plantea-construir-viviendas-20170516235345-v.html>.

L'anàlisi dels discursos exposat a les al·legacions al projecte del PGOU de Torrent descobreix un contínuum on s'ubiquen les diferents postures per la proximitat a les definicions que els actors han construït (Faus-Bertomeu, 2007b). A un pol trobaríem la urbanització del Safranar, postura defensada pel consistori, Iberdrola i diverses empreses ubicades en aquets terrenys, que responen al discurs de l'assimilacionisme urbà (Garcia, 1997), emprant un llenguatge econòmic i tècnic, i desvaloritzant les riqueses i funcions de l'horta que només és entesa com un espai on desenvolupar l'urbanisme i la dotació de serveis. A mesura que avancem en l'esquema cap a l'altre extrem, el següent posicionament que ens trobem és el que considera que cal fer un estudi d'impacte previ a l'aprovació del Pla, posició ocupada per l'Ajuntament de Picanya. L'ajuntament veí recorda que la construcció del Safranar li afectaria en tant que limita amb una zona que manté sota protecció agrícola no urbanitzable, i que per tant han d'estudiar-se les repercussions que tindria per a aquesta àrea. I al pol oposat, els posicionaments contraris a la urbanització del Safranar, amb una postura extrema de revitalització de l'horta, i posicions intermèdies que demanden la seua conservació. L'argumentació contra la urbanització del Safranar parteix del valor històric, econòmic i cultural de l'horta; tanmateix no hi ha un consens de propostes finals: d'una banda, trobem el discurs que advoca per “la conservació” —posició encapçalada pel Bloc de Torrent i l'Associació per a la Conservació de la Serra Perenxisa, ACOSPER— i, de l'altra, el posicionament sobre la seua “revitalització” —on s'ubiquen tres col·lectius: l'Ateneu Cultural Casino Torrent, el Col·lectiu ecologista Rosella i la Plataforma Per l'Horta. La diferenciació de tots dos grups ve determinada per la seua concepció de salvaguardar l'horta. Des de la segona posició s'entén que mantenir en l'estat actual l'horta, és a dir “conserva-la”, suposaria una mort lenta per a l'agricultura, perquè la dinàmica expansiva la faria desaparèixer si no entren en funcionament mesures que tinguen en compte la multiplicitat i complexitat dels factors que intervenen en la crisi agrària. Així, des de la segona concepció es planteja el Parc Agrícola *El Safranar*, que aposta per restaurar les pràctiques de la cultura tradicional agrícola atribuint-hi un valor econòmic i cultural. Ara bé, allò comú que reuneixen la defensa de l'horta, des dels dos posicionaments, és la visió d'aquest espai en el seu aspecte social i natural, és a dir, en la correspondència entre les necessitats vitals de subsistència de l'horta i les necessitats socials; i per tant, en la necessitat de desenvolupar accions, sobretot normatives legals, que salvaguarden el medi ambient i la pròpia societat.

2.2. *Conflictes socioecològics ocasionats per les infraestructures*

Els conflictes originats per les infraestructures es vinculen amb l'augment mundial en el transport de materials i energia i els seus impactes. Es contemplen els plans edílics i disputes vinculades amb el moviment de persones i mercaderies: la construcció i/o l'ampliació de ports i aeroports i la extensió de la xarxa de carreteres i la ferroviària que ha afavorit l'acumulació de població i d'activitats. La protesta en aquests conflictes es planteja en termes semblants als derivats dels processos urbanístics, és a dir, a la pèrdua de sòl agrícola i al consegüent dany a la producció agrícola en termes econòmics i als elements paisatgístics, mediambientals i culturals.

La seua distribució al territori respon a la dualitat costa-interior (Figura 3), ubicant a prop del mar, òbviament, les infraestructures portuàries destinades a l'oci i a la pesca com clubs nàutics —com les ampliacions del port de Dènia i Peníscola— i els dirigits al transport i emmagatzemament de contenidors —especialment el port de València i el de Sagunt. S'inclou en aquesta tipologia també la polèmica construcció de l'aeroport de Castelló sobre l'espai natural

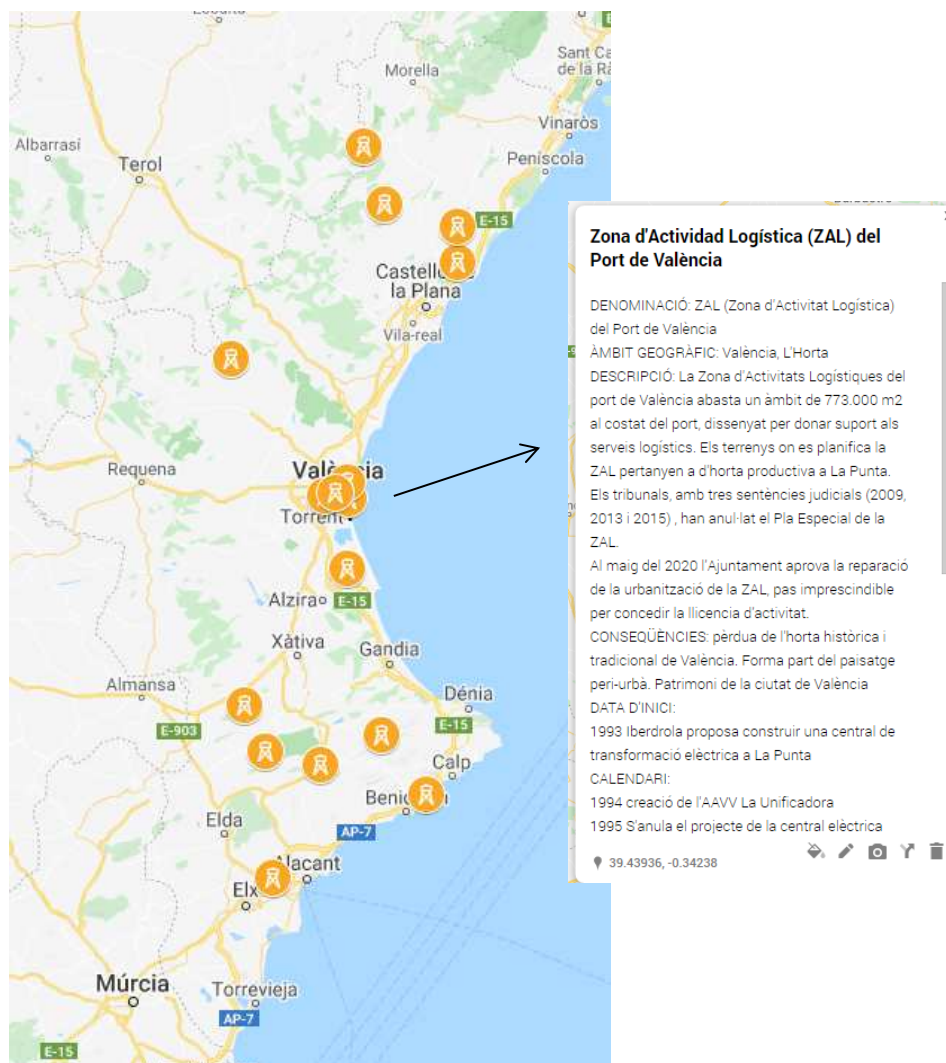
del Desert de Les Palmes. També al litoral es concentren les xarxes de mobilitat terrestre: nous vials com l'ampliació de la V-21 que dona accés a la ciutat de València pel nord, o la A-38 que transita en paral·lel a la AP-7 —ara que aquesta ja és gratuïta—; i també de ferrocarrils —com l'AVE. I a l'interior es desenvolupa el pla edic de la Generalitat Valenciana, que genera malestars quan s'emplacen els aerogeneradors en Zones d'Especial Protecció per a les Aus (ZEPA) a la comarca dels Ports, o s'ubiquen sense un estudi d'impacte ambiental previ com a la comarca del Comtat.

Un estudi de cas d'aquesta categoria de conflictes es el que origina el projecte de la Zona d'Activitats Logístiques (ZAL) del port de València, en un àmbit de 773.000 m², sobre el terreny de l'horta periurbana de la Punta. L'expresident del Consell Joan Lerma (PSPV) i l'exalcaldessa de la ciutat Rita Barberà (PP) el presenten el 1994. Tanmateix, la confrontació s'inicia un any abans quan Iberdrola anuncia la seua intenció de construir una central de transformació elèctrica, que posteriorment s'anul·la (Cabrejas, 1999).

La ZAL ha estat un projecte desestimat pels tribunals en tres sentències judicials successives (2009, 2013 i 2015). La primera anul·lació es basava en la mancança d'un informe sobre l'impacte ambiental a la zona, i en una segona desestimació es va declarar un projecte “nul de ple dret”. Al procés judicial del 2015 es ratificà la sentència anterior i es va reclassificar el sòl, que va passar a ser “sòl no urbanitzable d'especial protecció”. Si bé el consistori dirigit per Joan Ribó es va postular en contra de l'expansió industrial que acompanya a la ZAL, en un gir de difícil comprensió, en desembre de 2018, aprova de nou el projecte, ara immers en un nou procés judicial en interposar la Plataforma *Horta és Futur, No a la ZAL* un recurs administratiu. S'al·lega, entre d'altres, la manca d'un nou estudi d'impacte ambiental perquè la sentència del 2015 va qualificar el sòl com no urbanitzable d'especial protecció.

En aquest conflicte intervenen diferents agents socials. D'una banda, la part promotora del projecte, és a dir, l'Autoritat Portuària i l'administració pública, que si bé per la natura de l'obra implica també al Ministeri de Foment, la veu més activa prové de l'Ajuntament de València. Des d'aquest posicionament, un dels arguments més esgrimits per a desenvolupar la ZAL és la degradació de l'horta de La Punta. Els abusos en l'espai agrícola han sigut constants i intensos, especialment en la darrera dècada, descendint des dels 1940 un 50,3% l'àrea destinada a l'horta. Tanmateix a l'estudi de Temes i Moya es conclou: “the capacity of resiliency of this space that invites to believe on its preservation despite the abuses that has had to face” (2015:125). L'altre motiu que s'exposa per a l'ampliació del port es la generació d'ocupació, l'Autoritat Portuària calcula que podrien generar-se al voltant de 1.500 llocs de treball. Aquest argument es respon per la Plataforma en manifestar que qualsevol sector on s'invertisca genera treball.

Figura 3. Mapa dels conflictes socioecològics del País Valencià, ocasionats per infraestructures i fitxa del projecte Zona d'Activitats Logístiques (ZAL) del port de València

Font: elaboració pròpia.

D'altra banda, i enfront d'aquest posicionament, trobem el protagonitzat pel col·lectiu veïnal de La Punta, aglutinats sota l'Associació de Veïns *La Unificadora*, amb un discurs que versa sobre la insostenibilitat ambiental i econòmica de l'ampliació del port i la defensa de l'Horta de La Punta. Junt amb aquesta agrupació ciutadana, es posicionen també altres col·lectius socials i ecologistes de la ciutat de València, entre altres, Per l'Horta i la Plataforma *Horta és Futur, No a la ZAL*, que en l'actualitat han configurat la Comissió Ciutat-Port.⁴ Les demandes des d'aquesta perspectiva han sigut clares: la paralització del Pla Especial de la ZAL, i els motius diversos. S'al·lega, en sintonia amb el cas de l'Horta del Safranar, la pèrdua d'horta històrica

⁴ Aquesta plataforma, entre d'altres, es conforma per Acció Ecologista-Agró, Ecologistes en Acció, l'Associació de Veïns i Veïnes de Natzarret, Per l'Horta i la plataforma El Litoral Per al Poble. Més informació a www.ciutat-port.valenciasaludable2030.es.

amb tots els elements econòmics, identitaris i ambientals que l'acompanyen, i se'n reclama un pla integral que potencie l'agricultura tradicional. A més, es vincula la ZAL amb tot un seguit d'interessos empresarials i econòmics⁵. Atenent a aquesta qüestió, es demana la reparació de les injustícies comeses amb els veïns i veïnes de La Punta, moltes d'elles desallotjades i a qui han enderrocat la casa. Així mateix, es reclama dotar de serveis bàsics a la població resident (clavegueram i aigua potable, transport públic i dotacions sanitàries i culturals).

L'Horta de la Punta s'ha convertit, a més, en una icona en la històrica demanda d'un model de ciutat amb una major implicació i participació ciutadana. Per tal d'entendre la dialèctica entre ecologia i ciutat, és imprescindible lligar-la a la reflexió sobre l'exercici del poder, és a dir, sobre la forma i el mode de construcció de la ciutat (sostenibilitat) i sobre la presa de decisions en la seua organització (participació). En una entrevista a Carme González, membre de l'Associació de Veïns *La Unificadora*, ho exposava així: “El problema no es sólo La Punta y el Puerto, sino que hay que ampliar el debate ciudadano en torno a las relaciones de la ciudad con el Puerto y su huerta. ¿Qué tipo de ciudad queremos?, ¿una ciudad portuaria o una ciudad con puerto?” (Cabrejas, 1999: 85). Vinculat a aquesta qüestió s'articula una altra de tipus mediambiental i que versa sobre reprendre el projecte proposat des del Govern autonòmic del “Corredor verd a l'Àrea metropolitana de València” que pretén connectar les distintes zones ambientals i paisatgístiques: l'Albufera i els seus arrossars, el Riu Túria i els seus boscos mediterranis, l'Horta històrica de la Vega i les platges del Mar Mediterrani⁶.

2.3. *Conflictes socioecològics per contaminació i salut pública*

Els conflictes socioecològics que s'ha acordat denominar “per contaminació i salut pública”, inclouen conflictes originats per la generació i tractament dels residus en determinades zones, especialment a l'interior del País Valencià (Figura 4). Es refereixen a elements com abocadors de Residus Tòxics i Peril·losos (RTP) i abocadors de Residus Sòlids Urbans (RSU), plantes de tractament i cremadors de residus, centrals energètiques com la Central Nuclear de Cofrents i centres per emmagatzemar els residus d'alta activitat nuclear, la central tèrmica de gas a Banyeres, i polígons petroquímics com “El Serrallo” a Castelló. Així doncs, són conflictes que es vinculen amb les lluites contra la contaminació, la seguretat de la ciutadania en relació amb la incidència i la distribució dels riscos de les tecnologies, l'exportació de residus tòxics, la contaminació transfronterera i els embornals de carboni.

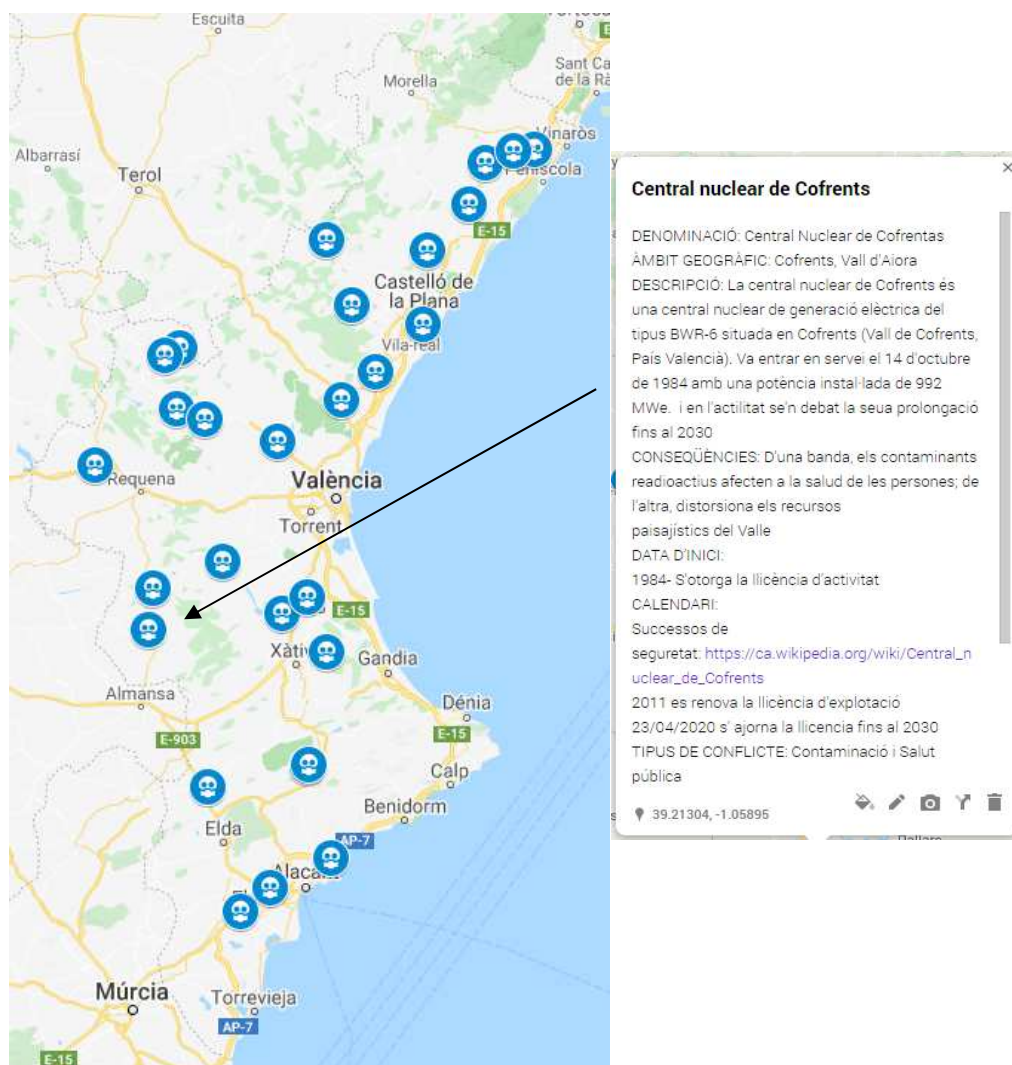
L'interior valencià presenta els trets característics de les zones rurals: despoblament originat per l'èxode rural i el creixement vegetatiu, escassetat de llocs de treball i precarització, manca d'activitat econòmica amb una baixa productivitat i rendibilitat, i difícil accessibilitat per l'absència d'infraestructures i serveis (Escribano, 2012). Aquests condicionants han promogut la ubicació de construccions que no eren atractives per a la costa encara que necessàries: “hasta

⁵ El mitjà periodístic ‘El diario’ destapa al 2018 que Vicente Boluda, exconseller de l'Autoritat Portuària i president de l'Associació Valenciana d'Empresaris (AVE) des del 2011, té societats per evadir impostos a Luxemburg i Holanda i es vinculen aquetes inversions amb la logística del port de València. Més informació www.eldiario.es/cv/val/Boluda-Luxemburg-Paisos-Baixos-avantatges_0_1021898959.html

⁶ Una de les línies d'actuació del Govern autonòmic actual és el de vertebrar la diversitat dels paisatges. Dintre d'aquest projecte, un dels plans és ‘Infraestructura Verda de l'Àrea Metropolitana de València’. Més informació a <http://politicaterritorial.gva.es/va/web/planificacion-territorial-e-infraestructura-verde/lineas-de-actuacion-en-territorio-y-paisaje>.

la década de 1970, las comarcas valencianas del interior de difícil accesibilidad eran consideradas espacios marginales, alejados de los principales centros urbanos, y como tal eran espacios propicios, según la lógica del poder urbano, para ubicar ciertas infraestructuras poco sostenibles però necesarias para abastecer a las grandes urbes del litoral, tales como embalses, canteras, vertederos, complejos hidroeléctricos o, como en el caso de Cofrentes” (Membrado i Hermosilla, 2020:208). Hi ha instal·lacions de serveis bàsics ubicats dintre de zones urbanes i litorals com són les depuradores o els abocadors de residus sòlids urbans (RSU), i que generen enfrontaments amb les associacions ciutadanes derivades de les males olors que emeten. També al litoral, es localitzen abocadors que posen en perill les zones limítrofes amb aquests, com l'aqüífer al costat del macroabocador de Guadasuar i el de Tous. No obstant, aquells centres de residus amb un component més perillós degut a la toxicitat i de risc incert s'ubiquen a l'interior. Així els abocadors de residus tòxics i perillosos (RTP) i de residus industrials, s'emplacen en municipis rurals com Fanzara i les coves de Vinromà (a les comarques interiors de Castelló) o La Yesa/Iessa i la zona de la Vall d'Aiora-Cofrents (a València) on a més s'ubica la central nuclear de Cofrents i va haver un projecte per localitzar també a Zarra un Dipòsit de residus nuclear.

Figura 4. *Conflictes socioecològics per contaminació i salut pública i fitxa de la Central Nuclear de Cofrents*

Font: elaboració pròpia.

Sens dubte el conflicte més actual i emblemàtic dintre d'aquesta tipologia, per intensitat i duració en el temps, és el que envolta la central nuclear de Cofrents. Una confrontació que s'allarga més de quaranta anys. S'inicia a meitat de la dècada de 1970 quan Hidroelèctrica planteja la construcció de la central i es constitueix el moviment antinuclear, encapçalat pels col·lectius Grup Ecologista Llibertari (GEL) i Margarida (García, 2011) que organitzen les primeres manifestacions en oposar-se a la generació i ús de l'energia nuclear. La Central de Cofrents obté la llicència d'activitat el 1984. Es calcula que l'esperança de vida d'una central d'aquestes característiques es de 25 anys, pel que haguera sigut esperable el seu tancament cap al 2011. Des d'aquest moment l'enfrontament es manté entre qui demanda el tancament

definitiu de la planta -partits polítics progressistes de la zona i col·lectius antinuclear i ciutadans que s'aglutinen sota la plataforma Tanquem Cofrents;⁷ i els qui defenen la pròrroga del funcionament i les successives propostes del seu tancament el 2021, el 2026 o el 2031 -partits polítics conservadors de la zona i Iberdrola, la actual propietària. Després de trenta-sis anys de funcionament (que ha complit la central el 2020), el govern ha prorrogat l'activitat de la central fins al 2030.⁸

Els arguments esgrimits pels partidaris de l'energia nuclear la defineixen com una font d'energia “necesaria para reducir la dependencia energética de los combustibles fósiles y para satisfacer una demanda creciente; es segura y plantea problemas controlables de gestión de residuos” (García, 2011:84). A aquests s'agreguen aspectes específics sobre el seu emplaçament a la Vall d'Aiora-Cofrents i que incideixen en considerar la central com un focus econòmic per a aquesta zona rural. D'una banda, pel finançament que rep l'Ajuntament de Cofrents de la central en concepte d'Impost sobre Bens Immobles (IBI); i de l'altra, perquè ocupa a vora 700 persones. Argumenten que el seu tancament i el conseqüent desmantellament suposaria un declivi econòmic per a la comarca. Aquest motiu és fàcil de debatre doncs la nuclear té una data de tancament obligada, pel que caldrà buscar una solució econòmica i social alternativa. En aquest sentit, Membrado i Hermsilla (2020), al diagnòstic socioeconòmic que realitzen de la Vall d'Aiora-Cofrents, proposen un model basat en activitats de turisme rural i cultural, en el desenvolupament d'energies renovables i la producció agrícola ecològica.

En contraposició a l'argumentació pronuclear es construeix l'antinuclear reflectida en el discurs de la Plataforma *Tanquem Cofrents* i que defineix aquest tipus d'energia com a “no segura, ni barata, ni limpia ni democrática” (García, 2011:84). La central nuclear és un tipus de conflicte inclòs dins d'aquesta tipologia pel perill derivat de la contaminació dels residus tòxics i perillosos (amb efectes i que s'allarguen durant mil·lennis). De fet, la gestió d'aquests residus és un element de consens entre partidaris i detractors de les centrals nuclears. També per les conseqüències que té sobre la salut de les persones, un cop ha quedat demostrat el vincle entre la major incidència dels tumors i d'altres malalties relacionades i el contacte constant amb els residus radioactius.⁹ També es diu que no és barata i, en aquest sentit, s'argumenta que dintre els diferents tipus d'energia, la nuclear és la que menys llocs de treball genera i que a més precisa d'importants subsidis estatals per a la gestió dels seus residus. I es contraargumenta que es tracta d'una energia neta en no configurar-se com una solució al canvi climàtic —entre d'altres, perquè està exclosa dels mecanismes financers del Protocol de Kyoto—, ni democràtica perquè l'Estat espanyol importa el 100% de l'urani que es necessita per a produir l'energia nuclear. Des

⁷ La Plataforma està composta per una desena de col·lectius d'interès social i medioambiental diversos: Acció Ecologista-Agró, Ecologistes en Acció del País Valencià, Greenpeace, Salvemos Mijares, Intersindical Valenciana, La Ribera en Bici-Ecologistes en Acció, Marfull, PAH-València, Plataforma per un Nou Model Energètic, Xúquer Viu CGT-País Valencià. Per seguir les activitats de la plataforma i altra informació d'interès: <https://www.facebook.com/plataformatanquemcofrents/> Els arguments esgrimits per la plataforma per al tancament de la central s'exposen al manifest 'Diez motivos para ser antinuclear' (<http://tanquemcofrents.blogspot.com>)

⁸ Durant l'estat d'alarma i el conseqüent confinament per la COVID-19, s'anuncia en una resposta parlamentària l'allargament l'activitat de la nuclear: https://www.eldiario.es/cv/Gobierno-cierre-Cofrentes-aplazamiento_0_1019798915.html

⁹ El vincle entre l'exposició a la radiació química i malalties cancerígenes queda demostrat en experiències com la fàbrica d'urani d'Andújar (FUA), amb una elevada incidència de tumors entre els treballadors: <https://andaluciainformacion.es/jaen/832320/el-uranio-maldito-30-anos-despues>

d'aquesta postura, a més, s'exposa el rebuig social que crea aquesta energia mesurada en diferents enquestes socials (Garcia, 2011). Així mateix, i en referència explícita a la central de Cofrents, a més, s'alerta dels cada cop més freqüents problemes de seguretat que presenta la planta, fent al·lusió a catàstrofes nuclears com la de Txernòbil i Fukushima. S'entén que la vida útil de la central ha arribat al seu límit i que és necessari el seu tancament.

2.4. Conflictes socioecològics derivats del malbaratament dels recursos hídrics i la pèrdua de biodiversitat

La remodelació del cicle hidrosocial, integrada en contextos històrics i socioculturals, genera efectes tant positius com negatius per a diferents tipus d'actors. D'aquí sorgeixen conflictes socioambientals sobre la gestió de l'aigua. Aquests conflictes es poden veure com a conflictes sobre qui s'aprofita i qui perd accés a serveis ambientals, ja siguin serveis de subministrament, regulació, culturals o de suport (Rodríguez i Martínez-Alier, 2015). L'apropiació completa dels processos biofísics de les conques fluvials és sovint el fonament de grans projectes de desenvolupament econòmic. Ara bé, els intercanvis entre els serveis dels ecosistemes són habituals, com en el cas del regadiu i la conservació de la natura o els serveis de suport i producció d'energia hidroelèctrica. Aleshores els projectes de desenvolupament econòmic s'oposen i minven aquests aprofitaments de l'aigua. A partir d'aquí, sorgeixen conflictes socials que es poden estudiar mirant els llenguatges de valoració despleats i el poder dels implicats. Els serveis dels ecosistemes són fonamentals en la supervivència i en els mitjans de vida de la població rural i la seua pèrdua pot acabar amb la font de sustentació d'aquestes poblacions. Els conflictes ecològicodistributius sobre l'aigua engloben la defensa dels rius, amb moviments contra les grans preses construïdes¹⁰ o bé per a la hidroelectricitat o la irrigació, els conflictes per l'ús i contaminació d'aqüífers i els conflictes per transvasaments de rius (Figura 5).

El conflicte destacat en aquesta tipologia ha estat el transvasament Xúquer-Vinalopó, projecte que es planteja el 1997 i que pretenia la transferència d'aigua de fins a 80 hm³/any de sobrants del Xúquer al Vinalopó, a les comarques del Vinalopó, l'Alacantí i la Marina Baixa una vegada atesos tots els usos de la conca cedent, tal i com es recull a Pla Hidrològic de Conca del Xúquer del 1998. Inicialment es planteja com una solució a les constants sequeres que afecten els cultius alacantins Tanmateix a les zones del sud reclamen que els usos s'amplien també a urbà i humà. El que hi ha darrere d'aquest conflicte és la necessitat d'un canvi en la gestió de l'aigua, transitar des de la vella cultura basada en l'oferta d'aigua independentment de la seua finalitat a altra regida per l'ús eficient del recurs i el respecte al funcionament dels ecosistemes aquàtics: el que es coneix com a gestió de la demanda.

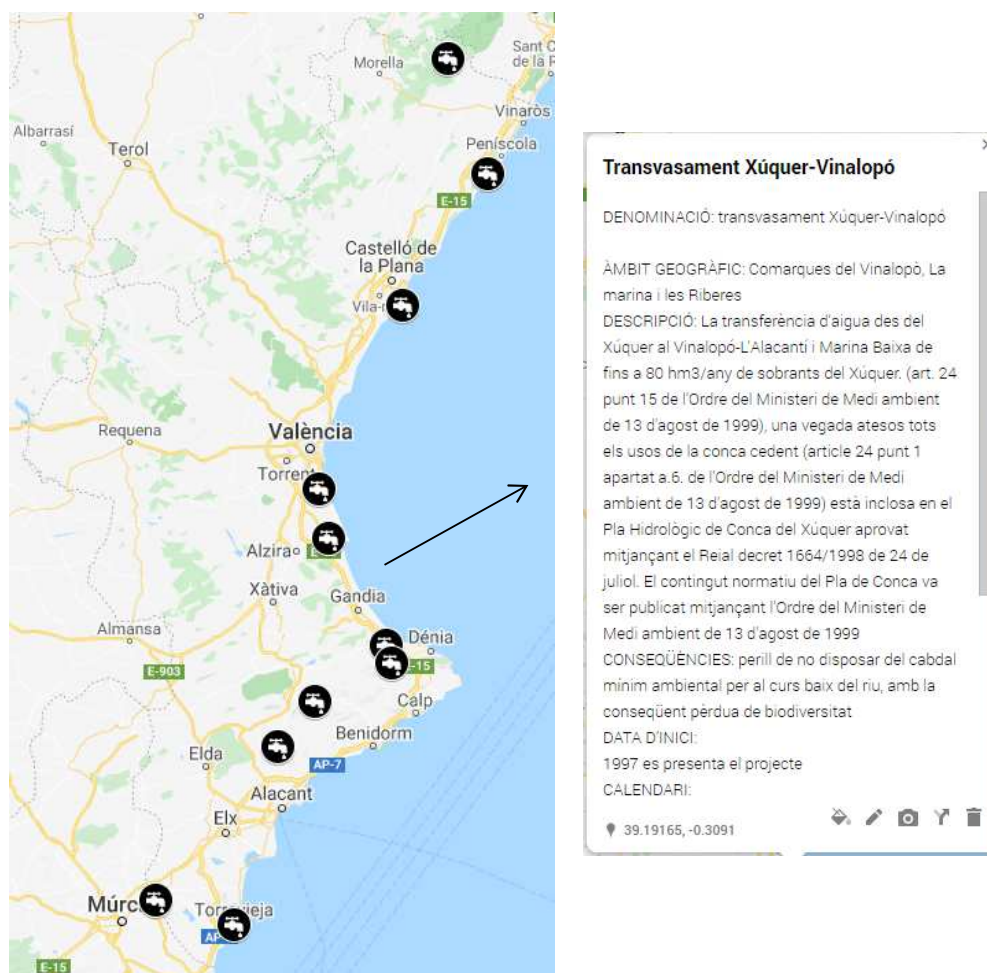
El transvasament Xúquer-Vinalopó s'ha modificat molt des de seu plantejament inicial. Al juny de 2003, la Comissió Europea —que va decidir cofinançar el projecte amb 120 milions d'euros respecte als 354 totals—, va obligar uns condicionaments per protegir l'aqüífer i mantenir el cabdal ecològic i la qualitat de l'aigua.¹¹ Al 2005 el Ministeri de Medi Ambient va canviar el

¹⁰ Al País Valencià, un dels conflictes més importants, en aquest sentit, va ser la desfeta del pantà de Tous, l'any 1982. Van morir 40 persones i 300.000 quedaren sense casa els dies següents del desastre.

¹¹ Els condicionaments proposats per la Comissió europea són els següents: el primer, no hi haurà cap aportació externa a la conca del riu Xúquer i els cabals transvasats provindran principalment de les mesures d'estalvi d'aigua per a regs; el segon, els transvasaments previstos no podran tenir cap vinculació amb el projecte *Transvasament de*

punt de pressa d'aigües transvasament des de Cortés de Pallàs —a més de 100 km de la desembocadura— a l'Assut de la Marquesa (Cullera) —últim punt de captació d'aigües per a usos agraris—. Amb aquesta actuació, a més, restringia els usos de l'aigua transvasada únicament a ambientals (recuperació d'aqüífers del Vinalopó) i agrícoles. Al 2009, la Confederació Hidrogràfica del Xúquer entrega un informe a la Comissió Europea on es considerava que s'enviaria aigua del Xúquer per “cobrir creixements de la demanda urbana del Vinalopó” i s'anunciava la construcció d'una potabilitzadora que faria canviar els d'usos d'agraris a urbans. Finalment la sentència de l'Audiència Nacional (10/12/2009) resol que l'aigua del Xúquer no ha de destinar-se per a abastiment urbà. Tot i això, el conflicte continua obert perquè les obres no estan finalitzades i hi ha un debat obert sobre qui ha d'assumir el seu cost.

Figura 5. *Conflictes socioecològics pels recursos hídrics i la pèrdua de biodiversitat i fitxa del transvasament Xúquer-Vinalopó*

Font: elaboració pròpia.

l'Ebre; el tercer, s'elaboraran “Normes d'explotació” del transvasament que tinguin en compte, les necessitats mediambientals, fixant-se i respectant-se el “cabal ecològic” del riu Xúquer abans; i quart, seran aplicables a aquest projecte les disposicions previstes en la Directiva 2000/60/CE.

La controvèrsia provocada per aquest transvasament va tenir un moviment d'oposició a les comarques banyades pel curs baix del Xúquer, l'anomenada “nova cultura de l'aigua” (Prats, 2003). Les diverses protestes han estat encapçalades per la Plataforma *Xúquer Viu*,¹² un moviment de justícia ambiental, amb una finalitat directament relacionada amb el medi ambient i l'economia agrària. Junt amb la Fundación Nueva Cultura del Agua —qui aporta part dels coneixements científicotècnics— i els regants (Martínez, Lerma i García 2008) es compren que el transvasament perjudica als ecosistemes, al cultiu de l'arròs i la pesca i que afavoreix un desenvolupament insostenible a la costa. Des d'aquests posicionament es proposa una alternativa tècnica al projecte que no incloïa el transvasament per a resoldre les mancances de recursos hídrics sinó que passava per un aprofitament dels recursos existents en les comarques del Vinalopó i l'Alacantí. Tot i no poder paraitzar el projecte de transvasament, la pressió del moviment va aconseguir, per una banda, el canvi de la presa d'aigües¹³ — l'any 2005. I per altra banda, que l'aigua del transvasament s'aprofite per a consum humà¹⁴ — el 2009.

Al lema la “nova cultura de l'aigua” se li oposà el “agua para todos”, mobilització generada per simpatitzants dels transvasaments projectats en coalició amb el Partit Popular de la Comunidad Valenciana i de Múrcia.¹⁵ La decisió de modificació del transvasament del 2005 va ser molt contestada pels partidaris del transvasament —agrupats en la Junta Central d'Usuaris del Vinalopó, Alacantí i Consorci d'Aigües de la Marina Baixa (JCU) — i la Generalitat Valenciana que demanaven que l'aigua fos també per a consum humà i usos urbans i reivindicaven que era necessari tornar al punt de presa d'aigües inicial.

2.5. *Conflictes socioecològics ocasionats per l'extracció de recursos minerals*

El territori valencià no destaca pels seus recursos miners llevat d'algunes mines de ferro d'escàs valor; tampoc pels recursos energètics, ni el petroli ni el carbó. En pedra picada i mineria a cel obert sí que hi ha una activitat minera destacable, sobretot mines d'argila roja, de caolí, pedreres de calcàries, graveres i, en menor mesura, pedreres de guixos, arenisques, etc. Bastants d'aquestes explotacions es poden considerar alhora un recurs i un factor de degradació, especialment on han aconseguit grans dimensions. És el cas de la degradació paisatgística i ambiental de la mineria d'argiles i caolí que s'utilitza per a la indústria taulellera de Castelló, i que a hores d'ara té aturades dotze mines per qüestions relacionades amb la regularització dels perímetres d'explotació, que en alguns casos supera el fixat a l'inici de l'activitat, o l'establiment de les garanties de restauració ambiental.¹⁶ També la desena de pedreres de calcàries a la Safor,

¹² La Plataforma Xúquer Viu es va constituir al 2003, recentment s'ha establert com a associació, que agrega organitzacions polítiques, sindicals, ecologistes i ciutadanes de la comarca de la Ribera. Més informació: www.xuquerviu.net.

¹³ Després d'una forta mobilització i una gran manifestació a Sueca el 28 de Maig de 2005, Xúquer Viu, va aconseguir que el transvasament canviara el punt de presa d'aigües de Cortés de Pallàs

¹⁴ A setembre de 2009 Xúquer Viu emprengué una campanya, “Defensem el Xúquer, defensem el nostre futur”. Un dels propòsits era demanar el compliment de les finalitats declarades del transvasament, les explicades per la Comissió Europea. A febrer de 2010 es va publicar una sentència que deixava clar que l'aigua del Xúquer no ha de destinar-se per a abastiment urbà.

¹⁵ Des d'aquest moviment també es demanava el transvasament de l'Ebre

¹⁶ Per aprofundir en aquesta qüestió consultar: <https://www.levante-emv.com/distrito-ceramico/2019/06/24/doceminas-arcilla-clave-azulejo/1892899.html>

que ja tancades, incompleixen els plans de regeneració ambiental que estipula la Llei de Mines, deixant cràters visibles des de grans distàncies i hectàrees desprotegides de vegetals que conviden a la erosió. També en aquesta tipologia s'inclou l'extracció de gas com a la Central tèrmica de gas entre Banyeres i Beneixama i l'emmagatzemament de gas no convencional o *fracking* de Vinaròs, cas en el que se centrarà aquesta categoria de conflictes (Figura 6). Els confrontaments ací inclosos rara vegada presenten una oposició ciutadana o veïnal perquè se sobrevalora la seua dimensió econòmica, com a font d'ocupació, en detriment de la degradació mediambiental.

El projecte Castor pretenia l'emmagatzematge submarí de gas natural reutilitzant la plataforma petrolera d'Amposta,¹⁷ ubicada enfront de la costa de Vinaròs i Alcanar. L'objectiu de la fractura hidràulica o *fracking*, nom de la tècnica usada que alhora dóna nom al conflicte, és poder emmagatzemar el gas. Es tracta d'una tècnica complexa que “consisteix a extreure hidrocarburs no convencionals (o sigui petroli i gas originats per la descomposició de la matèria orgànica que es troben a grans profunditats, en petites quantitats i que són de difícil extracció) mitjançant una perforació en vertical (normalment més de 3 km) i diversos quilòmetres en horitzontal” (Ríos i Luque, 2013). És un projecte amb una llarga gestació perquè es va iniciar el 1973 quan l'empresa Shell va descobrir el jaciment de petroli a Amposta i fixa una plataforma marina. Al 2008 s'aprova el projecte d'Emmagatzematge Subterrani de Gas Natural Castor de l'empresa Escal UGS S.L. (integrada per ACS i Enagas) i comencen les obres. Al 2010, i després de perforar els tretze pous, s'inicia la injecció de gas al fons de la mar. Al mes de setembre del 2013 es produeixen més de 600 moviments sísmics de diferent intensitat, que es vinculen a l'activitat de Castor, i que obliguen a paraitzar els treballs d'injecció de gas. Un mes després la Fiscalia de Castelló obri instància per al cessament de l'activitat, perquè qüestiona l'estudi mediambiental que declarava favorable les instal·lacions i manifesta l'absència d'un informe sobre el risc sísmic derivat de la injecció del gas al magatzem —que sense caràcter preceptiu sí que era recomanable. El Govern Central es posiciona favorablement al tancament de la planta i, a finals del 2019, declara una ordre per al seu desmantellament (incloent-hi el segellament dels pous), que la promotora de Castor ha recorregut davant del Suprem.

El projecte Castor naix sota la troballa d'independència energètica en el context del constant increment del preu del petroli pel seu exhauriment. L'objectiu era crear una reserva de gas que permetera augmentar substancialment el volum de gas emmagatzemat, que es faria servir per regular millor el subministrament i per poder afrontar qualsevol crisi. La regulació europea dicta que els comercialitzadors i consumidors directes tenen l'obligació de mantenir unes reserves equivalents a 35 dies de vendes prenent com a referent l'exercici anterior. L'any que s'atorga la concessió (2008) a l'Estat Espanyol hi havia dues centrals de gas en funcionament — Serrablo (1984) a Huesca, i Gaviota (1996) a Biscaia, amb posterioritat es crea Yela (2012) a Guadalajara—, que només poden a garantir 12 dies de consum, així que Unió Europea i Govern central donen el vistiplau al projecte. Per la seua banda, l'empresa Escal UGS¹⁸ justificava el projecte Castor al·legant la demanda constatat de reserves de gas de l'Administració de l'Estat, i

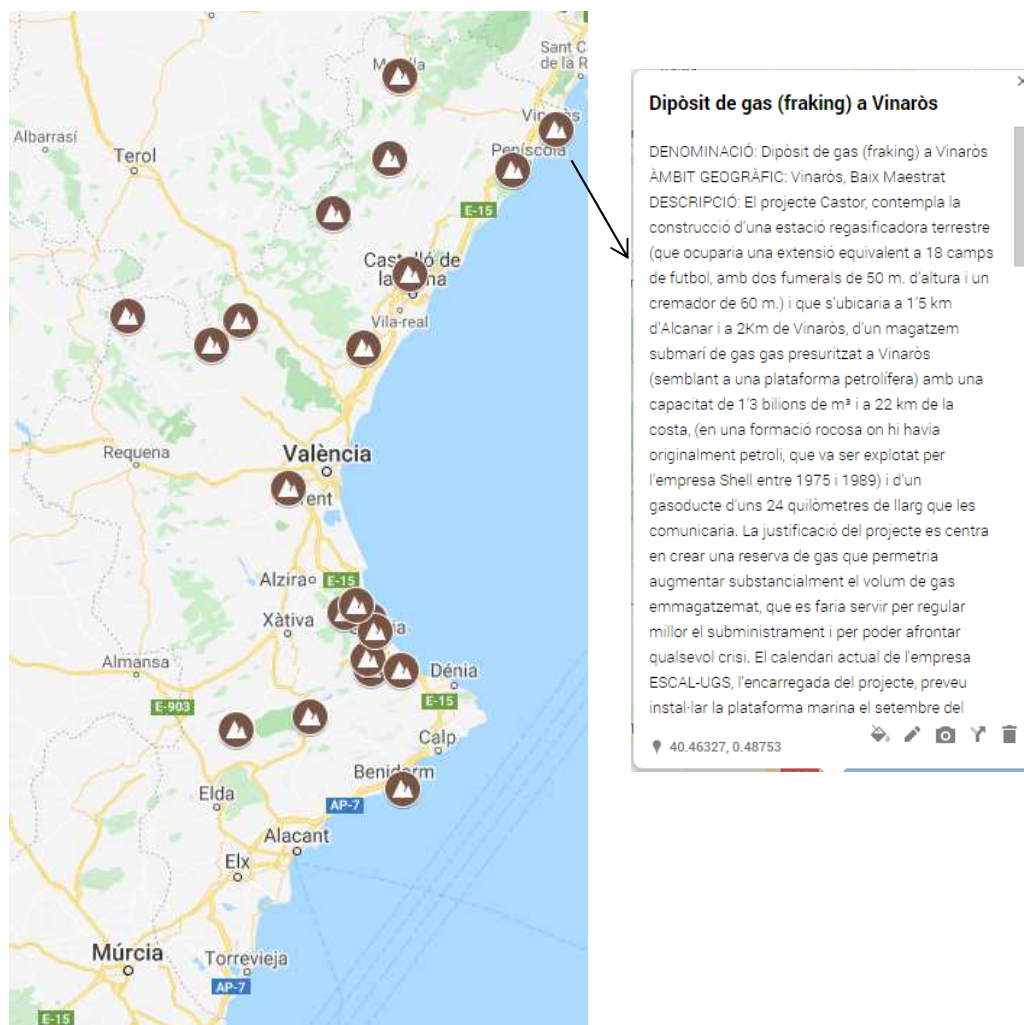
¹⁷ El magatzem de gas consta de tres instal·lacions: una plataforma marina fixa, l'antiga petrolífera de la Shell a Amposta que va ser readaptada per crear fins a vuit pous; un gasoducte que connecta la plataforma amb la planta terrestre de bombament; i una planta d'operacions que se situa a Vinaròs.

¹⁸ Prenem com a exemple del posicionament de l'Empresa Escal UGS una nota de premsa publicada el 21 de desembre del 2007 : https://www.grupoacs.com/ficheros_editor/adjuntos/2218_enagas-ac-s-eurogas.pdf (visita el 28-6-2020).

que la planta “se convertirá en la instalación de estas características de mayor capacidad de la Península Ibérica y tendrá un carácter estratégico, ya que podría suministrar hasta un tercio de la demanda diaria actual del sistema durante 50 días”.

La legislació en matèria energètica favorable a la construcció de Castor, en un inici beneficiosa per a la marxa del gasoducte, deixa de ser-ho en modificar-se les previsions i pautes de consum d'aquest hidrocarbur que disminueixen fins al punt que el Ministre d'Indústria Soria declarava que el projecte quedava aturat fins que no existira un equilibri entre l'oferta i la demanda de mercat, amb el pretext de no agreujar la “sobrecapacitat d'infraestructura gasista” (Marsal, 2014:85). Així doncs, la justificació inicial del projecte Castor quedava en qüestionament. Aquest projecte però, està també travessat per diverses polèmiques: d'una banda en l'àrea jurídica i que es resol amb la modificació de les lleis d'impacte ambiental, i de l'altra en el finançament del projecte perquè mentre els beneficis són de l'empresa, el risc va ser assumit per l'Administració pública (Ganuza i Gómez, 2015): es va donar el cas que l'Administració va haver de pagar una indemnització de 1.350 milions a les empreses promotores en el seu dret a recuperar la inversió en cas de culpa o negligència.

Figura 6. *Conflictes socioecològics ocasionats per l'extracció de recursos minerals i fitxa del dipòsit de gas (fraking) de Vinaròs*

Font: elaboració pròpia.

A més de les diverses institucions administratives que es van posicionar en contra de Castor, tot un seguit de col·lectius ecologistes i d'agrupacions ciutadanes s'agregaren sota la Plataforma Antifracking Comarques de Castelló,¹⁹ que es crea el 2012. El seu objectiu es tractar d'evitar el desenvolupament del projecte, és a dir, de la fractura hidràulica del subsòl per a l'obtenció d'hidrocarburs, perquè com s'argumenta al manifest originari comportaria unes "conseqüències devastadores per al medi ambient dels 41 municipis afectats directament, per als aqüífers que abasteixen moltes comarques, per a l'economia local (limitant el desenvolupament sostenible), per a la salut dels ciutadans i per al propi progrés de les nostres comarques; tot sent l'única beneficiada l'empresa explotadora dels nostres recursos".

¹⁹ Aglutina col·lectius com Ecologistes en Acció, Plataforma Salvem el Nostre Mar, Plataforma Ciutadana en Defensa de les Terres del Sènia, Cultura i moviments socials a les terres del mestrall, i com anuncia al manifest . Per a més informació sobre la Plataforma: <https://frackingvinaros.wordpress.com>.

Bibliografia

- Cabrejas, M. (1999). "Carmen González: la huerta de La Punta (Valencia)", *Ecología política* 17, 83-89.
- Castelló, R. (1995). "Espai social i desenvolupament desigual al País Valencià: Àrees Socioeconòmiques a l'acabament del segle XX", *Quaderns de Treball*, 10.
- Escribano, J. 2012. "El valor de los servicios educativos y sanitarios en los procesos de atracción y mantenimiento de población en medio rural", *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 13, 11-52. DOI: 10.4422/ager.2011.07.
- Faus-Bertomeu, Aina (2007a). "Conflictos ecosociales al País Valencià", *IX Congreso Español de Sociología, Federación Española de Sociología*, setembre de 2007, Barcelona (UB).
- Faus-Bertomeu, Aina (2007b). "Discursos ecosociales: el caso de l'horta del Safranar (Torrent)", *IX Congreso Español de Sociología, Federación Española de Sociología*, setembre de 2007, Barcelona (UB)
- Ganuza, J i F. Gómez (2015). "El reparto óptimo de riesgos en las relaciones público-privadas", *Economía industrial*, 398, 111-115.
- Garcia, E. (2011). "La problemática de la energía nuclear en el Valle de Ayora.: Los conflictos en torno a la prolongación del funcionamiento de la central de Cofrentes ya la candidatura de Zarra como posible ubicación del almacén temporal centralizado de residuos de alta actividad", *Arxius de sociología*, 25, 83-102.
- García, E. (2004). *Medio ambiente y sociedad: la civilización industrial y los límites del planeta*. Madrid: Alianza Editorial.
- Garcia, E. (1997). "L'albufera". En M. Cabrejas i E. Garcia *València, l'Albufera, L'Horta: medi ambient i conflicte Social*. València: Universitat de València.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles in advanced industrial society*. Princeton : Princeton University Press
- Lafaye, C. i L. Thévenot (1993). "Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature", *Revue Française de Sociologie*, XXXIV, 495-524. <https://doi.org/10.2307/3321928>
- Leff, E. (2003). "La ecología política en América Latina, un campo en construcción", *Polis. Revista Latinoamericana*, 5. <https://doi.org/10.1590/S0102-69922003000100003>
- Membrado-Tena, J.C. y Hermosilla-Pla, J. (2019). "El cierre de la central nuclear valenciana de Cofrentes: ¿amenaza u oportunidad para su comarca?", *AGER: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 26, 189-214. DOI: 10.4422/ager.2018.13.
- Marsal, J. (2014). *Castor: la bombolla sísmica*. Barcelona: Edicions Saldomar.

- Martinez, M.; Lerma, I. i E. García (2008). “Políticas de medio ambiente y participación ciudadana”, *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 61, 179-201
- Martinez-Alier, J. (2004). “Los conflictos ecológico-distributivos y los indicadores de sostenibilidad”, *Revista Iberoamericana de Economía Ecológica*, 1, 21-30.
- Martinez-Alier, J. (2003). *The Environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Martinez-Alier, J. (1997). “Conflictos de Distribución Ecológica”, *Revista Andina*, 29 (1):41-66.
- Moore, C.W. (1989). “Utilizing Negotiations to Resolve Complex Environmental Disputes”. En: Viessman W. y Smerdon E. (eds), *Managing Water-Related Conflicts: The Engineer's Role*. New York: American Society of Civil Engineers.
- Prat, N. (2003). “La nova cultura de l'aigua i la gestió i ordenació del territori”, *L'Atzavara* 11: 113-119.
- Rios R. i E. Luque, (2013). “Debats socio-científics al voltant dels processos d'extracció i emmagatzematge d'hidrocarburs”, *Ciències: revista del professorat de ciències de Primària i Secundària*, 26, 40-43. <https://doi.org/10.5565/rev/ciencies.82>
- Robbins, P. (2011). *Political ecology: A critical introduction* (Vol. 16). Hoboken (NJ): John Wiley & Sons.
- Rodríguez-Labajos, B. i J. Martínez-Alier (2015). “Political ecology of water conflicts. Wiley Interdisciplinary”, *Reviews: Water*, 2(5), 537-558. <https://doi.org/10.1002/wat2.1092>
- Riechmann, J. i F. Fernández Buey (1994). *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*. Barcelona: Paidós.
- Sabatini, F., & Sepúlveda, C. (1996). “Negociacion ambiental, participacion y sustentabilidad”. *Ambiente y Desarrollo*, 12(3), 19-24.
- Sabatini, F. (1997). “Conflictos ambientales en América Latina: ¿distribución de externalidades o definición de derechos de propiedad?”, *Estudios Sociales*, 92 (2), 175-197.
- Salom, J. (2011). “Procesos territoriales y transformaciones recientes del sistema urbano valenciano”, *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, XV(356):15.
- Temes, R. i A. Moya (2015). “Dynamics of change in the peri-urban landscape of Huerta de Valencia: the case of La Punta (Valencia)”, *Transactions on Ecology and the Environment*, 192, 123-131. <https://doi.org/10.2495/ECO150121>
- Wagner, L S. (2010). *Problemas Ambientales y Conflicto Social en Argentina: Movimientos socioambientales en Mendoza. La defensa del agua y el rechazo a la megaminería en los inicios del Siglo XXI*. Buenos Aires: Universidad Nacional de Quilmes [Tesis Doctoral].
- Walter, M. (2009). “Conflictos ambientales, socioambientales, ecológico distributivos, de contenido ambiental... Reflexionando sobre enfoques y definiciones”, *Boletín Ecos*, 6, 2-9.

Disjuntiva